

Наталія Притулик

The background of the cover is a painting. It shows a group of people in a snowy, outdoor setting. A woman in a dark, heavy coat is leaning over a person lying on the ground. Other people are gathered around, some looking on with concern. The scene is set in a snowy landscape with a simple building in the background.

**ПРАКТИКУМ
З УКРАЇНСЬКОГО
ФОЛЬКЛОРУ**

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г.Шевченка

Н.В.ПРИТУЛИК

**ПРАКТИКУМ З
УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ**

Навчально-методичний посібник

Чернігів

2011

Рецензенти: О.Ю. Чебанюк, кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу зарубіжного мистецтва та народної творчості Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України

О. В. Наумовська, кандидат філологічних наук, доцент кафедри фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Відповідальний редактор: Ю.А. Русанов, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри етнології та краєзнавчо-туристичної роботи Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка

П-77 Пригулик Н.В.

Практикум з українського фольклору: Навчально-методичний посібник для студентів / Н.В. Пригулик. – Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2011. – 248 с.

ISBN 978-966-2482-43-0

Посібник призначений для ознайомлення студентів гуманітарних спеціальностей з українським фольклором. Він містить плани семінарських занять з методичними рекомендаціями, бібліографічні джерела, фольклорні тексти, практичні завдання з фольклору та питання для самоперевірки, орієнтовну тематику студентських наукових робіт, допоміжні матеріали. Акцент робиться на етносеміотичних і краєзнавчих (фольклор Чернігівщини) аспектах усної народної творчості.

Видання може прислужитися українознавцям, краєзнавцям – викладачам, студентам, учителям – усім, хто цікавиться українською духовною культурою.

Рекомендовано до друку Вченою радою Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (Протокол № 5 від 28.12.2011 р.)

УДК 801.81:398(477)(075.8)

ББК Ш 3(4укр)я73

ISBN 978-966-2482-43-0

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ.....	7
<i>Тема 1: Фольклористичні дослідження на теренах Чернігівського Полісся</i>	7
<i>Тема 2: Жанри магії</i>	16
<i>Тема 3: Народні драматичні дійства</i>	32
<i>Тема 4: Регіональні особливості українського весілля</i>	42
<i>Тема 5: Обряди, пов'язані з народженням та хрещенням дитини; будівництвом нової оселі та їхній поетичний супровід</i>	74
<i>Тема 6: Поховальна обрядовість</i>	88
<i>Тема 7: Героїчний епос. Думи</i>	102
<i>Тема 8: Історичні пісні</i>	125
<i>Тема 9: Народні балади</i>	137
<i>Тема 10: Ліричні пісні</i>	147
<i>Тема 11: Пісні літературного походження, романси. Пісні до танцю</i>	158
<i>Тема 12: Анекдоти. Небилиці. Притчі</i>	165
ДОДАТКИ.....	172
Програма курсу.....	172
Література до курсу.....	177
Електронні ресурси.....	182
Бібліографія фольклористичних розвідок, здійснених на Чернігівщині.....	184
Питання для самоконтролю.....	188
Завдання і вправи для самостійної роботи.....	194
Питання до екзамену	219
Орієнтовна тематика наукових робіт.....	224
Періодизація розвитку фольклору на українських територіях.....	226
Орієнтовні плани комплексного аналізу фольклорних творів.....	230
Стислий словник локальної української весільної лексики і фраземіки.....	236
Фольклорні мотиви у художній літературі.....	213
Фольклорна творчість на теренах Чернігівщини.....	255
Термінологічний словник.....	288

ПЕРЕДМОВА

В умовах глобалізаційних та інтеграційних тенденцій, що спостерігаються на сучасному етапі, необхідним є збереження обличчя кожної національної культури – її матеріальної та духовної складових. Духовна культура етносу – його фольклор – виявляється у контамінованій словесно-музично-хореографічній творчості, яка формується під впливом багатотомових світоглядних уявлень, вірувань, ментальності, історичних обставин, географічних факторів. Її пізнання дає змогу розкрити генетичний код народу, досягнути його дух. Особлива культурно-історична цінність народнопоетичної творчості полягає в тому, що вона здатна закарбовувати світоглядні уявлення етносу, віддзеркалювати його етичні та естетичні еталони, які формувалися і побутували в різні історичні епохи.

Завданнями навчальної дисципліни «Фольклор України» є такі: сформувані у студентів уявлення про сутність поняття «фольклор», основні ознаки та функції фольклору; визначити місце і значення фольклористики в системі інших наукових дисциплін, презентувати основні напрямки її розвитку; ознайомити студентів із витоками народної словесності, різножанровими творами українського фольклору, у тому числі фольклору рідного краю, в їх історичному розвитку та взаємозв'язках з літературою, художньо-поетичними традиціями, віруваннями, звичаями; сформувані й розвинути вміння аналізувати твори української народної словесності у їх ідейно-художній єдності і проблемному спрямуванні, розглядати фольклорні зразки у контексті відбиття в них традиційних вірувань, цінностей, ментальності народу, історичних реалій минувшини; розвивати уміння презентувати (розповідати, інсценувати, співати і т.д.) фольклорні твори різних жанрів; виховувати цікавість до української народнопоетичної творчості взагалі і фольклору

рідного краю зокрема, бажання досліджувати духовний світ народу.

Навчально-методичний посібник з українського фольклору охоплює всі фольклорні жанри українського обрядового і позаобрядового фольклору.

Першочергово посібник розроблено для навчання студентів спеціальності «Історія» спеціалізації «Українознавство та краєзнавчо-туристична робота», що зумовило врахування фахової специфіки. У змісті курсу значна увага приділяється місцевому фольклорному та фольклористичному матеріалу, у зв'язку з чим до програми курсу включено відповідні теми та окремі аспекти «Фольклористичні дослідження на теренах Чернігівського Лівобережжя», «Легенди та перекази рідного краю», «Кобзарство та лірництво на Чернігівщині» тощо, подано експедиційні фольклористичні матеріали, зібрані на теренах Чернігівського Полісся; пропонуються завдання та вправи.

Увесь матеріал курсу міжпредметно пов'язується з історією та етнографією України, окремі аспекти – з історією української літератури, краєзнавством, діалектологією та етнолінгвістикою, народною педагогікою, в ньому наголошується на відображенні у фольклорних творах етнокультурних уявлень, цінностей, ментальності українців на різних етапах їхнього історичного розвитку – від найдавніших часів до сьогодення.

Виклад основного матеріалу здійснюється на лекційних і семінарських заняттях (пропонований курс складають 17 лекцій, 12 семінарів), опанування окремої його частини передбачено в процесі самостійного опрацювання. Тематику та їх аспекти, винесені на семінарські заняття, не дублюють змісту лекційного матеріалу і являють собою його логічне продовження або поглиблення.

У навчально-методичному посібнику пропонується коло питань до кожного семінару (план); нові поняття і терміни, значення яких необхідно з'ясувати; теми рефератів; літературні джерела для підготовки (основні і додаткові); методичні рекомендації для студентів, контрольні запитання.

Виконання практичних завдань і вправ, долучених до семінарів, робота з текстами джерел передбачаються як у процесі підготовки до семінарських занять, так і на самих заняттях. Це може бути колективне або індивідуальне опрацювання.

Перед підготовкою до заняття студентам необхідно уважно ознайомитися з методичними порадами до семінару, які зорієнтують засвоєння навчального матеріалу в потрібному напрямку. У процесі підготовки важливо зосередити увагу на основних питаннях теми, розібратися в термінології з проблеми, нових поняттях, дібрати відповідні ілюстративні зразки творів усної словесності. З метою самоперевірки готовності до заняття доцільно скористатися запропонованими в посібнику контрольними питаннями з навчального матеріалу, що згруповані тематично.

У Додатках посібника вміщено інформацію, яка стосується всього курсу і є допоміжною в процесі його опрацювання, а саме: програма курсу, бібліографічні списки та електронні ресурси до нього, питання до екзамену та тематика студентських наукових робіт, таблиця періодизації розвитку фольклору на українських територіях, орієнтовні плани аналізу фольклорних творів, словники – термінологічний і весільний, список художньої літератури, експедиційні матеріали з фольклору Чернігівщини; пропонуються також завдання для самостійної роботи студентів і питання для самоперевірки. Цей матеріал спрямований на закріплення лекційної інформації або окремих аспектів, які не увійшли до лекційного та семінарського обсягу матеріалу, але їх розгляд передбачено програмою курсу.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1. ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРЕНАХ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОЛІССЯ

Мета: Ознайомитися з фольклористичними здобутками рідного краю, внеском учених у збереження народнопоетичної творчості Чернігівського Полісся.

Обладнання: фольклористичні збірники дослідників фольклору Чернігівщини, їхні портрети.

План

1. Фольклористичні праці Осипа та Федора Бодянських.
2. Дослідження фольклору Олександром Малинкою.
3. Діяльність Пантелеймона Куліша як фольклориста (огляд роботи «Записки о Южной Руси»).
4. Фольклористична діяльність Бориса Грінченка на теренах Чернігівщини.
5. Збирання народної поезії Марком Вовчком та Опанасом Марковичем на Лівобережному Поліссі.
6. Сучасні фольклористичні дослідження на Чернігівщині.

Теми рефератів, письмових доповідей:

1. Фольклористична діяльність Олександра Шишацького-Ілліча (або Пелагеї Литвинової-Бартош) на Чернігівщині.
2. Дослідження фольклору Чернігівщини Павлом Чубинським (або Олександром Русовим).

Методичні рекомендації:

Семінарське заняття рекомендується розпочати з історії фольклористичних досліджень на Чернігівщині: від становлення до сьогодення.

Слід зазначити, що фольклористичні дослідження на Чернігівщині були започатковані в перші десятиліття

XIX ст., коли в Україні сформувалися культурно-просвітницькі та етнографічні центри (Полтава, Одеса, Ніжин, Харків, Чернігів тощо).

Саме тоді українська культура Лівобережного Полісся почала активно досліджуватися когортою вчених-ентузіастів, представників еліти, що були небайдужими до всього народного, непокоїлися за збереження українського культурного надбання. Серед них – брати Федір та Осип Бодянські родом із селища Варва; Степан Ніс із Городні; Пантелеймон Куліш – уродженець містечка Вороніж Чернігівської губернії (зараз Глухівський район Сумщини); Олександр Малинка з с. Мрин (тепер – Носівський район); Олександр Шишацький-Ілліч із Красилівки (тепер Козелецький район); Пелагея Литвинова-Бартош із х. Теревень біля с. Землянки Чернігівської губернії (зараз – Глухівський район Сумщини); Василь Горленко з с. Ярошівка (тепер – с. Українське Талалаївського району) та інші. Результати їхньої копіткої роботи друкувалися на шпальтах періодичних видань, у збірниках, а частина матеріалів так і лишилася невиданою (не збереглася або й досі розпорошена по архівах).

Слід згадати, що в середині XIX ст. окремою працею було видано роботу поета і етнографа О. Шишацького-Ілліча, який працював на той час редактором газети «Чернігівські губернські відомості» й де друкував багато етнографічних матеріалів, – «Містечко Олишівка в історичному та етнографічному відношенні» (1854 р.). До видання увійшли фольклорні матеріали стосовно творів героїчного епосу. А 1857 р. побачив світ його «Сборник малороссийских пословиц и поговорок».

1856 р. в Петербурзі вийшло друком цінне дослідження видатного історика, філолога, письменника і етнографа П. Куліша – двочастинний збірник фольклорних, етнографічних та історичних матеріалів «Записки о Южной Руси», у якому, серед іншої, міститься унікальна

інформація про чернігівських кобзарів та лірників, подані думи, легенди і перекази краю тощо.

Вихідцем із Глухівщини етнографом Миколою Маркевичем було зібрано значні фольклористичні матеріали – нариси побуту українського народу, опис вертепу, весільного обряду, повір'їв, кухні та напоїв тодішніх українців, значна частка яких була записана на Чернігівщині. Намір дослідника видати збірник «Внутренняя жизнь Малороссии от 1600 года до нашего времени» не встиг здійснитися за його життя. Лише пізніше (1860 р.) цінні записи, упорядковані І. Давиденком, побачили світ під назвою «Звичаї, повір'я, кухня і напої малоросіян».

У межах цілеспрямованих експедиційних досліджень фольклору, організованих Кирило-Мефодіївським товариством на теренах краю (Ічнянщина, Остерщина), значний внесок зробили Опанас Маркович та Марко Вовчок. Подружжя не лише зафіксувало велику кількість творів пісенної лірики, але й подало їх із мелодіями і деталізованою паспортизацією творів – цим зробили крок уперед у методиці запису фольклору.

Вагомі матеріали були отримані в період 1873-1876 рр. у процесі роботи етнографічної експедиції, що здійснювалася відділом Російського географічного товариства в Південно-західний край (керівник Павло Чубинський). Її результатом стало видання семитомного зібрання фольклорних матеріалів («Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край»), серед яких вагома частина творів, записаних саме на Чернігівщині.

Дійсним членом цієї експедиції був і уродженець Борзнянщини видавець українських літописів, фольклорист і етнограф Микола Білозерський. Зібрані ним матеріали – пісні та думи, прислів'я та приказки – були опубліковані також і у збірках А. Метлинського і Номиса.

Варто зазначити також, що в межах роботи Російського географічного товариства чималий внесок у дослідження фольклору Чернігівщини зробив Олександр Русов – статист, історик, етнограф. Разом із П. Чубинським він розробив програму для збирання етнографічних матеріалів. Важливим фольклористичним доробком О. Русова стали його праці, присвячені дослідженню життя і творчості відомого кобзаря Чернігівщини Остапа Вересая (1874 р.), а також збірник пісень з нотами «Живі струни» (1895 р.).

Скарбницю фольклорного надбання краю поповнюють і записи, що свого часу були зроблені істориком, етнографом, письменником Миколою Костомаровим, який, гостюючи щоліта впродовж 1874-1884 рр. у с. Дідівці на Прилуччині у родичів, займався збирацькою діяльністю.

Необхідно взяти до уваги і той факт, що кінець XIX-поч. XX ст. ознаменувався виданням низки праць, присвячених фольклору Чернігово-Сіверщини, а саме: дослідження О. Малинки «Свадебные обряды и песни, записанные в м. Мрине Нежинского уезда Черниговской губернии» (1897 р.), «Свадебные обряды и песни, записанные в м. Мрине Нежинского уезда Черниговской губернии» (1898 р.), «Ивана Купала в Черниговской губернии» (1898 р.), «Родины и хрестыны» (1898 р.); П. Литвинової-Бартош «Весільні обряди та звичаї у с. Землянці на Чернігівщині» (1900 р.).

Борисом Грінченком були підготовлені до друку матеріали, зібрані ним та іншими дослідниками (Ф. Ромашкевичем, В. Горленком та ін.), що увійшли до виданого Чернігівським губернським земством тритомника «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській та сусідніх із нею губерніях» (1899 р.). Окремою працею вийшла «Из уст народа. Малорусские рассказы, сказки и прочее» (1901 р.) Б. Грінченка.

Легенди і перекази Чернігівщини були висвітлені в цей самий період (1898 р.) в очерку Петра Іловайського.

1903 р. етнографом Володимиром Даниловим був підготовлений до друку збірник пісень Ніжинщини, виданий того ж року Історико-філологічним товариством при Історико-філологічному інституті князя Безбородька.

А двома роками пізніше Іваном Абрамовим було видане дослідження «Черниговские малороссы. Быт и песни населения Глуховского уезда» (1905 р.), яка стосувалася особливостей побуту і пісень Глухівщини (тодішньої Чернігівської губернії).

Цінним з фольклористичної точки зору і є запис весільного обряду с. Пакуль (тоді Чернігівського повіту), який зробив 1912 р. дослідник Нестор Малеча.

Не лишилися осторонь важливого завдання зберегти усну народну творчість і письменники Олександр Довженко та Павло Тичина, які теж записували з народних вуст різножанровий пісенний фольклор, що на сьогодні виданий окремими збірками.

У радянські часи (до 70-х років) системні фольклористичні дослідження краю були призупинені.

Лише наприкінці 60-х років пісеннозбирацька праця була поступово відновлена, завдяки копіткій роботі музикантів Василя Полевика, Валентина Дубравіна, фольклористів-аматорів.

У останні два десятиліття (з 1994 р.) у межах історико-етнографічних розвідок стосовно населених пунктів Чернігівщини зібрані окремі твори усної словесності, записані календарні та родинні обряди селищ Зруб Ніжинського району; сіл Пакуль, Роїще, Масани, Новий Білоус, Седнів Чернігівського району тощо.

Серед останніх наукових робіт, присвячених фольклору Чернігівщини, слід відмітити ґрунтовне дослідження прозового фольклору с. Плоске на Ніжинщині, здійснене фольклористами Інною Головахою та Олександрою Брициною («Прозовий фольклор села Плоске

на Чернігівщині: Тексти та розвідки», 2005 р.), а також дослідження пісенної лірики, здійснене Станіславом Пономаревським («Пісенний фольклор Чернігівського Полісся: регіональні особливості та поетика», 1997 р.)

З 2009 р. комплексне дослідження етнографії та фольклору чернігівського краю здійснюється шляхом спільних експедицій науковців Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського та Інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

Подальша організація семінару була б, на наш погляд, ефективною у формі роботи в мінігрупах, у яких студенти обмінюватимуться зібраною інформацією щодо фольклористичної діяльності когось із дослідників (за пропонованими питаннями) із наступним колективним виступом кожної міні-групи перед академічною групою з підготовленою узагальненою інформацією. Саме тому, з метою якіснішого опрацювання матеріалу заняття, рекомендується перед підготовкою рівномірно розподілити питання семінару між студентами групи так, щоб кожен із них готував лише одне питання, досліджував фольклористичну діяльність обраного фольклориста.

Готуючись до кожного з питань, варто зробити огляд першоджерел – фольклористичних збірників кожного з дослідників (бібліографічний список – див. Додатки). Слід звернути увагу на такі аспекти: а) які фольклорні жанри досліджувалися; б) який ареал був охоплений дослідженням; в) якою мовою фіксувалися твори (літературною чи діалектною); г) чи подаються нотні записи до пісенних творів; д) які особливості методики збирання творів усної словесності; е) у яких виданнях були опубліковані результати досліджень фольклориста.

Розглядати дослідницьку діяльність фольклористів варто в контексті їхнього загального внеску в розвиток вітчизняної науки, слід окремо зупинитися на біографічних фактах, що пов'язали життя і творчу працю кожного з учених із Лівобережним Поліссям.

Література:

Вертій О. Пантелеймон Куліш і народна творчість. – Тернопіль, 1998. – 256 с.

Дей О.І. Фольклористична діяльність Осипа та Федора Бодяньських // Українські народні пісні в записях Осипа і Федора Бодяньських. – К., 1987. – С. 12-45.

Дмитренко М.К. Монографічне дослідження О.О.Потебні про народні пісні // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 6. – С. 69-75.

Дмитренко М.К. Пантелеймон Куліш як дослідник народної культури України // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 7. – С. 34.

Івашків В.М. Українські народні пісні в записях Пантелеймона Куліша (На матеріалі фондів Інституту ім. М.Т. Рильського АН УРСР) // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 5. – С. 64-67.

Козар Л. Внесок Василя Горленка в історію української фольклористики // Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме: Колективна монографія / За ред. М.К. Дмитренка. – К.: Видавець Микола Дмитренко, 2008. – С. 122-153.

Козар Л. Фольклористично-етнографічна діяльність В. Горленка // Народна творчість та етнографія. – 2007. - № 3-4. – С. 4-8.

Козар Л. Фольклористична діяльність родини Бориса Грінченка в історико-культурному житті України на межі ХІХ-ХХ ст. // Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме: Колективна монографія / За ред. М.К. Дмитренка. – К.: Видавець Микола Дмитренко, 2008. – С. 228-254.

Кудрявцева З.Ф. З фольклористичного доробку Олександра Шишацького-Ілліча: деякі спостереження над історичними переказами та піснями // Сіверянський літопис. – 2000. – № 4. – С. 142-148.

Маркевич М.А. // Українці народні вірування, повір'я, демонологія. – К., 1992. – С. 89-101.

Погребенник В.Ф. Фольклористична діяльність Б.Д. Грінченка // Народна творчість та етнографія. – 1988. – № 6. – С. 16-27.

Пригоровський В. Родом з Мрина (О.Н. Малинка): історико-краєзнавчий нарис. – Чернігів, 2005. – 64 с.

Рахно О.Я. Олександр Русов – штрихи до біографії // Олександр Олександрович Русов: (Біобібліогр. покажч.) / Наук. ред. О.Б. Коваленко; Відп. за вип. П.В. Грищенко. – Чернігів, 2004. – С. 3-9.

Скрипник Г. Народознавча спадщина П. Чубинського з погляду сучасної етнології // Народна творчість та етнографія. – 2009. – № 2. – С. 4-22.

Терлецький В. Призабутий етнограф з Чернігівщини П.Я. Литвинова-Бартош // Сіверянський літопис. – 1997. – № 6. – С. 126-128.

Терлецький В. Я дійсно змалку близько стою до народу: (П.Я. Литвинова-Бартош) // Советское полесье. – 1993. – 18 декабря. – С. 2.

Хомутенко А. Фольклорно-етнографічна творчість Бориса Грінченка // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 4. – С. 106-112.

Шалак О. Микола Білозерський та його участь у виданні «Народных южнорусских песен» (1854р.) // Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме: Колективна монографія / За ред. М.К. Дмитренка. – К.: Видавець Микола Дмитренко, 2008. – С. 29-43.

Ясенчук А. Роль Осипа Бодяньського у висвітленні історії української культури на сторінках наукової періодики // Дослідники українського фольклору: невідоме

та маловідоме: Колективна монографія / За ред. М.К. Дмитренка. – К.: Видавець Микола Дмитренко, 2008. – С. 18- 28.

Ясенчук А. Фольклор слов'ян у рукописній спадщині Осипа Бодяньського // Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме: Колективна монографія / За ред. М.К. Дмитренка. – К.: Видавець Микола Дмитренко, 2008. – С. 8-17.

Чекан Ю. Валентин Дубравін (некролог) // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 2-3. – С. 94-95.

Тема 2. ЖАНРИ МАГІЇ

Мета: Розкрити сутність магічного мислення на прикладах магічних ритуалів і текстів, роль слова в обрядах і ритуалах; ознайомитися з видами магічних формул та їхніми поетичними особливостями.

Обладнання: зразки текстів магії.

План

1. Магія як найдавніший пласт народної творчості.
Принципи магічного мислення.

2. Роль словесного супроводу обрядів і ритуалів.
Магічні формули та їхні поетичні особливості:

- а) замовляння;
- б) заклинання;
- в) заляття (прокляття);
- г) клятва (присяга).

3. Ворожіння та його словесний супровід.

Дати визначення термінів, пояснити поняття:
гомеопатична магія, імітативна магія; обряд, ритуал; замовляння, заклинання, заляття, клятва, ворожіння; персоніфікація, антропоморфізація, паралелізм.

Теми рефератів:

1. Взаємозв'язок текстів магії та художньої літератури.

2. Українські святочні ворожіння.

Методичні рекомендації:

Система прадавніх міфічних уявлень відкривала людині віру в можливість повелівати за допомогою обрядів і ритуалів, силами природи, впливати на світ для своєї користі. Явище магії властиве первісним стадіям усіх народів, які жили і живуть за законами міфічного світогляду.

Ґрунтовні дослідження, присвячені магії, були здійснені на межі ХІХ-ХХ ст. зарубіжними вченими Е. Тайлором, Дж. Фрезером, Ф.-І. Крейцером. У східнослов'янській фольклористиці окремі аспекти цього явища розглядалися М. Сумцовим, Я. Головацьким, В. Гнатуком, В. Антоновичем та ін.

Опрацьовуючи перше питання семінару, необхідно усвідомити спрямованість магічних дій, а також важливість ролі слова у давньому світогляді, розібратися в сутності двох принципів магічного мислення – імітативного та контагіозного.

Перший із них ґрунтується на аналогії явищ, на тому, що подібне здатне викликати подібне (наприклад, для того, щоб швидше прикликати весну, носили печиво у вигляді птахів-жайворонів над головами, оскільки, за міфічними уявленнями, саме вони приносять із Вирію весну на своїх крилах або, щоб викликати дощ – кропили водою), тобто наслідок подібний, аналогічний причині. Це імітативна (або гомеопатична) магія.

Другий – заснований на вірі в те, що речі, які торкалися одна одної, контактували, продовжують взаємодіяти і надалі. Набуває сили магічний закон «зараження» після дотику. Прикладом реалізації цього принципу є магічні маніпуляції з одягом, який носила людина, предметами, яких торкалася, із землею з її сліду, волоссям, нігтьми, віями, слюною тощо.

Підготовка до другого питання передбачає розтлумачення жанрових різновидів магії, безпосереднє ознайомлення з магічними текстами різних видів, вміння співвідносити текст із жанром.

Вагома роль у магічних ритуалах надавалася їх словесному супроводу. Слід мати на увазі, що в сучасній українській фольклористиці серед словесних магічних формул розрізняють такі: замовляння, заклинання (різновид замовляння), клятви (присяги), закляття (прокляття).

Залежно від мети, на яку спрямовані замовляння, їх поділяють на лікарські, любовні, господарські.

На занятті слід розглянути кожен різновид магічних формул окремо, навести відповідні приклади, звернути увагу на структуру та поетичні особливості магічних формул:

- словесний вияв принципу «подібне викликає подібне» у формі паралелізмів (вербальний вияв – формула «як..., так і...»);

- антропоморфізовані шанобливі звертання;

- зміну форми магічних текстів з усталенням християнського світогляду (синтез двох світоглядних позицій у поетичних текстах).

При підготовці третього питання слід звернути увагу на особливості проведення ворожінь: умови (час, місце, утаємниченість); синкретизм (поєднання дії з використанням ритуальних речей і поетичним супроводом). Готуючи доповідь, бажано детальніше зупинитися на святочних ворожіннях (коли проводилися, ким, як саме), а також на їхньому вербальному супроводі (дібрати відповідні тексти – ворожіння на Катерини, Андрія, Новий рік, Водохреща, Купайла тощо).

Виконати завдання: 1; 4; 5 (1, 4, 5, 6, 7); 9.

Основна література:

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 591 с.

Мойсієнко В. Про дохристиянські божества і символічно-магічні кліше в поліських замовляннях // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 2. – С. 43-49.

Фрэзер Дж.Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. – М., 1984. – 703 с.

Додаткова література та тексти:

Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – 509 с.

Москаленко М., Новикова М. Українські замовляння. – К., 1993. – 307 с.

Новикова М. Прасвіт українських замовлянь / Українські замовляння – К.: Дніпро, 1993. – С. 7-29.

Тупчієнко М. Символіка залізних виробів у захисних обрядах від грози в традиційній культурі українців // Народна творчість та етнографія. – 2008. – № 5. – С. 13-20.

Українські чари / Упор. О.М. Таланчук. – К.: Либідь, 1992. – 94 с.

Уляновська С. Магічні елементи поліського поховального ритуалу // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 2. – С. 69-74.

Ятченко В. Замовляння та їх значення для вивчення ментальності українців // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 1. – С. 15-21.

Контрольні питання:

1. Які сучасні словесні жанри ґрунтуються на принципах магічного мислення?
2. Поміркуйте, чи є різниця між замовлянням і молитвою? Обґрунтуйте думку.
3. З якою метою народ евфемізував назви окремих міфічних істот?
4. Що означають поняття «анімізм», «фетишизм», «тотемізм»? Наведіть приклади вияву кожного з них.

Завдання, робота з текстами та джерелами:

1. Визначте, за яким магічним принципом – імітативним (гомеопатичним) чи контагіозним – «працюють» такі дії:
 - 1) зав'язування вузлів;
 - 2) випікання печива у вигляді пташок з метою заклику весни;

- 3) проколювання зображень, розрізання фотографій із метою нашкодити людині;
- 4) магічні дії з одягом людини з метою привороження;
- 5) заборони вагітним жінкам взаємодіяти з гострими предметами, стригти волосся;
- 6) відчинення дверей і вікон під час пологів з метою полегшення перебігу пологів;
- 7) заборона плювати на вогонь через те, що на губах виникне вогонь.

2. Прочитайте інформацію про буковинський ритуал позбавлення людини або худоби від бородавок, котрий знає майже кожна господиня. Визначте магічні елементи в ньому. За яким магічним принципом, має «працювати» цей народний ритуал?

На останніх днях старого місяця слід зав'язати на чорній нитці певну кількість вузликів, що відповідає кількості бородавок. У перший день нового місяця хтось із знайомих повинен повідомити, що новий місяць зійшов. Після чого слід закопати нитку з вузлами в рів, де капає зі стріхи, промовляючи при цьому: «Місяцю молодий, спитай у старого, чи нема бородавок у мертвого. Як нема у мертвого, то най не буде в мене, живого».

3. Оберіть серед поданих назв «непростих» людей тих, які:

- 1) володіють зачарованим грошем, інклюзом, який отримали від щезника і який здатний притягати чужі гроші й завжди повертатися до свого господаря;
- 2) можуть передбачати майбутнє;
- 3) вміють розганяти хмари, керувати грозовими хмарами;
- 4) ворожать через жеребкування;
- 5) лікують немедичними, нетрадиційними способами;
- 6) можуть мати владу над нечистим, повелівати ним.

Назви: босорка, знахар, відун, скарбник, чорнокнижник, мольфар, градівник, верхоблюдник, ворожка, зметлак.

4. Розподіліть магічні словесні формули за загальноприйнятою у фольклористиці класифікацією:

1) Не зійти мені з цього місяця...

2) Місяць у небі, кит-риба в океані, дуб на землі. Як оці три брати зйдуться, то тоді і в раба Божого Івана зуби будуть боліти.

3) Морозе, Морозе, іди кутю їсти..., а як не йдеш, то і влітку не приходь, посівів не морозь.

4) Каменія вам на язик, каменія вам на губи, зуби і уста, каменійте ви самі!

5) Як голубу без очей, так би тобі, раба Божа Марія, за мною – без ночей.

6) Бодай би тебе оженило на чотири вітри і на третій шум!

5. Визначте жанрові різновиди запропонованих магічних формул, обґрунтуйте думку, прокоментуйте поетичні особливості кожної. Зазначте, яким чином християнство позначилося на їхніх текстах.

1) По Сієнській горі, по шовковій траві їхав святий Єгорій на сірому коні. Там кінь спіткнувся, в раби божої (ім'я) сустав звихнувся. Сустав, сустав, у (ім'я) жилочки, косточки на місто постав. Святая Матір Божа, святая невеста, постав у раби божої (ім'я) вночи косточки, сустав на места.

2) Уроки-урочища, підіть собі на луги, на ліси дрімучії, на степи степучії, де глас чоловічий не заходить, де півні не співають...

3) Як не має сили-моці сей вузлик межу переступити, так не мала б сили-моці нечиста сила на обійстя ступити.

4) Понеділок – з вівторком, середа – з четвергом, п'ятниця – з суботою, неділенька-удовиця. Який сон мені присниться? Дай мені, Боже, того повидать, з ким мені вік вікувать.

5) Дубе, дубе, ти – чорний. У тебе, дубе, білая береза, у тебе – дубочки-синочки, а у березочки – дочки. Тобі, дуб і березо, шуміть і густі, а рожденому, хрещеному рабу Божому Івану – спать і рости.

6) Зорі-зірниці, є вас на небі 3 рідні сестриці. Четверта – хрещена народжена Марія. Ідіть ви, зберіть ви красу, покладіть на хрещену народжену Марію. Як ви ясні-красні між зірками, щоб була така красна між дівками.

7) Місяцю-князю! Вас 3 у світі: один – на небі, другий – на землі, а третій – у морі – камінь білий. Як вони всі не можуть докупі зійтись, так не можуть у мене, раба Божого Івана, зуби боліти! Нехай тобі золота корона, а мені – щастя і здоров'я.

8) На морі-окіяні лежить бел-горючъ камінь. На тому камені змея-скарापєя песні пєє. Змії і гадюки, чи ви гострохвості, чи ви шилохвості, чи ви круглохвості, чи ви ползучії, чи ви гремучії, я вас заклинаю я вас ізмовляю, тут вам не блудити, рабу божому (ім'я) не вредити, вам червонії крові не псувати, жовтої кості не ламати, синіх жил не томити, раба божого (ім'я) не в'ялити і не сушити.

6. Розмежуйте в поданих фольклорних зразках табу, повір'я, забобони:

1) Перед тим, як різати хліб, треба підняти його й поцілувати, тричі перехрестити ножем знизу. Не можна ніж забивати в хліб. Треба доїдати свій шматки хліба, бо коротаєш своє життя. Не можна хліб зичити в ніч.

2) Не можна у п'ятницю прати білизну, пекти хліб, прясти, бо жінки, які це порушують, завдають П'ятниці всіляких страждань, через що вона їм з'являється то

поколота, то порізана, то стара, одягнена у свитку на голе тіло, і може принести смерть. А якщо жінки чешуться в п'ятницю, то волосся, яке падає при цьому, розлітається по 12-ти дворах і від нього походить хвороба «волос».

3) Якщо хочеш, щоб щастило і велося, вставай уранці на праву ногу, а встанеш на ліву – цілий день будеш у злому настрої. Взагалі права рука і права нога важливіші від лівої. Хрестяться правицею, а коли хочуть відхреститися, то – лівицею. На «лівшу» дивляться з підозрою, він може бути «нечистим». Мати вперше має годувати немовля з правої груди, інакше – буде лівшею.

4) Вовкуном може стати той, хто вродиться в таку планету; той, чия мати в перші місяці вагітності побачила вовка; той, чия мати їла м'ясо тварини, яку загриз вовк; той, хто родиться із зубами...

5) Плювати через вікно не можна, бо там сидять янголи.

6) Якщо хтось на собі щось зашиває, то пам'ять зашиває. Оберегом може бути нитка або стебло рослини, затиснуте поміж зубами.

7) Їсти рослинне насіння, призначене для посадки, не можна, бо в майбутньому будеш безплідною.

8) Коли хтось переступить дитину, то повинен перехреститися, бо вона не виросте.

9) Для того, щоб побачити відьму, треба на Великдень піти вночі на кладовище і викопати труну. Далі необхідно відірвати від неї дощечку з кілочком, вибити його, щоб утворилася дірочка. Потім слід піти до церкви і до того моменту, як заспівають півні, подивитися в ту дірочку. Якщо ви побачите жінку з глечиком на голові – то буде відьма.

7. Прочитайте колядку, зафіксовану на Буковині¹. З'ясуйте наявність магічних елементів у її тексті.

Хлопці-молодці,
 Пан господар надарував нас цими калачами,
 А ми його – щастям і здоров'ям.
 Скільки цим калачам кришечок (пелюсток),
 Аби в пана господаря було стільки на оборі овечок.
 Скільки в цим дворі колів (пирогів),
 Аби було в пана господаря стільки волів.
 Аби сти були чесні і велешні (величні)
 Перед панами-громадами,
 Як цей дар Божий перед нами.
 Чим вінчую, того й зичу.

8.

1) Поясніть, на основі яких народних уявлень і міркувань (у який спосіб) були утворені подані евфемізми:

а) антихрист; б) той, кого не при печі згадувати; в) той, скаменів би; г) той, пек, осина йому, що у скалі; д) нечистий; е) та, що з вітром танцює.

2) Зазначте, якими евфемізмами народ замінював назви таких демонічних істот: дідько, очеретяник, болотяник.

9. Опрацюйте в режимі нотаток статті «Сокира», «Віник (мітла)», «Голка», «Гребінь», «Веретено», «Коцюба (кочерга)», «Сіль», «Попіл» за джерелом // Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с. Зверніть увагу на такі питання: а) яку культурну конотацію несуть ці речі; б) в яких народних обрядах вони використовувалися; в) у яких усних народних творах згадуються. Виявіть, яким із них притаманні, за

¹ Записано Н.В. Притулик в липні 2005 р. від Зазеленчука Дмитра Степановича, 1939 р.н., родом із с. Погорілівка Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

народними уявленнями, оберегові (апотропеїчні) функції, а яким – функції завдання шкоди (зробіть висновок на основі цих спостережень).

10. Ознайомтеся з інформацією щодо звичаїв будівництва нової оселі, зафіксованою фольклористом та етнографом В.П. Милорадовичем на Полтавщині наприкінці XIX ст. Опрацьовуючи джерело, зверніть увагу на магічний супровід етапів процесу будівництва – вербальний і невербальний.

ЖИТТЯ-БУТТЯ ЛЮБЕНСЬКОГО СЕЛЯНИНА

⟨...⟩ На позначення кільками розмірів майбутньої хати викопуються чотири ямки на місцях, де передбачені сохи, і до кожної з них кладеться по горстці у тридцять зерен жита разом зі шматками житнього хліба на три ночі поспіль. Якщо зранку гірстки виявляться неторканими, то сміливо можна будувати оселю на тому місці: вона буде хороша, повна. Розгребене жито вказує на майбутні збитки... ⟨...⟩

Добре, коли поблизу почується пісня, якщо ж буде чути плач, - то нема чого розраховувати на щастя в новому домі. Мукавання корови, пташиний крик вважаються вказівкою на те, що тварини добре плодитимуться в новому господарстві, тому не вигідно почути собаче гавкання. ⟨...⟩

Крім того, під час вибору місця оселі ставлять чарку з дев'ятьма ложками води. Якщо вода прибуває за ніч або ллється через край, - це передбачає благополуччя. ⟨...⟩

Перевертають також у новому домі сковороду, чавун чи горщик і під нього кладуть вовну. Якщо вовна спітніє, а на сковороді виявиться роса, то хата буде вологою.

Не можна знову будувати хату на тому місці, де вже одного разу була будівля, без певного зсуву її та зміни розміру; не можна і зменшити колишньої будівлі – зменшиться родина. На місці спаленої блискавкою хати вже ніколи не будують нової. ⟨...⟩

У спеціально призначений господарем «легкий» (не понеділок, субота або день св. мучеників) день господиня виносить майстрам родичам та сусідам, що зібралися, горілку, хліб-сіть і тоді ж розвішує на сволюку кожух вовною догори.

Господар, відпиваючи, за звичаєм, перший, промовляє: «Дай же, Господи, щоб нам благополучно прожить у новому домі: мені і хазяйці, і моєму чадові: щоб ми діждали поженить і поодавати і щоб Господь хранив і пожаром і худим случаем. І щоб ви, майстри, мені за гроші подякували, а я щоб вам – за роботу». Майстер також п'є і відповідає: «Господи, поможи і благослови! І пресвятая Богородице, помолі свого Сина за сей дом, щоб Господь дав їм благополучну жизнь. І святий Ангол, моли Пресвятую Богородицу за сей дом».

Після цих побажань починається підняття і укладка сволюка майстрами за участю присутніх. За народним повір'ям, майстер закладає сволок неодмінно «на чиюсь голову». Він робить це навмисне: наприклад, незадоволений господарем, тричі стукає в «голову» сволюка (частину, звернену до покуті та образів) і говорить: «Стукаю я сволок у голову, щоб стукало у голову хазяїну, поки життя його сім'ї, і до свого віку щоб він не дожив» або мимовільно, почувши голос людини або тварини, він закладає на голову цієї істоти і вона буде недовговічною. Тому краще мовчати під час установлення сволюку. Навіть звичайна небережність майстра є небезпечною...

«Під голову» сволюку кладеться звичайно ладан для попередження громових ударів, а з протилежного (глухого) кінця – шматочок хліба з сіллю і дрібна монета для достатку, і вовна – для сухості й тепла. Коли сволок установлений, господар курить ладаном і кропить з усіх боків хату освяченою водою, а майстри рублять на кожній кутовій сасі по три хрести, примовляючи: «Во ім'я Отца і Сина і св. Духа. Амінь.» <...>

На зарублену в стіну сокиру господар вішає кожному майстру по дешевенькій хустці... Після цього на сволок сідає верхи майстер, як на коня, і вимагає собі хліб, сіль, рушник і горілку. <...> Хазяїн піднімається на сволок з квартою горілки..., починається пригощання. Хазяїн майстрам: «Не зробіть же мені нічого худого. Я буду Бога за вас молити». «Ну, лий! Дай же, Господи, фортуна! Щоб Господь хліб родив у полі на сю хату і щоб вона була суха і весела і щоб ви діждали в сій хаті дітей благословить і за своїми дітьми подарки получити!» <...>

Гості підпорядковуються відомим правилам: приходять із хлібом-сіллю обов'язково в двері хати, що будується, сідають, перекинувши обидві ноги через послані дошки. І знову господар проголошує тост: «Дай, Господи, мені зі своєю хазяйкою в сій хаті жить і дітей дружить! Спасибі вам! Дай, Боже, здоров'я, що не забуваєте мене!» «Дай, Боже, – відповідають гості, – щоб весело і гарно і в полі і в домі, і в скотини, і в дитини! Щоб у полі хліб родив, а на сім дворі щоб Господь скотину плодив. Щоб діждали, кумасю, благословить синів і невісток набрали, і дочок поодавали!» <...>

Після завершення дерев'яних частин хати розпочинають її мазання. <...> День для першого мазання призначається такий же «легкий», як і для закладин: не похмурий, не дощовий, інакше будівля назавжди лишиться вологою, зазвичай на другій або четвертій місячних фазах. <...> Господиня з подругами лізе на горище, а хазяїн подає туди перші вальки глини. Дрібні гроші, жито або суміш усіх злаків: жита, пшениці, ячменю, вівса, проса і гречки. Господиня розсіює зерна на чотири кути, примовляючи: «Господи, благослови!», кладе перші три вальки глини із закладеними в них копійками і покутній кут, а потім, разом із мазями, – і в решту кутів.

На горищі з'являються хліб і закуска; баби сідають в коло і п'ють із побажаннями: «Дай, Боже, щоб дітей дружити і в світі жити!». Накидавши стелю, баби злізають

додолу і просять господаря: «Приливай, хазяїне, гарненько, щоб стіна була гладенька та рівненька». Вип'ють і беруться мазати стіни. <...>

Незадовго до вхідчин до нової оселі, її прийнято обкурювати., «щоб холера не пристала і щоб нечисті не було». <...> У нову оселю відносять на ніч півня чи курку або в день ухідчин запускають їх поперед людей, або пропускають так само вперед кішку або собаку. Ці звичаї коріняться в народному переконанні про швидку смерть всякої істоти, яка входить до нової оселі.

З речей поперед усього заносять ікони і вчинену діжу, на яку кладуть хліб-сіль і спостерігають за тістом, яке сходить, оскільки хороше сходження обіцяє хороше життя. Потім заносять меблі та речі; люди ж переходять пізніше. Рядять з метою уникнення уроків уходити в оселю вночі.

Господар, входячи в супроводі членів родини, іноді родичів і сусідів, з хлібом і сіллю в руках говорить: «Дай же нам, Господи святий, добрий час у новий дім увійти, хліб і сіль унести, щоб Господь послав нам у сім домі хліба й солі, і всього добра до кінця віку, щоб Господь послав нам у парі жить у сім домі, щоб нас Бог не розрізнув. І коли б Господь сей дом хранив громом і грозою і потопом і великим клопотом!» <...>

Друкується за виданням: Милорадович В.П. Житье-бытье лубенского крестьянина // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – С. 170-185.

Завдання до джерела:

1) Прокоментуйте кожну магічну дію (за текстом) – вербальну і невербальну, що супроводжувала процес будівництва оселі.

2) Визначте:

а) яку функцію виконує словесний супровід, які побажання вважалися доречними під час будівництва оселі;

б) яку роль виконували майстри під час будівництва оселі;

в) у чому виявлялася сакральність моментів будівництва і вхідчин у нове помешкання.

11. Ознайомтеся з інформацією про зимові святочні ворожіння, записану П. Чубинським у 70-х роках ХІХ ст. Спробуйте мотивувати магичні дії, спираючись на народний світогляд.

КАЛЕНДАР НАРОДНИХ ЗВИЧАЇВ (уривок)

«...» Напередодні Андрія (28 листопада) дівчата ворожать у себе вдома. Ці ворожіння полягають у наступному: беруть певну кількість конопляного насіння, виходять опівночі надвір, тричі обходять навколо хати, сіють та промовляють:

Я, святий Андрію,
Конопельки сію.
Дай же, Боже, знати,
З ким весілля грати.

Або:
Андрію, Андрію.
Я на тебе коноплі сію.
Запаскою волочу,
Бо я заміж хочу.

Суджений наснитися їй неодмінно.

До схід сонця таємно від усіх беруть горстку конопляного насіння, зав'язують у сорочку і носять цілий день. Увечері сіють його, скородять сорочкою і промовляють при цьому: «Хто мій суджений, той прийде зо мною конопельки брати». Суджений неодмінно прийде вночі смикати коноплі.

Ворожать також і напередодні Нового року. Беруть на тарілку солі та пшеничної муки, забовтують водою та перед

вечором випивають. Уночі неодмінно захочеться пити і суджений подасть води.

Із солі, води і муки печуть коржик. Лягаючи спати, одну половину коржика слід з'їсти, а іншу – покласти під подушку. Суджений прийде, щоб з'їсти шмат, який залишився. <...>

Висмикують зі стріхи стебла соломи і якщо в колоску знайдеться зерно, жених буде багатий. Якщо не буде зерна – бідний. Якщо солома без колоска, то жениха в цьому році не буде.

Наливають у тарілку води, кладуть на неї декілька соломинок у вигляді містка і ставлять собі під ліжко. Суджений прийде перевести наречену через міст.

Парубок чи дівчина ввечері виходить за ворота та прислухається до гавкання собак. З якого боку почується гавкання, звідти і буде чи жениху наречена, чи нареченій – жених. <...>

Ставлять також на стіл дерев'яну тарілку, покривають її великою хусткою, а на хустку кладуть кавалок хліба з сіллю та вуглину. Після цього кожна дівчина кладе на тарілку свою каблучку чи яку-небудь іншу річ. Потім розламують хліб та вугілля на шматочки, котрі кожна дівчина загортає в рукав сорочки і лягає спати з надією побачити уві сні свого судженого.

Ходять у комору та беруть звідти по декілька зерен жита, парне число взятих зерен означає швидке заміжжя, – і навпаки. <...>

Беруть оберемок дрів і рахують поліна. Парна кількість віщує весілля, – і навпаки.

Рахують кілки тину, називаючи один кілочок «молодцем», а другий – «вдівцем», дивлячись за тим, з якою назвою буде кілочок. Дівчина вийде заміж чи за молодця, чи за вдівця. <...>

Сидячи перед вікном, говорять: «Суджений-ряджений, пройди коло вікна». Якщо після цього почують на вулиці шум, то це віщує веселе і хороше заміжнє життя.

Вночі вивішують через вікно рушничок, примовляючи: «Суджений-ряджений, прийди сюди і утрись». Якщо на скорому часі рушничок буде мокрий, то дівчина вийде заміж у цьому році.

Ходять на перехрестя із дзеркалом і наводять його на місяць, примовляючи: «Суджений мій, ряджений, вийди до мене і поговори зі мною!» Наречений повинен з'явитися в дзеркалі. <...>

Друкується за виданням: Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским Географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы, собранные П.П. Чубинским у VI томах. – Петербург, 1872. –Т. 3. – С. 158-261.

Запитання до джерела:

- 1) Який магічний принцип лежить в основі згаданих вище ворожінь?
- 2) У чому полягає їх синкретичність?

Тема 3. НАРОДНІ ДРАМАТИЧНІ ДІЙСТВА

Мета: Розширити уявлення про давні українські календарно-обрядові дійства, визначити значення обрядової драми в народному житті.

Обладнання: реквізити для інсценування народної драми; фото-, відеоматеріали до теми заняття.

План

1. Зимові драматичні дійства («Калита» («калета»), «Коза», «Маланка», «Вертеп»).

2. Весняні драми та ігри («Колодій», «Коструб», пісні-ігри «Просо», «Мак», «Царенко і Царівна», «Подoliaночка», пасхальна драма).

3. Літні обрядові дійства («Водіння Куща (Тополі, Верби)», «Купайло і Марена»).

4. Осінні драми («Спасова (Велесова) борода», «Женіння комина»).

Пояснити поняття: народна драма, вертеп (шопка, райок), Колодій, Коструб, Калита (Калета) тощо.

Методичні рекомендації:

Розпочати семінар рекомендується зі з'ясування сутності поняття «народна драма», наведення прикладів народних драматичних дійств. При цьому слід зазначити, що записувати і досліджувати народні драматичні дійства вчені почали досить пізно – лише наприкінці XVIII – на початку XIX ст. (їм присвячені роботи М. Возняка, І. Франка, В. Гнатюка, О. Воропая, О. Кисіль, Є. Марковського), тому точно датувати виникнення народних драматичних дійств складно.

Фольклористи вважають, що своїм корінням народна драма сягає язичницьких часів. Тоді вона ще не мислилася як мистецтво. Це були обряди-ігри, спрямовані, як правило, на забезпечення тодішніх практичних потреб людини: плідності землі і людського роду (зимовий – «Коза», весняні вегетаційні та еротичні ігри – «Мак», «Просо», «Грушка»; «Подoliaночка» та інші; літнє купальське

дійство; осінні «Велесова борода», «Женити посвіт (свічку, лучину, каганець)», задобрення померлих предків («Водіння Куца (Тополі, Верби)»), благополуччя в побуті та родинному житті (весільна драма) та ін. З часом народні драматичні дійства набули форми театралізованих вистав розважального характеру («Вертеп»; «Коза»), які втратили свій сакральний магічний зміст.

Продовжуючи розгляд питань, важливо надати інформацію про драматичні дійства, зупиняючись на окремих із них у порядку, запропонованому в плані семінару. Рекомендується скористатися термінологічним словником, поданим у Додатках цього посібника.

Слід розкрити ритуально-міфічну основу кожного із драматичних дійств; сюжетний зміст; символіку і атрибутику; зазначити форму проведення і назвати учасників; охарактеризувати словесний супровід (пісні, побажання, ігри, рухи, сюжети інтермедії).

Крім того, бажаним було би програвання (інсценування) студентами окремих епізодів народних драм, підготовлене заздалегідь. У зв'язку із цим, студентам рекомендується об'єднатися в мінігрупи і підготувати колективні інсценівки епізодів обраних драматичних дійств.

Доцільними на занятті будуть відповідні фотоматеріали, в тому числі, зібрані під час літньої етнографічної практики.

Одним із варіантів форми проведення цього семінарського заняття може бути інтерактивне взаємонавчання студентів. У цьому випадку студенти заздалегідь розподіляються на чотири міні-групи (відповідно до кількості питань семінару), члени яких мають підготувати матеріал лише з одного питання семінару, що дає їм можливість якісніше підготуватися. На занятті робота має відбуватися у три етапи: I – обмін підготовленою теоретичною інформацією з питання всередині міні-груп (10 хв); II – перегрупування студентів

таким чином, щоб у кожній з груп були «фахівці» з кожного питання; взаємонавчання студентів у межах нових груп – кожен переповідає свій матеріал і отримує від одногрупників – решту інформації з теми (20 хв.); III – етап узагальнення знань, що може бути проведений у будь-який спосіб, обраний викладачем: фронтальне опитування, тести тощо (10 хв.). Решту часу заняття доцільно присвятити перегляду підготовлених до заняття студентських інсценівок народних драматичних дійств.

Виконати завдання: 6.

Основна література:

Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1993. – 590 с. («Вертеп» – С. 93; «Коза» – С. 95; «Меланка» – С. 98-100; «Колодій» – С. 141-142; «Просо» – С. 226-228; «Коструб» – С. 285-287; «Водіння Куща (Тополі, Верби)» – С. 390-391; «Купайло і Марена» – С. 411-424; «Спасова (Велесова) борода» – С. 143-145)

Дей О.І. Звичаєво-обрядова поезія трудового року // Ігри та пісні. Весняно-літня поезія трудового року. – К.: Видавництво АН УРСР, 1963. – 571 с.

Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – 509 с.

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 591 с.

Маркевич Н.А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян (вертеп) // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – С. 70-103.

Скуратівський В. Дідух: Свята українського народу. – К.: Освіта, 1995. – 272 с. («Коза», «Маланка» – С. 21-26; «Колодій» – С. 47-50; «Коструб» – С.157-162; «Купайло і Марена» – С. 164-170; «Водіння Тополі (Верби)» – С. 144-145; «Женити комина (свічку)» – С. 207)

Додаткова література:

Гуменюк П. «Коза»: проблема інтерпретації обрядової гри в етнографічній літературі // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 4. – С. 100-105.

Кожолянко Г. Магічність буковинської Маланки: традиції та сучасність // Народна творчість та етнографія. – 2008. – № 1. – С. 98-106.

Українська родина: Родинний і громадський побут / Упор. Л. Орел. - К.: Вид-цтво імені Олени Теліги, 2000. – 424 с.

Харчишин О. Вертепна драма в сучасному студентському середовищі // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 6. – С. 65-71.

Контрольні питання:

1. Якими потребами було зумовлене проведення календарно-обрядових драматичних дійств?
2. Що символізують головні персонажі народних драм: Колодій, Коза, Купайло, Марена, Тополя, Коструб?
3. Чому під час проведення обряду «Водіння куца (тополі)» дівчині зав'язували очі або вдягали вінок із папороті, який їх прикривав? Яку символіку несла така деталь?
4. Який міфічний і обрядовий зміст дійства «завивання бороди» («Спасова борода», «Велесова борода»)?
5. У якому середовищі виникла вертепна драма? Розкрийте її зміст.

Завдання, робота з текстами та джерелами:

1. Розташуйте в календарному порядку назви поданих народних драматичних дійств, охарактеризуйте їхню ритуально-міфологічну основу:

«Маланка», «Коструб», «Колодій», «Купайло», «Вертеп», «Водіння тополі», «Коза», «Женіння свічки», «Спасова борода».

2. Ознайомтеся зі змістом молодіжної драматичної розваги, що проводилася під час вечорниць на свято св. Андрія (запис зроблено П. Чубинським у 70-ті рр. XIX ст.). Охарактеризуйте ритуально-міфологічне підґрунтя цієї містерії. Символом чого є Калита – обрядовий колач, намащений медом? Які магічні елементи наявні в змісті драми?

«КАЛИТА»

«...» 30 листопада (за старим стилем – *авт.*) – святого Андрія. Ще роблять так: до стелі вбивають цвях і на нитці підвішують до нього корж, намазаний медом, що називається калитою (королем). Він висить на відстані людського зросту від землі. Біля коржу сідає парубок-писар, котрому дають у руки квач, змочений водою з бовтанною сажею, решта гурту по черзі під'їжджає до коржа верхи на коцюбі. Ті, що їдуть, по можливості намагаються удавати справжніх вершників, що сидять на справжніх живих конях.

При цьому кожний із них говорить: «Їду, їду калети кусати!» «Ой, не смійся, братику, – говорить писар, – бо я буду по зубах писати». Якщо той, хто їде – не засміється, то відкушує калети, якщо ж засміється – то дійсно писар мастить його по зубах на загальну втіху.

Ті, що не засміються, вийдуть цього року заміж, – і навпаки. Якщо після ворожіння залишиться ще кавалок калети, то дівчата розламують її на частини та роздають усім присутнім, примовляючи при цьому: «Калета, калета солодка була. Тепер ми її з'їли – за женихом полетіли».

Друкується за виданням: Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским Географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы, собранные П.П. Чубинским у VI томах. – Петербург, 1872. – Т.3. – С. 259.

3. Ознайомтеся із записом новорічної народної драми «Маланка», зробленим В. Шухевичем на Гуцульщині в кінці XIX ст. Зверніть увагу на дійові особи драми, ролі, які вони виконують. Проаналізуйте мотиви пісень.

«МАЛАНКА»

«...» Збираються звичайно молоді жонаті і старші парубки – щедрівники, і приберуться – один за князя – Василя, а другий – за княгиню Маланку, інші - за цигана, за циганку - тим двом мастять лице сажею, за жида який - кладе на лице наличман – маску з клоччя, за шандара - того убирають в жовнярську шапву та дають йому кіл у руки – гвир, за діда і бабу – які носять на плечах міх із соломою, а надто приберуть одного – за козу, убираючи його в кожух, обернений волосом угору; так перебравшись, ходять від хати до хати, де під вікнами щедрують: «...»

Господарю, господаречку,
 Пусти в хату Меланечку.
 Господарю, господарочку,
 Дай Меланці горівечку (горілку).
 Меланочка чисто ходит,
 Нічо в хаті не шкодит,
 Меланочка чисто хаїт,
 Припіч миє, лави маїт.
 Нам за щедрівочку
 Дайте пива бочку,
 Всім по скляночці,
 Бо ми всі молодці.
 Ми щедрували, красно співали
 І на Меланку вам вінчували!
 Щедрий вечір, добрий вечір!
 Добрим людям на весь вечір!
 Пишна файна Меланочка,
 А ще кращий – Васильчичок.
 А чиньчику – Васильчику,

Посію ж тя в городчику.
 Буду тебе шанувати,
 Тричі на день поливати.
 Тричі на день поливати,
 Сухоточку підскубати,
 Легіникам роздавати.
 Буду тебе ізривати,
 До головки прикладати,
 Русу-косу затикати!

Ой учора із вечора
 Пасла Маланка два качурі,
 Ой йик пасла, ізгубила,
 Шукаючи, заблудила.
 Виблудила в чисте поле,
 В чистім полі Василь оре,
 Ані оре, ані плужит,
 За Меланков дуже тужит. <...>

Маланка замітає віником від дверей під стіл або замочує в глину віник та миє ним лавки і двері або припічок; дід то б'ється з бабою, то знов обнімаються, сваряться; циган ковтає клеветцем у полиці і просить солонини, бо дитина випарилася треба її мастити; циганка покладе «дитину» на лавку, сама починає ворожити; той, хто веде козу, витягає із постелі сіна і дає козі їсти; жид питає, чи нема щось купити, інший – старається ухопити хліб, солонину чи що друге, а шандар сокотить порядку – аби щедрівники збитку якого в хаті не зробили. <...>

Друкується за виданням: Шухевич В. Гуцульщина // Матеріали до українсько-руської етнології. Видання етнографічної комісії за редакцією Хв. Вовка – Львів: Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка. – 1904 – Т. 7. – С. 195-200.

4. Візьміть до уваги інформацію щодо весняної (літньої) драми «Коструб», записану П. Чубинським у 70-х роках ХІХ ст. Дайте коментар щодо ритуально-міфічної

основи цього дійства та наявних у ньому світоглядних паралелей (християнського та язичницького компонентів).

«КОСТРУБОНЬКО»

Всередині кола знаходиться дівчина. На початку пісні вона підходить до якоїсь із двічат – учасниць хороводу – і говорить: «Христос воскрес!». Та відповідає їй: «Воїстину воскрес!» Перша питає: «Чи не бачили ви мого Кострубонька?». Та відповідає: «Пішов у поле орати». Перша береться за голову, уявляє, неначе плаче, і починає співати, а хоровод підтримує її.

Бідна ж моя головонько,
 Нещаслива годиночка.
 А що ж бо я наробила,
 Що Коструба не взлюбила!
 Прийди, прийди, Кострубочку,
 Стану з тобою до шлюбочку.
 А у неділю-неділечку
 При ранньому сніданячку. <...>

Під час співу дівчина, що знаходиться в колі, ходить із пониклою головою, затуливши очі хусткою чи рукою. Коли закінчується спів, вона підходить до тої дівчини, з якою перед цим розмовляла, і знову заводить до неї мову: «Христос воскрес!» «Воїстину воскрес!» «Чи не видали мого Коструба?» «Пішов у поле сіяти.»

Тут відбувається така ж сцена, як і раніше, і співають ту ж саму пісню і так само розмовляють, тільки на питання про Кострубоньку відповідають уже так: «Коструб лежить на полі слабій». Після цього хоровод знову співає.

Таким же чином водять хоровод і тоді, коли дівчині скажуть, що Коструб уже помер, та уже везуть на цвинтар. Але коли вона отримає відповідь, що Коструба уже поховали, то вдруге приймають веселий вигляд, плещуть у долоні, топотять ногами, а хоровод співає весело:

«Хвалю Тебе, Христе-царю, що мій милий на цвинтарю, ноженьками протоптала, рученьками приплескала, а тепер, мій Кострубонько, не лай, не лай моєї мами, – ти у глибокій уже ямі!»

Друкується за виданням: Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским Географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы, собранные П.П. Чубинским у VI томах. - Петербург, 1872. – Т.3. - С. 77.

5. Прочитайте запис весняної дівочої драматичної гри «Мак». Охарактеризуйте її містерійну спрямованість.

«МАК» (дівоча гра)

У цій грі дівчата та молодиці утворюють собою коло, всередині якого сідають кілька маленьких дівчаток. Навколо них ходять та співають:

При долині – мак,
 При широкій – мак.
 Ой мак чистий, головастий.
 Молодиці, молодиці,
 Станьте ви в ряд –
 Тут буде мак.
 При долині – мак,
 При широкій – мак.
 І коренем коренастий.
 Завивайте головиці,
 Станьте ви в ряд –
 Тут буде мак.

Потім дівчата зупиняються і питають дітей, які сидять посередині:

– Соловейку, шпачку, шпачку,
 Чи бувавесь ти в мачку?
 Чи видавесь,

Як на мак копають?

Діти відповідають, показуючи при цьому рухами те, про що йдеться в пісні. <...>

Питають:

– Чи виорано?

Діти відповідають:

– Виорано.

Потім знову ходять колом і повторюють те саме після кожної відповіді. Ось питання і відповіді на них:

– Чи зараяно?

– Зараяно.

– Чи заволочено?

– Заволочено.

– Чи засіяно?

– Засіяно.

– Чи зібрано?

– Зібрано.

– Чи пора молотить?

– Пора.

Після цього дівчата і молодичі, що складають коло, беруть дітей на руки і підкидаючи їх угору співають: «Ой так, так молотили мак».

Друкується за виданням: Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским Географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы, собранные П.П. Чубинским у VI томах. - Петербург, 1872. – Т.3. - С. 47.

6. Розробіть сценарій проведення свята Івана Купайла в літньому оздоровчому таборі для дітей середнього (старшого) шкільного віку або одного із зимових драматичних дійств з орієнтацією на обрану вікову категорію.

Тема 4. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ВЕСІЛЛЯ

Мета: Розширити уявлення про український весільний обряд, його сіміосферу через ознайомлення з регіональною специфікою; ознайомитися з семантикою регіональної весільної лексики і фразеології; прослідкувати спільні та регіонально специфічні аспекти українського весільного обряду.

Обладнання: фонозаписи та друківані зразки поетичних текстів весільної обрядовості; ілюстрації (фотографії) регіональних весільних костюмів українців і весільної атрибутики (коровай, гільце тощо); відеозаписи епізодів українських весільних обрядів; твори української художньої літератури, які містять опис весільного обряду.

План

1. Передвесільний етап.
2. Підготовка до весілля.
3. Власне весілля (вінчання).
4. Післявесільний етап.

Пояснити терміни, поняття: ініціації; вулиця, посвітки, досвітки, вечорниці. Слід орієнтуватися в обрядовій весільній лексиці і фраземіці.

Теми рефератів, доповідей:

1. Українські весільні побажання.
2. Весільний обряд села (міста) N на Чернігівщині у єдності вербального і позавербального компонентів.

Методичні рекомендації:

Весільний обряд будь-якої етнокультури є найбільш презентативним з точки зору вияву етнічних уявлень – світоглядних і релігійних, етичних – давніх і сучасних, кожна історична епоха маркується на його обрядовому тексті.

Оскільки весілля є одним із найархаїчніших обрядів, воно увібрало в себе залишки вірувань різних епох, зберегло їх до нашого часу. Так, в українському весільному обряді виявляють себе язичницький (давні локутивні уявлення про 2 світи, елементи магії, культу стихій, рослинні й тваринні культури, культ зернових культур, хліба та печі) і християнський світогляди; у ньому спостерігається відгомін епохи матриархату (саме матері присвячено більшість весільних пісень і обрядодій), часів чоловічих військових громад (продаж-купівля молодої, її викрадення, мотиви полювання), княжого укладу, татаро-турецьких нападів тощо. Весілля являє собою цілу систему обрядодій, які виконувалися в певному порядку з дотриманням правил, установлених традицією, супроводжувалося піснями, іграми, розвагами тощо і з давніх часів було спрямоване на забезпечення вдалого переходу молодих людей у інший соціальний статус і у світ нового «дому».

Саме у весільному обряді поєдналися дві важливі сфери людського буття – соціальне і природне. З одного боку, весілля – важливий ініціативний перехід із стану неодружених парубка та дівчини, випробовування їхньої здатності виконувати функції ведення господарства та продовження роду. З іншого – це сакральний момент створення нової родини, пов'язаний із давніми уявленнями про важливість моменту початку, що зумовило його організацію в магічно-культовому полі.

Як і інші форми традиційного побуту українців, весільний обряд має і регіональну специфіку (виявляється у варіантах ритуальної структури, сценаріях проведення або наявності-відсутності окремих обрядодій, іграх, словесному, мелодійному супроводі тощо), яка є виразною навіть на рівні окремих населених пунктів, і низку спільних рис для всієї української культури. Ознайомлення із парадигмою українського весільного обряду дає змогу глибше пізнати сутність і мотивацію кожної обрядодії,

відчуті в обряді втілення українського духу і світоглядних скрижалей різних часів, які закарбувались у ньому в процесі становлення шлюбності.

До заняття необхідно підготувати доповідь щодо особливостей проведення весільного обряду в одному з регіонів України за власним вибором (на заняття бажано репрезентувати широкий географічний ареал: поліський, буковинський, закарпатський, слобожанський весільні обряди та обряди інших регіонів). Слід звернути увагу як на обрядовий зміст весілля, його регіональну специфіку, так і на вербальний супровід.

Обов'язково на заняття треба скласти словник лексики весілля обраного населеного пункту (мікроареалу).

Для підготовки доповіді можна залучити матеріали літньої етнографічної практики.

У процесі підготовки до семінару слід зіставити особливості проведення давнього весільного обряду (кожного його етапу) із сучасними традиціями організації весілля, зробити висновки щодо ступеня його збереженості на сучасному етапі.

Підготовка до семінарського заняття передбачає вільне володіння лекційним матеріалом з теми «Весільний обряд як драма».

Семантику тематичної лексики до заняття можна уточнити, скориставшись стислим словником весільної лексики, поданим у Додатках цього посібника.

Виконати завдання: 2, 4, 6.

Творче завдання до семінару: Віднайти в художній літературі (див. Додатки) епізод весільного сватання й колективно інсценувати його (за бажанням).

Література та тексти:

Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К.: Наукова думка, 1988. – 189 с.

Верговська М. Комори українського Полісся та Наддніпрянщини // Народна творчість та етнографія. – 2008. – № 1. – С. 121-130.

Весілля в с. Пакуль Чернігівського повіту. Записав Н.М. Малеча // Курданов А. Голос пам'яті (Історія с. Пакуль та його околиць). – Чернігів, 1998. – С. 303-324.

Весілля: У 2-х книгах / Ред. М.М. Шубравської. - К.: Наукова думка, 1970. – 455 с.; 479 с.

Гойова Є. Лемківське весілля // Народна творчість та етнографія. – 2008. – № 1. – С.80-90.

Здоровега Н. Нариси народної весільної обрядовості в Україні. – К.: Наукова думка, 1974. – 159 с.

Єфремова Л. Наспівні українських весільних пісень. – К.: Наукова думка, 2006. – 121 с.

Кирчів Р.Ф. Із фольклорних регіонів України: Нариси і статті. – Львів: Афіша, 2002. – 352 с.

Ляшев О. Роїще – село, сотенне містечко (історико-етнографічний нарис). – Чернігів, 2002. – С. 106-116.

Притулик Н.В. Із спостереження над вербальним і невербальним компонентами сучасного весільного обряду одного буковинського села // Етнолінгвістичні студії. 1. – Житомир: Полісся, 2007. – С. 114-125.

Село Масани, яким воно було (історико-етнографічний нарис). – Чернігів, 2003. – С. 21-36.

Сумцов Н.Ф. О свадебных обрядах, преимущественно русских // Сумцов Н.Ф. Символика славянских обрядов. Избранные труды. – М.: Восточная литература, 1996. – 296 с.

Українська родина: Родинний і громадський побут / Упор. Л. Орел. - К.: Вид-цтво імені Олени Теліги, 2000. – 424 с.

Завдання, робота з текстами та джерелами:

1. Назвіть поетичні прийоми, використані в нижченаведених фольклорних фраземах:

- 1) «на рушничок стати»;
- 2) «гатити гатки, мостити мости»;
- 3) «...із семи ланів пшениця, із семи криниць водиця»;
- 4) «а в нашої печі срібні плечі, золотії крила».

2. Відновіть весільні фразеологізми, користуючись словником весільної лексики і фраземіки (див. Додатки). Поясніть, що вони означають у контексті обряду. Розташуйте в порядку ритуальної структури весільної драми.

Шити...; засилати...; гризти...; умивати...; сидіти на...; бгати...; повернутися з...; колупати...; нести ... молодій; ставати на...; дбати...

3. Виконайте аналіз поданих весільних пісень, записаних наприкінці XIX ст. П. Литвиною-Бартош у с. Землянка Чернігівської губернії, за орієнтовним планом, поданим у Додатках:

1) Ішли дружечки горою,
Кликали Марусю за собою:
– Ходи, Марусе, із нами,
Дамо тобі віночек із перами
І з золотими квітами.
– Жалю серцю не завдавайте,
Мені в батенька не жити
І віночка не вити.
Що один було ізвила,
І того не зносила:
Повісила да у теремі,
У теремі да на дверечках,
Де мій батенько ходить,
Голівкою да черкається,

Слізеньками обмивається.

2) Летять галочки ряд по рядочку,
Зозуленька – попереду.
Усі галочки на лузі сіли,
Зозуленька – на калині,
Усі галочки щебетали,
Зозуленька закуковала.
– Да чого ж ти куєш, чого жалуєш,
Сивая да зозуленько?
Чи жалко тобі темного лугу,
Чи в лузі – калиноньки?
– Не жалко мені темного лугу,
Ні в лузі калиноньки,
Да жалко мені політаннечка,
Літнього кукованнечка!
Ідуть дружечки у три рядочки,
Марусенька попереду,
Усі дружечки за столом сіли,
Марусенька – на посаді!
Усі дружечки да заспівали,
Марусенька заплакала.
– Чого ти плачеш, чого жалуєш,
Молодая да Марусенька?
Чи жалко тобі батька старого?
Чи подвір'єчка єго?
– Не жалко мені батька старого,
Ні подвір'єчка єго,
А жалко мені русої коси
Да дівочої краси!

3) Не брат, не брат – татарин!
Продав сестру за таляр,
Білеє лице за п'ятак,
Русую косеньку оддав за так!

4. Прочитайте весільні побажання. Визначте за ними сімейні ціннісні орієнтації українців.

Дарую бурячок, щоб до року був козачок. Дарую дуба на чотири рала, щоб були чотири сини – і всі – генерали. Дарую мішечок часнику, щоб любилися до смаку. Дарую мішечок кислиць, щоб не бігав до других молодичь. Дарую вам гроші на мило, щоб жилося мило.

5. Доберіть поетичний твір (уривок прозового), який би демонстрував зв'язок народної весільної поезії з художньою літературою (пропонується скористатися списком літературних творів – див. Додатки).

6. Ознайомтеся із ритуальною структурою весільного обряду, записаного П. Литвиною-Бартош на Чернігівщині наприкінці ХІХ ст.

Простежте при цьому такі аспекти:

а) яку роль виконують батьки на весіллі і які обрядодії спрямовані на їхнє вшанування;

б) яке значення хліба і зернових культур у весільному обряді і як виявляється їхня символіка на різних етапах весілля;

в) як магичні елементи в обрядах використовуються з метою забезпечення благополуччя весілля і подружнього життя;

г) у який спосіб у весільному обряді підтримується давній культ печі та діжі;

д) як відбувається об'єднання двох родів упродовж весільного періоду; чим воно забезпечується;

е) які обрядові дії символізують перехід молодої у світ нових родичів; покірність чоловікові;

є) як в обряді виявляються культу вогню, води, рослинності та яку символіку несуть «весільні» рослини;

ж) як вербально (образи в піснях) і невербально (в атрибутиці й обрядодіях) маркується незайманість молодої у весільному обряді;

з) чи відігравав у шлюбі важливе значення майновий аспект і з чого про це можна судити.

**ВЕСІЛЬНИЙ ОБРЯД с. ЗЕМЛЯНКА
ГЛУХІВСЬКОГО ПОВІТУ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**
(друкується скорочено)

⟨...⟩

А. Допитки

Іноді, якщо не певно, чи піде дівчина за парубка, то засилають наперед на допиток свата, а частіше – сваху, щоб розпитатися, чи приймуть сватів. Буває, що засилають на допитки і після сватання, уже як хліб відмінили, якщо бояться, щоб батьки молодої не передумали або щоб хто не перебив молодої. На допитки іде сват або сваха і стараються вговорити батьків молодої, щоб віддали її за парубка. Якщо ті згоджуються, то п'ють «могорича» ⟨...⟩, якщо не хочуть віддати, то вертають хліб ⟨...⟩.

В. Сватанне

Коли або сам хлопець знайде собі дівчину і просить батьків, щоб дозволили йому оженились, або самі батьки надумуються, що час вже оженити сина і намітять яку дівчину – перше діло – «засилати сватів».

Задля сього запрошують двох людей, звичайно поважних і безперемінно жонатих, не молодих, хоча і не дуже постарілих, частують їх горілкою і просять піти посватати синові дівчину. У свати завше беруть людей розумних, таких, щоб уміли говорити, бо не раз від їх уміння поводитись залежить доспіх усього сватання. Найчастіше у свати просять родичів або близьких людей. Звуть їх сватами або старостами: старший сват і підсват, староста і підстароста.

Почастувавши запроханих старостів, мати молодого шукає хліб, не дуже великий, хунтів 6 або 7, на котрому був зліпок (себто знак, що хліб злипся у печі з другим хлібом) і до котрого на спідці пристало трошки угля, попелу або

речинини – се так годиться, щоб вдача була. Знайшовши такий хліб, мати обгортає його у чисту булу хустку і віддає сватам. Узявши хліб до рук, свати становляться серед хати, хрестяться до богів, кланяються господарям і, відобравши останнє привітання: «Дай Бог у час добрий!», ідуть сватати дівчину.

Якщо сватаються у своєму селі, то парубок рідко коли йде до хати до молодої разом зі старостами, а звичайно йде туди, де дівчина – на улицю або на вечорниці. У чужому ж селі парубок увіходить до хати разом зі старостами.

Увійшовши у хату, свати кланяються господарям, кладуть на стіл хліб, покривають його хусткою і кажуть:

– Добривечір вам, бувайте здорові з неділею <...>!

– Добривечір і вам! Сідайте, розкажіть, чого прийшли, від кого і як, і що, - відказують батько і мати дівчини.

– Коли приймаєте хліб-сіль, приймайте й нас! Ми чули – у вас дівча є, а у нас – парубок: чи не дасть Біг нам бути сватами із вами?

– Та є, – кажуть батьки, – тільки треба дівки спитати, що вона скаже. <...>

Якщо хочуть хліб «прийняти», то просять сватів сідати, питаються, за кого прийшли сватати, і, побалакавши трохи, посилають одного з старостів пошукати дівчину на улиці чи на вечорницях. Знайшовши дівку, староста веде її додому і вона потихеньку каже матері, чи згодна вона йти за парубка, чи ні.

Увійшовши до хати, дівчина стає коло печі, видом до комина, і мусить пальцем колупати піч. На запитання, чи згодна йти за парубка, вона звичайно відказує: «Як батько та мати, так і я!» Як же що не хотять віддавати, то кажуть: «Вам, люде добрі, нема догани, а дівка в нас ще молода» або «Віддавати ні з чим!» Якщо діло лагодиться, то старостам і парубкові подають закуску: сало, ковбасу, яєчню і горілку.

З сього дня молодий уже мусить ходити ночувати до дівчини у хату і спать з нею аж до весілля. Якщо не хотять

віддавати, то сватів не частують нічим і вони йдуть собі, як то кажуть, «узавши гарбуза» або «потягнувши ковша» (або «облизавши макогона»²).

Виходячи з хати, старости, запрошують батьків молодішої приходять «у розгляди» до молодого, а ті кладуть хліб на полицю.

С. Розгляди

У розгляди йдуть другого ж дня або днів через два, або три. Йдуть або їдуть батько і мати молодішої і родички: сестри, що вже повиходили заміж, і рідні, й в других, тітки, хрещена мати та ін. Якщо достатки парубка досить відомі і не становлять головнішого резону сватання, то розгляди не мають особливого значення і переводяться просто на почитування, як же що достатків молодого не знають, – то розгляди робляться з найбільшою увагою і можливою суворістю.

Поздоровившись з батьками молодого, родичі кажуть: «Оце-ж приїхали ми до вас доброго здоров'я навідатись». Ті відказують: «Покірно дякувати вам!» і просять до закуски. Але ж до закуски сідає хіба тільки один батько молодішої, а жінки відказують: «О, – ні, не шукайте горілки, а попереду ось покажіть, що у вас є!»... І, промовивши се, баби заходжуються лазити і нишпорити скрізь по всій оселі, розглядають двір, город, клуню, дивляться, чи багато хліба й сіна, роздивляються худобу, комору, лазять по льоху, на горище, облапують поставлені й повішані мішки, шупають пaticами по засіках і зрізках, ходять по сусідах розпитуватися за молодого, чи нікчемний він, чи заможні вони люди.

Якщо приходиться обманювати, то сім'я молодого старається підпоїти розглядчиць, щоб вони не додивились, що у мішках висять замість сала мерзлі кізяки і не долапались, що у перевернених кадовбах – зерно насипане

² Матеріали джерела, виділені курсивом – стислий переказ їхнього змісту автором посібника.

тільки на дно. Задля сього «часу» у двір молодого позичають у сусід зброю, а деколи - навіть і коняку або вівцю, котрих потім після розглядин вертають. Якщо розглядини не вдовольнять родичів молодії, то вони зараз же, не закушуючи, виїзять додому і вертають прийнятий було хліб. <...> У розгляди їдуть завше уранці, щоб успіти засвітла все роздивитись.

Д. Заручини (хустки)

У визначений день молодий зі старостами іде до молодії «по хустки» чи «по заручини». Дівка, що подавала хустки, зветься «зарученою». <...> Коли приїздить молодий, то молода закликає до себе «гуляти» дівчат і парубків. Самі заручини бувають так: батько бере в руки хліб і сіль, мати – ікону і сідають у ряд на услін чи на лаву таким чином, щоб батько був з правої руки, а мати – з лівої.

Сват чи старший староста бере молоду за руку, підводить до батьків і каже: «Проси у батька з матір'ю благословення, кланяйся до ніг три рази». Молода тричі кланяється в ноги батькові й матері і каже: «Благословіть, тато й мамо, подарки роздавать!» «Боже тебе благослови», – тричі відказують батьки, благословляючи дочку. Після поклонів дівчина цілує батьків у руки і у губи і розносить дарунки.

Батьки кладуть хліб на стіл, ікону ставлять до богів на божницю і сідають де-небудь осторонь, звичайно заплакавши трохи. Молода бере тарілку, на котрій розносить заздальгідь наготовлені дарунки – хустки. Попереду подає найкращу хустку молодому і кланяється у пояс, потім – гірші хусточки підносить старостам. За хустки молодий і обидва старости кладуть на тарілку гроші, а хустки ховають по кишенях. *(Усе це супроводжується дівочим співом.)* <...>

Після вечері молода, замість з'їденого дівчатами хліба, дає молодому свій хліб, загорнений у хорошу хустку – дарунок свекрусі <...>.

Е. Запоїни

На запоїни до молодого через день або два ідуть батько і мати молодої і чоловіки 5 або 10 рідні. Мати зав'язує у одну хустку дві паляниці і везе до хати молодого. Увійшовши у хату і перехрестившись до богів, вона віддає ті паляниці у хустці до рук матері молодого, а та попереду кладе їх на стіл, як вони є зв'язані у хустці, а упісля візьме їх знов і помага ними тричі над столом, приказуючи: «Як сей хліб, святий, чесний і величний, дай, Боже, щоб і діти наші були чесні, величні, благополучні і многолітні, щоб були поміж попами, поміж князями і поміж такими людьми, як і ми (себто щоб були рівнею між усіма). Після сього мати молодого вив'язує паляниці з хустки і кладе їх на стіл, а до своєї хустки ув'язує свої дві паляниці, кладе туди ж хустку матері молодої і віддає її. <...> *(Відбувається частування: батьки бенкетують із батьками, молоді – з молоддю в домі молодої.)*

Після запоїн молода запрошує одну або двох дівчат приходити до неї щодня готувати придане. <...> *(Молодий купує молодій вінок і широкі стрічки на квітки. Молода сама собі купує ленти (бинди) на «значки». Молодий купує молодій чоботи. А вона йому – штани.)*

Наступного дня молода збирає у себе подружок робити 4 квітки зі стрічок, які пришивають до платка чи пов'язки молодій над лобом і вона так носить їх усі чотири, поки четверту не продадуть у дівич-вечір молодому, а останні три і вінок зверху вона не скидає, аж поки її не роздягнуть у коморі, хоч би від вінця до весілля пройшло кілька тижнів або й місяців.

Ф. Єднанє попа і оглас

(Молодий іде «єднати попа» – домовлятися за оплату вінчання. Бере із собою півня, пляшку горілки і паляницю. Молодий оплачує послуги попа, диякона та дяка, після чого піп робить «оглашеніє» у церкві про майбутнє весілля.)

Г. Змовини

(На змовини ідуть до молодої батьки молодого і кілька чоловік з його родичів з метою домовитися про

організацію весілля, подарунки гостям, фінансові розтрата обох сторін. Мати молодої привозить дві паляниці з якими виконують ті ж дії, що і на запоїнах.)

Н. Коровай

І коровай, і інший весільний хліб, і шишки печуть звичайно в суботу з піснями і з особливим обрядом – і у молодої, і у молодого. <...> За коровайниці звичайно кличуть родичок і сусідок молодих, а за їх працю дають їм подарунки. <...>

Наліплюючи до короваю голубків із тіста парами, приказують: «Дай же Боже, щоб наші діти у парі були!». На віко діжі посипають трохи борошна, кладуть на нього коровай і з віком підносять до печі. Кличуть кого-небудь із чоловіків і кажуть йому замести піч і посадити в неї коровай. <...>

Як роблять коровай, то до діжі приліплюють навхрест чотири воскові свічки. <...> Як виймуть тісто з діжі і почнуть місити на столі, то усередину діжі встромляють гострий ніж і співають. <...>

Посадивши коровай до печі, «кучерявий» кричить: «Жонки, до діжі!» Жонки підхоплюють діжу на руки, носять її по хаті, підіймають угору вище від себе, підкидають до стелі... Потім усі разом кажуть: «Да цілуйтеся, да милуйтеся, коровайниці». Усі обіймаються і цілуються тричі. <...>

До короваю молодого баби встромляють соснову або ялинову галузку або прапорці – зроблені з довгеньких паличок короковки з різнобарвного паперу. До короваю молодої встромляється вильце, а деколи – і прапорці. <...> Вильце робиться з сосонки, до котрої прив'язується калина з хмелем – як хміль в'ється на калину, так щоб і парубок з дівчиною, – житній колос з цмином, барвінок з рутою, васильок з ласкавцем – зв'язані парами. <...>

І. Покраса

У суботу вранці в хаті молодого роблять покрасу. Ще з осені zostавляють один сніп немолоченого жита. <...>

Уранці у суботу мати молодого або сестра чи якась родичка, а то й просто сусідка, – бере сей сніп і в'яже з нього дев'ять пучків і затикає їх у весільній хаті: по одному у всіх чотирьох кутках, три – над «богами» і два поза сволоки. Робити покрасу, себто в'язати пучки і затикати їх, де слід, мусить безперемінно заміжня жінка. <...>

К. Чоботи

<...> Молодий кличе до себе старшого боярина і несе молодій чоботи на подарунок. Мати насипає у один чобіт жита і кладе кілька грошей, а до другого перше насипали соли, а теперечки кладуть які гостинці: насінне, горіхи, дрібні пряники тощо. Чоботи несе боярин.

Увійшовши у хату до молодої, молодий і боярин вклоняються й кажуть: «З суботою бувайте здорові!» «Покірно благодарим, сідайте на лаву!» Мати молодої становить на стіл порожню тарілку, а боярин кладе на тую тарілку чоботи. Молодий і боярин сідають на лаву за стіл, а молода виходить з хати і скликує до себе найближчих дружок. Увійшовши у хату, до кожної кланяється і каже: «Прошу іти чобіт приймать!» Дівчата швиденько збираються до хати молодої і тоді починається обряд «приймання чобіт».

Молода становиться у заповок коло печі, боярин бере тарілку з чобітьми і підносить молодій, кажучи: «Кланяються Вам батько й мати і молодий князь сіллю і червоними чобітьми!» Молода бере з тарілки чоботи і відказує: «Спасибі батькови, матері і молодому князеві за хліб, за сіль і за червоні чоботи!»

Потім вона ставить чоботи на стіл, а на тарілку кладе хустку і підносить її з поклоном молодому, а другу – підносить бояринові. <...> Жито з чобота молода висипає собі у праву полу юпки, а гостинці – у ліву. Жито з поли вона пересипає потім у торбинку і ховає до приданої скрині, а гостинці роздає усім подружкам, зоставивши собі тільки гроші. Чоботи переходять з рук в руки, усі їх роздивляються. <...>

Л. Запрошуванє на весілля

Одягшись і надівши нові чоботи, молода іде зі старшою дружкою по селу закликати на весіле усіх родичів і сусідів. Увійшовши до кожного в хату, молода тричі кланяється у пояс господарям і тричі каже: «Просьятъ батько і мати, прошу і я до себе на хліб, на сіль, і на весіле!» <...>

М. Дівич-вечір

Як смеркається, молода вертається додому з дружками і готується до дівич-вечора. У хаті накривають чистою скатіркою стіл, ставлять на нього коровай, кладуть дві паляниці на двох тарілках, дві нові ложки, перев'язані червоною стрічкою і ставлять «попадю» – пляшку з настояною горівкою, котру мати зати́ка пучком калини і обв'язує червоною стрічкою. «Попаді» не займають, поки не прийдуть від молодого дружки після «комори».

Молодий з боярином теж ходять запрошувати людей на весіле <...>. У молодого теж готується у хаті все, як у молодой. <...> Під коровай підсипають по жмені жита.

Н. Поїзд

Молодий перед вечором збирає «поїзд». <...> Батько й мати молодого і рідня його у поїзжани не їздять. Окрім поїзжан з молодим ідуть музики і хлопці.

Світилки, свахи убирають у суботу ще перед вирядженням поїзду шаблю. Вбирають її такечки: з цілого хліба відрізують окраєць і через той окраєць застромлюють яку-небудь стару шаблю або шпагу, до держальна в прив'язують той окраєць червоними шерстяними мотузочками від пояса – жичками. В окраєць встромлюють ягоди калини, віточки ласкавцю, стеблики з листками барвінку, трохи рути, колосків жита і городяних васильків пахущих, <...> а вгорі до держальна прироблюється дві зліплені разом знизу воскові свічечки. *(Поїзжани обідають, на столі обов'язково має стояти коровай. Після цього збираються і їдуть до молодой. Дорогою звучать співи.)* <...>

Ще з суботи молодий і старший боярин мають при собі або канчуки (коротенькі пуги) або ціпки (палички з шишкою вгорі). З такими паличками вони ходять закликати і «заганяти» народ на весіле. <...>

Коли увечір у суботу приходять дівчата вити «вільце», то, беручись до завивання старша дружка знімає хустину, інші разом помахують, узявшись за кінчики, хустиною над «вільцем» і хустину віддають молодій, що взявши хустину, береться завивати вільце. <...>

Мати бере заздалегідь наготовлену хустку, кладе її на тарілку і з тарілкою подає старшій дружці, котра вже передає тарілку з хусткою молодій в руки. Молода через стіл подає хустку молодому, а той бере її з тарілки, а на тарілку кладе гроші. <...> Передаючи молодому через стіл хустку, молода сим прилюдно виявляє, що вона хоче й згоджується йти за нього. Се зветься «давати руки». <...>

У молодой на голові прип'яті чотири квітки. <...> *(Старша дружка просить в старости благословіння пришити молодому князеві квітку, на що староста дає боже благословення).* <...> Сестра молодой бере у неї з голови «квітку» і пришиває до шапки, а потім надіває шапку з квіткою собі на голову і ставши на лаві, каже, щоб у неї ту шапку викупили. *(Відбувається торг, квітку викупають. Сестра молодой тричі обводить шапкою над головами молодих, вдягає шапку на зятя, цілує молодих. Молодий і молода виють вільце у молодой, коли скінчають – їдуть до молодого і роблять те саме в нього.)*

О. Печогладини

Як завивають вільце молодому, до нього до хати приходять мужчини з рідні молодой, приходять і баби – «печоглади»: приходять вони «піч гладати», себто гладити, поправляти. «Печоглади» приходять тільки до молодого. «Печоглади» домагаються багато горілки, бо немовбито горілкою треба гладити піч, замашувати, поправляти щілини. Коли їх мало приймають, то вони стукають піч навіть навколо кочергою, аби більше обсипалася. <...> ...

тільки приймають їх більше, «печоглади» знову беруться оглядати і колупати піч руками, трісками, навіть зубами, гладять руками, де подряпано. <...>

Мабуть се був звичай устроювати собі домашнє вогнище, причому, може, в жертву печі змочували її горілкою. На ніч кладуть у піч дрова і ставлять воду, «щоб було що печі їсти і пити». Окрім того, кажуть, що дрова кладуться у піч задля того, щоб душам нашим на тім світі було чим мостити мости, щоб перейти на другий берег річки.

Р. Неділя - вінчанє в церкві

Рано у неділю входить до молодого дружка і, поздоровкавшись, питається: «Чи все у вас готове, щоб до божого дому нам іти?» «Готове усе, – відповідають йому, – ідіть з богом!» Дружок каже благословити молодого, батько і мати сідають на ослін, лицем до дверей, беруть у руки: батько – хліб і сіль, мати – образ, дружок підводить до них молодого і тричі нахиляє йому голову перед батьками своєю рукою, обвивши руку хусткою. Батько каже: «Боже, благослови, синку, у закон уступить!» Молодий, відкланявшись, з дружком, боярином і світилкою їде до хати молодої.

Молода рано одягається до шлюбу і, коли прийде молодий, батьки повинні «відклонить пару», благословити «у божу путь до церкви». Молодих благословляють так само, як і батьки молодого. <...> У церкві з молодою йдуть її дружки, молода їде з молодим рядом по лівім боці, світилка – по правім і несе шаблю.

В церкві молоді стають окремо. *(Відбувається церковний обряд вінчання)* <...>

Від шлюбу молоді виходять із церкви перші, за ними йдуть світилки, дружки, а далі – інші сватове. Молодих поздоровляють, але вони, до виходу на вулицю, не повинні ані кланятися, ані дякувати, ані розмовляти. <...> Із церкви молоді йдуть просто до хати молодої. <...> Батько і мати зустрічають повінчаних на порозі хати з хлібом, сіллю і

образом. Молоді тричі кланяються в пояс батькам, котрі їх благословляють, поздоровляють і цілують, молоді цілються з батьками й усією ріднею.

Пообідавши, молодий дякує і від'їжджає з усіма своїми поїзжанами відпочити і приготувитися до вечірнього поїзду.

Музики лишаються у молоді і з нею йдуть на прощальний дівочий обід до старшої дружки. *(Молодь гуляє, танцює, обідає. Від однієї дружки йдуть до іншої, другої, третьої, які всіх частують.)* Се називається «ходити по дружках» або «заводить дружок» *(супроводжується співом)*.

Р. Скриня. Відвіз віна

Поки молода ходить по селу, прощається з дружками, її рідні «збирають скриню», перину і відвозять до молодого. <...> Братові або тому, хто заступає його місце, дають у руки пляшку горілки і в хустці паляницю, і він, у товаристві своячок (замужніх), їде зі скринєю до молодого.

Підвозять до комори скриню, молодий одчиняє двері, брат із приїжджими уносять привезене в комору, а молодий стоїть у дверях і лічить все, що уносять в комору. Після того входять у хату, подають чарку, брат частує молодого й його рідню, молодий в опорожнену братову пляшку сипле горілки і каже: «Дай, Боже, щоб ся покража відсіль не вийшла і благополучно поносилась». Брат віддає матері молодого паляницю, котру вона цілує і кладе на стіл.

Діставши скриню, молодий збирає «поїзд», що повинен складатися ... так, аби всіх разом узятих виходило до пари, себто 12, 14, 16 і т.д., а молодий їде без пари, він їде добувати собі «пару». <...> *(Поїзд збирається в дорогу: рід молодого пришиває червоні стрічки до одягу – «значки»; в торби складають подарунки родові молоді, частунки, могоричі; дружко питається благословіння в старости «в божу путь піти», на що той відповідає: «Бог благословить»)*.

Після того старший боярин виносить із хати ослін, становить його серед подвір'я проти сінних дверей, на ослоні кладе вкриту віком діжу на хліб, віко накриває чистою хусткою, поверх котрої кладуть хліб і сіль. Разом із діжею на ослін ставлять відро «непчатої» води, котру боярин тільки що приніс із найближчого джерела. Матір молодого одягають у кожух, вивернений вовною догори і у смушеву шапку. *(Знову молодий тричі просить благословення йти у божу путь у старости, той так само відказує.)* Дружко бере молодого за хустку, котру молодий має держати в руці і веде його навколо діжі.

Увесь поїзд із музикантами іде за молодим і стає коло діжи «кругом» - колесом, молодий стає поперед круга на схід лицем, туди ж стоять і всі поїзжане. Мати молодого насипає у праву полу кожуха: вівса, пряників, оріхів, зерен із гарбуза, і з соняшника, сухих груш, сливок, хмелю і обходить тричі навкруг діжі - межі діжею і поїзжанами, котрих так само, як і молодого, обсіває з поли. Старший боярин б'є матір канчуком по кожусі.

Воду з відра старший боярин виливає молодому й його коневі під ноги. <...> Мати веде сина за руку зі словами: «Щоб ти, до мене, синку, увечері з парою прийшов.» <...>

(Поїзд зі співами вирушає в дорогу. По приїзді до дому молоді виявляється, що ворота замкнені, їх охороняє натовп молоді. Починається суперечка, сварка, може бути й бійка.)

Серед молоді за ворітьми молоді поїзд зустрічає хто-небудь зі свояків молоді. Ті свояки кажуть поїзжанам: «Ми не знаємо, шо ви за люде такі, шо позначені – у нас таких нема; треба спитать батька, чи пускать вас у двір, чи ні! Як звелить, то пустимо і без паспорта.» Староста виймає з-за пазухи пляшку з горілкою і каже, що хоче поглянути, перевірити пропуск і запити могоричем. За «пропуск» або пашпорт служить пляшка горілки, котру частують за ворітьми батька після чого одчиняють ворота, пропускають

поїзд на подвір'я. *(Те саме відбувається на подвір'ї і в хаті перед «посадам», на який молодого не пускають, поки не дасть «відкупного». Цей процес переговорів супроводжується піснями.)*

S. Зустрічання поїзда

Вийшовши до поїзда, мати молоді перевер'язує хусткою краєць хліба, в котрій встромлена шабля, засвічує на шаблі свічки, цілується з усіма поїзжанами і всіх частує варенухою (теща зі свашкою цілуються і обмінюються між собою парою хлібин).

T. Продаванє молоді

Коли весь поїзд увійде в хату, дружки стають попереду всіх, за ними стоїть молодий, коло молодого - бояре, світилки, далі – інші поїзжане. Молода сідає на посаді на кожух, рядом із нею сідає її брат, коло них сидять «шуринці» – хлопці з паличками і дружки. Молода склоняє голову на стіл, старша дружка накриває її хустиною. До столу підходить старший дружко і канчуком замахається на брата молоді, аби силою здобути молоду. Шуринці метушаться, брат зі свого боку замахається теж канчуком на старшого дружка і кричить: «Не смієш так сестри одіймать! Коли хочеш узять її – купи, ми продамо!» Починається торг за молоду. <...> Нарешті сторгувалися, дружко подає братові через стіл на тарілці гроші ...<...> ... старша дружка відкриває молоду і всі, окрім молоді, виходять з-за столу. *(Звучать співи)* <...> Молодий заходить за стіл і сідає замість брата рядом із молодю. <...> *(Молода плаче. Шуринці й дружки відходять, а молоду обсідають свашки, світилки, бояре. Відбувається обдаровування роду молодого матір'ю молоді. Молоді, виведені за кінець хустки дружком, танцюють спільний танець. Усі гості танцюють.)*

U. Коровай

<...> Старший дружко виступає на середину хати і каже: «Старосте, пане старосто!» «Ради послухать!»

«Благословіть коровай на стіл поставить!» «Боже, Благослови!» (3 рази по 3).

Дружко бере коровай зі столу, кладе його на віко діжі, на котрому застелено дві хустки, тричі обносить його навколо по хаті і кладе на стіл. Поклавши коровай на стіл, дружко каже: «Старосто, пане старосто!» «Ради послухать!» «Благословіть коровай поділити!» «Боже Благослови!» (3 рази по 3). Дружко починає коровай ділити, дружки співають. <...> Роскроївши коровай по половині, дружко знову питається: – Старосте, пане старосто! – Ради послухать! – Благословіть сей чесний хліб на родичів роздять! – Боже благослови! <...>

Покроївши коровай, дружко питається: – Чи єсть у нашої молоді княгині батько? – Єсть! – Приймайте од нашої княгині гостинець, короваю. <...> *(Так само по черзі роздають коровай усім присутнім.)*

V. Перекори

(За вечерею світилки, дружки і бояре жартівливо передражнюють одні інших у піснях. По закінченні трапези дружки підходять до молоді, прощаються з нею, цілуються, плачуть.) Молодий сідає на край юпки молоді і придержує її за полу, молода намагається вискочити з-за столу і втекти з дружками, котрі закривають і оточують її. Се називається «дружки молоду викрадають». <...> За молодою кидаються бояре з канчуками, молодий схоплюється за столом. Нарешті бояре ловлять молоду, канчуком виганяють її з-під столу або сіней, старший боярин за руку приводить до молодого за стіл. <...>

Після вечері замужня сестра молоді, невістка або своячка молода, замужня «приданка» потайно від усіх (аби не зурочили) бере зо скрині для молоді чисту сорочку й очіпок, складає їх у кошіль, котрий ховає собі під полу, аби ніхто «не нагледів», не побачив і ще бере чорну курку. <...>

Після того батько бере образ, мати – хліб-сіль і сідають на ослоні. Тоді мужчини співають «Богородице, Діво радуйся!» Дружко виводить молодих через хустку в

руці із-за столу, вони тричі б'ють поклони перед батьками, котрі їх благословляють, цілують батьків у руки й ноги, батьки подають їм у руки: молодому – хліб, а молодій образ. Молоді кланяються на всі чотири сторони <...> *(Звучать жалісні пісні.)* Молоді підходять до воза, молодий наміряється на молоду канчуком і каже: «Покидай батькові норови, а бери мої!» *(Молоді від'їжджають в дім молодого.)*

W. Перейми

(Дорогу молодим перегороджують хлопці з кутка молодії, також вимагаючи відкупного.) <...> Коли молодий з молодою наближаються до свого подвір'я, свояки молодого розкладають на порозі воріт сніп соломи, запалюють його і через вогонь перевозять молодих. Се називається «молоду підсмалювати», і вважається, що «не підсмалена» жінка вважає себе вправі не слухати чоловіка і коли він заявляє на неї претензії, то вона на його крик відповідає: «Я в тебе не підсмалена», чоловік не сміє її бити. <...>

Підїхавши до хати, молоді встають із воза, молодій кажуть випрягти коня, дугу перекинути через свою голову назад. <...> Дружко кланяється батькові й матері, подає паляницю і каже: «Кланяються сват і сваха хлібом і сіллю, беріть хліб-сіль, стрічайте дітей і просіть їх у хату». <...> Батько бере хліб і сіль, котрими благословляв сина в поїзд, мати – віко від пічної діжі, застелює його хусткою, приліплює до віка і засвічує свічку, насипає на віко жита, зерна і батьки ідуть в сіни стрічати дітей. <...> Батько торкає молодих хлібом по голові, а мати сипле їм за ковнір сорочки житнього зерна, цілує молодих і питається невістки: «З чим, дитино моя, приїхала?» «З хлібом-сіллю, з усім добром», - відповідає молода, даючи сими словами до зрозуміння, що вона чесна. <...>

(Дружко тричі питає дозволу в старости увести молодих до хати. Тричі староста відповідає «Боже благослови!») Входячи в хату, молода повинна дивитися на

покуть, на образи і не дивитись на піч, у бік котрої вона, не дивлячись, кидає зв'язану курку, яку хапає хто-небудь із рідні молодого і ховає під піл. <...>

Мати становить тарілки, кладе ложки, паляницями знову помахує над столом і кладе їх на столі. Батько частує молодих і весь поїзд горілкою, світилка кладе шаблю на покуть під образами і гасить на ній свічки. <...> *(Звучать сороміцькі пісні.)*

Коли вечеря кінчається, бояр посилають за соломою на постіль молодим. Бояре зобов'язані чисто перебрати і перетрусити солому та віднести її в комору. <...>

За вечерею молодий питається молоді: «Як наше діло?» На се вона повинна сказати йому правду: чи йти в комору їм, чи повинна признатися. Коли вона признається, то все кінчається гарно, коли ж збреше, то її нагайка не помилує, бо своєю брехнею вона накличе на худобу, на товар гнів божий, і у неї, як у брехливої хазяйки, мусить що-небудь загинути: корова, кінь та ін. <...> *(Коли постіль готова, дружка тричі просить дозволу в старости вести молодих спатъ вести. Староста благословляє.)*

Батьки сідають на ослін і благословляють молодих хлібом і сіллям та образом, кажучи: «Ідїть, діти, спочивать; як сей хліб святий, чесний і величний, щоб і ви чесні були». Молоді кланяються тричі батькам. <...>

З молодими в комору входить жонатий брат молоді, її замужна сестра-приданка, обидва дружки і свашки з боку молодого. Увійшовши в комору, сестра здимає з молоді прикраси: квітки, ленти і кидає їх у скриню. Брат підходить до сестри і розплітає їй косу. <...> Свашки і приданки роздягають молоду до голого, здимають і намисто, сестра-приданка подає чисту сорочку. <...> Сорочку поперед усього розтрясуть, оглянуть і сестра-приданка надіває її на молоду, поверх сорочки надівають на неї кожух, котрий здимають з молодого; дружка бере з голови молодого шапку і надіває її на голову молоді.

Молодий сідає на постіль і каже молодій роззути його; молода нахиляється і роззуває йому чобіт на правій нозі; гроші, що знаходяться в чоботі молодого, вона бере собі. <...> Молодих полишають у коморі самих і замикають комору на ключ, котрий ховає дружка. <...>

Коли молодий у коморі стукне у двері, їх відмикає дружка і світить огонь, а з ним у комору входять свашка, другий дружка, теща і приданки для оглядин прикмет «весілля». <...> Коли після оглядин чесність, незайманість молодої признана, теща каже: «Спасибі богові». <...>

Свашка одягає на молоду чисту сорочку, ховає волосє молодої під очіпок і завиває їх «по-бабськи». <...> Дружка складає сорочку, зв'язує її червоною лентою, уносить у хату і кладе на стіл перед батьками.

Х. Сорока

Коли вносять із комори сорочку, то образи на стіні завішують і закривають божниками та завісами, всі стають з-за столу і починають скакати «сороку»: попереду старший дружка із сорочкою в руках, за ним – приданка, а за нею – інші поїзжане і свашки танцюють «поверх лавок» та ослонів і довкола всієї хати, обходячи її тричі проти сонця. <...>

Поскакавши «сороку», весільні гості входять у комору з поздоровленнями, молодий частує їх горілкою, а молода всіх «значить», себто кожному гостеві присмикує в застіжку ковніра від сорочки кусник ленти сантиметрів на 30: молодим людям червоної, дорослим і старим зеленої або синьої. <...>

Гості входять у хату, їх там частують «попадею», в миски наливають горілку, варенуху, мед і все те сербають ложками, закусюючи хлібом. <...> Тесть украшає буханець калиновими ягодами, обв'язує навхрест червоними жичками або нитками, <...> старший дружка держить сорочку і разом з братом молодої, в товаристві свашок і приданок з музикою йдуть до матері молодої з вісткою про відбутий шлюб. <...> Усі вони, проходячи селом,

оповіщають у піснях про відбуте весіле і прикмети молодії. Се називається «водити сороку». <...> *(На ранок молода має сходити по воду, а її подружки приносять їй сніданок. На ворота вивішується червоний «прапор» - «малина». Сходяться гості. Відбувається частування молоді в коморі, гуляння, що супроводжуються співами.)*

У. Жертва яловиці

(Колють курку замість ялівки, обскубують її і цілою готують. Обряд супроводжується піснями. Баби-пирожниці готують 9 пиріжків «книшів» із медом) На голову молодій надівають біле покривало і ведуть молодих до криниці. Поставивши молодих рядом, лицем до води і зачерпнувши з криниці або колодязя води, обмивають молодих так, аби їм вода попала за ковнір сорочки, і обливають молодих навколо ніг по землі. <...>

Молоду «скривають», себто здіймають із неї поривало таким чином: свекор бере рогач із печі і хоче через стіл схопити ним із голови невістки покривало; вона відхиляється на бік, <...> утретє невістка не відхиляється і свекор бережно рогачем здіймає з голови невістки покривало, надягає собі на плечі і так під музику танцює по хаті. <...>

Після того беруться убирати «яловицю». Приносять калину, барвінок, червоні жички від пояса, кладуть на стіл в порожню миску, кладуть на стіл порожню миску, кладуть у неї дев'ять пар пиріжків, намазаних медом, і по парі зв'язаних червоними вовняними нитками; виймають із печі курку, прикрашають її калиною, барвінком і червоними жичками, кладуть її поверх пиріжків і все те обмотують навхрест двома червоними поясами.

(Курку ділять між усіма гостями. Миску, в якій була курка дружко розбиває. Далі знову відбувається частування, танці. Бояре збираються коло «віхи»-«прапора» і охороняють її, щоб перезвяне не вкрали, бо ті матимуть платити викуп.) <...>

Z. Потороча

(Гості просять увести до хати молоду, але заводять перевдягнутих в опудало («поторочу») чоловіка або жінку, які танцюють перед гостями. Втретє виходить молода і всіх частує горілкою. Дружко доділює рештки короваю між усіма гостями, кожен висловлює те, що він символічно дарує молодим, а «писар» ціпком записує ці «подарунки» на сволоці.)

У вівторок відбуваються різноманітні ігрища – пристойні й сороміцькі; частування, пригощання.

У середу збираються гості і вчать молоду прясти, мички микати, худобу годувати тощо, а вона вдає при цьому що нічого не вміє.)

АА. Циганщина

<...> Гості вдягаються циганами, жидами, панами, підводчиками, москалями і ходять купкою в кілька людей без музики, вулицями, заходять на подвір'я, у хати і «циганять»: випрошують яєць, муки, сала, масла та ін. Все, що нациганять, несуть в хату молодих і цією «циганщиною» ладять бенкет. <...>

У четвер і п'ятницю окремих бенкетів нема, але гості й далі відвідують молодих із поздоровленнями і подарунками, їх частують. Гості, що були перше «на короваї», запрошують до себе на почастинок молодого і його батьків. Молода до суботи не ходить нікуди. <...>

ВВ. Одводини

У суботу весілля кінчається одводинами (молоді відвідують батьків молодої, останні – свекрів тощо.) <...>

Друкується за виданням: Литвинова-Бартош П. Весільні обряди та звичаї у с. Земляніці на Чернігівщині // Матеріали до української етнології. – Львів: Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка. – 1900 – Т. 3. – С. 11-172.

Завдання до джерела:

1. Оберіть із запропонованих висловів, синонімічні до весільного фразеологізму «облизати макогона».

«Звити гільце», «стати на рушник», «покрити хусткою», «потягти ковша», «загубити косу», «отримати гарбуза», «зламати калину», «піймати облизня».

2. Заповніть подану таблицю, використовуючи дані вищенаведеного джерела:

	Нумерація епізодів весілля (За П.Литвиною-Бартош)	Обрядодії
Вшанування батьків		
Культ печі		
Культ хліба та зернових		
Культ стихій		
Культ рослин		
Елементи магії		

3. Співвіднесіть тексти весільних пісень із епізодами обряду, який вони супроводжували.

1) Ніхто не вгадає,
Що в нашому короваї
Три хунти мучиці,
Три ложки водиці,
Да три хунти масла,
Да яєць півтораєста! Гу!
Ніхто не вгадає,
Хто у нас коровай бгає:
Що з города – городяночки,
А з міста – міщаночки,
А із села – селяниці,
Хорошії молодиці.

Чотири місило, чотири качало,
Чотири саджає, чотири виймає,
Золота кочерга піч загребла,
Шовкове помело піч замело,
Срібная лопата саджала,
Молода Маруся виймала.

А той коровай
Да з печі упав,
Да на ніжках став,
Да по хаті пішов,
З колачами да пошіптує,
З пиріжками розговорує – гу!

2) Їли бояре, їли,
Цілого вола з'їли!
На столі – ні скорочки,
Під столом – ні косточки,
Ік столу прилягали,
Зуби поламали!

3) Старша дружка
Як стружка,
Друга, як колодка,
Третя, як коробка.

4). – Приданки, приданки,
Чого ви до нас прийшли?
– Нас мати прислала
Білу постіль слати,
Червоної рожі ждати!

5) Ой чия то дружина
Коло діжі ходила?
Із скрипками, з цимбалами,
З молодими боярами?
То ж Марусина дружина
Коло діжі ходила
Із скрипками, з цимбалами,

6) З молодими боярами.
Брат сестрицю проводжав,
Доріженьку указав:
– Це тобі, сестрице, дорога,
Їдь од батенька здорова.
Будь здорова, як вода,
Будь багата, як земля,
Будь пригожа, як рожа,
Красна, як весна!»

7) – Приїхали сваточки по платочки!
Не кажи ти їм, батенько, що ми – дочки,
А скажи ти їм батенько, – челядочки!
Сховай мене, мій батенько, у комору,
Щоб не узяли сі гості із собою!
– Не за тим же, дитя моє, вони приїхали,
Щоб без тебе, дитя моє, вони поїхали!
Того ж вони приїхали, щоб тебе узяти,
А не за тим, дитя моє, щоб тебе ховати!»

8) Не наступай, Литва!
Буде між нами битва,
Будемо воювати,
Марусі не давати!

9) У темнім лузі калина,
Доброго роду дитина,
Носила смужечок при собі,
При собі смужечок носила.
Просили хлопці – не дала,
Купували купці – не продала,
Для свого родоньку берегла.
Да берегла вона стільки літ
Своєму родоньку на привіт!

10) Кучерявий піч вимітає,
Кучерява у піч заглядає:
– Ой, де ж мені сісти

На щасливім місті?»

11) Колесцем, бояре, колесцем!
Обсій, матінко, овесцем,
Щоб наш овесець рясен був,
Щоб наш Івашко красен був.

12) Ой, либонь, ми заблудилися,
Не до свата приїхали?
Ворітечки позачиняні
І дверечки позапірані,
І Маруся не ізряжена,
На посаді не посажена!

13) – Благослови, мій батенько, благослови!
С котрого дерева вільце ізвить?
– Із ялини, дитя моє, із ялини,
С червоної, дитя моє, да калини,
С хрещатого да барвіночку,
З запашного да василечку.

14) Ой дай, мати, голку – гу!
Ой дай, мати, голку
І ниточку шовкову,
Пришию квіточку
Ік зеленому барвіночку,
Ік зеленій шапці-болгарці,
Червоній китайці.

15) Ми до тебе, Марусю, ідемо,
Тобі снідати несемо!
В тебе матінка не рідна,
Вона тобі снідати не дала.
Ми твого дворика не знаємо,
Хіба в людей питаємо.
Там проти дворика калина!
Вийди, вийди, молода княгине!

16) Прийшли ми печі гладати!

А в нашої печі золоті плечі,
А за тії плечі кажи, свате, речі,
А за тії праці давай, свате, по чарці!

17) Ой піч стоїть на стовпах,
А діжу носять на руках!
Ой піч наша, піч,
Іспечи нам коровай на ніч!

18) Тонка сосонка в бору стояла,
В бору стояла – шуміла,
Дорогою шла – дзвеніла,
Під двір підійшла тихесенько,
На столі стала ряснесенка!

19) У темнім лузі калина,
Доброго роду дитина,
Носила смужечок при собі,
При собі смужечок носила.
Просили хлопці – не дала,
Купували купці – не продала,
Для свого родоньку берегла.
Да берегла вона стільки літ,
Своєму родоньку на привіт!

20) Чи не сором тобі, Івашко, стоявши,
Шапочку в руках державши?
Да не мусиш ти ступня ступити,
Срідного – золотого положити,
Шурина з місця скупити?

21) Спасибі тобі, моя ненько,
Шо ти мене пробуждала раненько,
Учила прясти тоненько,
Учила ткати густенько,

На тихому дунаєчку білила,
Усіх пишних бояр дарила.

***Тема 5. ОБРЯДИ ПОВ'ЯЗАНІ З НАРОДЖЕННЯМ
ТА ХРЕЩЕННЯМ ДИТИНИ, БУДІВНИЦТВОМ НОВОЇ
ОСЕЛІ ТА ЇХНІЙ ПОЕТИЧНИЙ СУПРОВІД***

Мета: Ознайомитися з обрядами і фольклорними словесними жанрами (забобонами, приповідками, побажаннями, піснями тощо), пов'язаними із будівництвом дому, народженням дитини; простежити у них вияв язичницьких локутивних уявлень, а також – давніх культів.

Обладнання: зразки текстів відповідних поетичних жанрів.

План

1. Родинна обрядовість, пов'язана з народженням дитини.
2. Обряд хрещення дитини. «Бабина каша».
3. Обряди, пов'язані з будівництвом дому та новосіллям, їхній словесний супровід.

Пояснити поняття: кумівство, ім'янаречення, бабина каша, обряд «квітки», похрестини, зливки.

Методичні рекомендації:

Родинно-обрядовий фольклор має надзвичайно давнє коріння, він закарбував у собі архаїчні уявлення предків про світ і простір (поділ на 2 світи: „чужих” і „своїх”), довкілля. Розглядаючи винесені на семінар питання, слід звернути увагу на вияв зазначених у ньому уявлень, зв'язок родинно-обрядового фольклору з магією.

Кожна сфера родинно-обрядового фольклору насичена великою кількістю заборон і певних правил; символіки, що повинно також під час підготовки до заняття перебувати у полі зору студента. Водночас, вивчаючи відповідні обряди, повір'я, забобони, важливо не обминати увагою і вербальний супровід обрядів – побажання (при народженні, хрещенні дитини, входженні в нову хату), пісні.

Готуючи перше питання семінару, слід ознайомитися із передпологовими, пологовими, післяпологовими обрядодіями, які стосуються вагітної (табування окремих дій), породіллі, баби-повитухи; прослідкувати роль рослинних культів і культів стихій у них. Слід зазначити, що баба-повитуха (пупорізка) відіграла важливу роль при народженні дитини, навіть вважалася, що вона здатна передбачити майбутню долю новонародженого, побачивши її у вікні перед тим, як заходити в хату до

породіллі. Бабу дуже шанували, прославляли в піснях, частували, запрошували до провідної участі в обрядах, присвячених народженому немовляті.

Розкриваючи друге питання, необхідно розповісти про хрещення та ім'янаречення дитини з точки зору їхньої духовної суті та розкрити поняття кумівства. Необхідно зупинитися на традиціях вибору кумів (скільки кумів запрошували, кого не можна було брати в куми, як обирали хрещених батьків у випадку смерті другої дитини).

Далі - слід прослідкувати участь баби-повитухи в обряді хрещення дитини, («бабина каша», «квітки»); згадати культурно-символьну семантику каші як обрядової страви, ознайомитися із повір'ями, які існували щодо хрестинної каші. Бажано також дізнатися про давні призабуті обряди «зливки» і «похрестини», присвячені бабі-повитусі (про них детально йдеться в наведених нижче джерелах – записках П. Чубинського).

Будівництво оселі та перехід до неї сприймається в народному розумінні як першопочаток, тому успішності цієї справи надавалося надзвичайно важливе значення. Розглядаючи обрядовість, присвячену цьому (третє питання), варто зупинитися на «правилах» закладин майбутньої оселі, зокрема виборі доброго місця й часу; магічним обрядодіям під час будівництва, спрямованим на його вдалий перебіг; традиціям новосілля, що мали забезпечити благополуччя жителів у новому помешканні; новосільним побажанням як відповідному жанру усної словесності, зокрема народним цінностям, які є в них ключовими.

На заняття слід розробити детальний питальник за однією з тем (у межах академічної групи важливо розподілити теми рівномірно): а) «Родильні звичаї. Обряд хрещення дитини»; б) «Обряди, пов'язані з будівництвом нової оселі».

Під час проведення семінару рекомендується запропонувати роботу в парах, під час якої студенти

вправлятимуться в опитуванні одногрупників-«респондентів». Навчання, організоване таким чином, сприятиме узагальненню і закріпленню матеріалу з теми заняття, формуванню вмінь складати питальники, набуттю комунікативних умінь, необхідних для експедиційної роботи.

Виконати завдання: 1, 3, 4.

Основна література:

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 591 с.

Українська родина: Родинний і громадський побут / Упор. Л. Орел. - К.: Вид-цтво імені Олени Теліги, 2000. – 424 с.

Милорадович В.П. Життє-бытє лубенского крестьянина // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – С. 170-185.

Додаткова література:

Боряк О. Родинна обрядовість поліщуків (за матеріалами експедиційних досліджень) // Народна творчість та етнографія . – 2007. – № 5. – С. 59-67.

Вовк Х.К. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – С. 324-335.

Іваницький А. Родильно-хрестильні пісні: типологічна дивергенція і завдання функціональної реконструкції. // Народна творчість та етнографія . – 2009. – № 2. – С. 47-54.

Уроки з народознавства: Посібник / Упоряд. М.К. Дмитренко, Г.К. Дмитренко. – К.: Ред. часопису „Народознавство”, 1995. – 224 с.

Контрольні питання:

1. На які дії вагітної жінки накладалося табу? Яка мотивація цих заборон?

2. Яка роль а) «баби», б) кумів у обрядах народження-хрещення дитини?

3. Які обереги використовувалися в українській культурі для захисту немовляти – вербальні й невербальні?

4. Які народні словесні жанри пов'язані з будівництвом нової оселі та новосіллям?

5. Як відбувався вибір доброго місця для будівництва нової оселі?

6. Які магічні дії виконувалися на різних етапах будівництва оселі? На що вони були спрямовані?

7. Чому, на Вашу думку, в українському фольклорі завжди вагомого значення надавалося таким життєвим моментам: а) народженню дитини; б) створенню нової родини; в) вхідчинам у нову оселю; г) початку важливої господарської (землеробської) справи? Які цінності і яким чином закладалися в кожен із цих важливих моментів?

8. Який час, за народними уявленнями, вважався найкращим для вхідчин у нову оселю? Чому?

9. Які солярні тварини використовувалися під час вхідчин у нове помешкання?

10. Які ви знаєте традиційні новосільні побажання?

Завдання, робота з текстами та джерелами:

1. Ознайомтеся з інформацією про обряди, пов'язані з народженням і хрещенням дитини, записані П. Чубинським у межах роботи етнографо-статистичної експедиції в Західно-руський край, спорядженої Російським географічним товариством у 70-х рр. XIX ст. Дайте відповіді на запитання в кінці тексту.

ПРИКМЕТИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ВАГІТНОСТІ

Вагітна жінка, за народними уявленнями, має остерігатися всього того, що може недобре вплинути на дитину. <...>

Якщо вагітна вдарить свиню, собаку чи kota, то дитина буде «вилучаться» (триматися криво, лукою).

Якщо вона буде когось дражнити і не згадає в цей час про свою вагітність, то це пройде без наслідків; але якщо згадає – дитина неодмінно буде калікою.

Якщо вихор (чортове весілля) пролетить вулицею в той час, коли народиться дитина, то вона неодмінно буде калікою.

Якщо вагітна шиє або рубає що-небудь у свято і згадає, що вона вагітна, то в дитини буде яка-небудь частина тіла або пришита, або відрублена. <...>

Якщо вагітна злякається пожежі і в цю мить закрие своє обличчя, то на ньому буде червона пляма. <...>

Якщо тремтить у правому боці – буде хлопчик, якщо в лівому – дівчинка. <...>

Якщо мати пристрасна, то дитина буде на неї схожа, якщо батько – на нього. <...>

Якщо в момент народження в того ж господаря народиться вівця або інша тварина, то дитина буде щасливою.

ВАГІТНІСТЬ ТА АКУШЕРСЬКІ ПРИЙОМИ

Вагітна жінка користується в народі загальною повагою; її слухаються і догоджують усім її забаганкам. Хоча ця повага породжена більше страхом, оскільки, за народними забобонами, невиконання бажань вагітної призводить до гірких наслідків для того, хто їм супротивився. Стверджують, наприклад, що якщо хтось її не послухається, то все його плаття буде зіпсоване і навіть з'їдене мишами. <...>

Коли жінка відчуває наближення пологів, то посилає за бабою того, хто є в хаті або чоловіка з хлібом; баба приходиться теж із хлібом.

Баба не повинна бути родичкою; це обумовлено тим, що «баби суджені, а куми люблені». Баба в жодному випадку не може відмовитися йти до породіллі. Уходячи, баба читає: «Отче наш», «Вірую» і «Богородице...». Або відбиває тридцять поклонів і говорить: «Ішов Христос на

золотий міст, срібною трісткою попіраєца. Іде молодиця до роду: – Куди ти, молодице, йдеш? – Іду, Господи, до роду. – Круті гори, роскотітєся, Господня голоса, розийдітєся. Як младенець - садись на коня, а младенця – берись до гребеня».

У випадку важких пологів застосовують такі заходи: баба знімає ікону, обмиває її і цієї води дає пити хворій. Ставлять стіл посеред хати і обводять вагітну навколо нього тричі. А на столі в кожному куті насипають ложкою дрібною солі і хвора, обійшовши навколо столу, має їсти сіль з кожної купки.

Здійснюючи це, бабка промовляє: «Від червоної крові, от жовтої кості, от тонкого волоса, от хорошого голоса нехай отходять всі зліі мислі і напасті, щоб не вредили ні голові, ні череву, ні животу; щоб св. Петро з Павлом, які по світі ходили і все лихо бачили, то щоб одвернули всі болі, всі кольки, всі недуги на тую пору, в котрую я прийшла і хочу полічити на удивленіє всьому миру і на потіху родителям». Баба велить породіллі вдарити тричі п'ятами об поріг хати. Чоловік, набравши до рота води, поїть хвору зі свого рота. Відчиняють усі замки, і влітку – всі двері, і вся родина, стоячи на колінах, моляться Богу. Переводять хвору тричі через дорогу. <...> Підвішують до стелі рушник, у якому носили пасху і для зменшення болей жінка тримається за рушник.

Постіль жінки викидають у свинарник; постіль дитини хлопчика – закопують під покутя, «щоб хазяїн був у хаті», дівчинки – «щоб господиня була» – коло печі. Купають дитину у ночвах і зв'язують її матками (коноплями з насінням) з тих міркувань, що якщо зв'яжуть полоскунами (коноплями без насіння), то вона буде безплідною. Купаючи дитину, баба в'яже їй пуповину, при цьому тричі хрестить і повторює такі слова: «Баба тобі пуп в'яже, а Господь хай дає щастя і здоров'я, і вік довгий, і розум добрий, із батьківської молитви, з материної і бабиної.»

Воду, в якій купали дитину, виливають під підлогу або в свинарник, щоб свині плодилися.

Після цього дитину кладуть у чорній запасці, щоби диявол не причепився, можна також і в червоній. Кладуть під голову ніж і «свяченої води», щоб відьма не попсувала новонародженого.

Нехрещене немовля ніколи не кладуть за плечима матері, за тим повір'ям, що диявол намагається вкрасти цю дитину і покласти на його місце свою, яку називають «відміною». З цією ж метою від народження до хрещення горить завжди свічка. <...>

Поки дитина не охрещена, не можна сваритися, битися або згадувати нечистого.

Також не кладуть дитину до ніг матері, тому що вона від цього може захворіти жовтяницею.

Породіллю купують у цебрі або діжці. Кладуть туди овес, чебрець і васильки. Викупавши, кладуть її на підлозі і перев'язують матками живіт, говорячи при цьому: «Як сволоку не розвиватися, так матці не очуватися».

ПІДГОТОВКА ДО ХРЕСТИН

Новонароджене дитя, якщо ще не похрещене, знаходиться, за народними уявленнями, в більшій небезпеці від нечистого і відьми і тому його намагаються хрестити в день народження. Годувати мати не може доти, доки його не охрестять, і тому у випадку, якщо священника немає і необхідно відкласти обряд хрещення на 2-3 дні, то дитину годує яка-небудь стороння жінка.

Хрестини починаються запрошенням кумів. Беруть їх у більшості випадків одну пару; тільки багатій запрошує іноді дві. Якщо мати вже мала дітей і вони померли, у куми беруть першого стрічного, якщо дозволяє йому вік; але якщо жінка народжує вперше, то обирають когось із родичів. Із жінок не беруть вагітних із опасіння, що дитина помре. Запрошувати в куми йде чоловік або, за його відсутності, той, хто є в хаті. Він іде з хлібом і сіллю.

Прийшовши до обраного в куми, кладе хліб на стіл і говорить: «Дав бог сина, тепер не відмов мені, куме». Кум не відмовляється: бере принесений хліб собі, а свій кладе на стіл. Чоловік приносить його додому і після цього несе хліб кумі. У неї повторюється те саме.

Куми приходять, одягнувшись у святкове вбрання, і приносять шмат хліба, бубликів і крижмо (аршин полотна). Входячи, говорять: «Магай Біг, кланяємось вам хлібом». Садяться. Їх частують горілкою, той хто п'є, говорить: «Дай, Боже, щоб син да великий руос, людям на славу, вам на помоч і утіху». Горілку, що лишилася в склянці, виприскують на стелю для того, щоб «породілля дрикгала». <...>

Після цього баба купає немовля у непочатій воді.

Викупавши хлопчика, сповиває його в сорочку батька, розрізавши її перед цим у трьох місцях, дівчинку – в сорочку матері; зав'язує в рукав шмат печини (глини з печі), вуглину і дрібну монету і оглядає куму, говорячи: «Нате вам народжене, нам принесіть хрещене». Кум передає кумі. Якщо дитина – хлопчик, то його передають через поріг, якщо дівчинка – через гребінь.

Баба дає куму печину і вуглину, зав'язані в особливий вузлик, і говорить: «Як дійдеш до розпуття, да й кинь через плече і скажи: на тобі, чорте, плату».

Або баба бере дитину і відносить до батька, той благословляє його і говорить: «Нехай тебе бог благословить і pomoже вийти в християнську віру, дай, Боже, щоб ти росло велике та щасливе було». Це ж саме говорить і мама. Тоді баба віддає кумі: «Занеси, Боже, до хреста святого, позволь, Боже, во християнську віру ввести. Приведи, Боже, і породіллю до першого здоров'я; дай, Боже, щоб вона його охрестила і до розуму довела і на весіллі погуляла.»

ХРЕСТИНИ

Потім усі збираються і йдуть до церкви. На вході кум наступає правою ногою на сокиру чи гребінь. Під час

хрестин спостерігається, щоб хлопчика тримала спочатку кума, а хлопчика – кум. Тут спостерігають за станом дитини: якщо вона корчиться, значить, помре; якщо чихає – це передвіщає їй довге життя і здоров'я.

Якщо батьки вже мали дітей і вони померли, то похрещену дитину заносять не через двері, а через вікно і передають куму, в іншому випадку – віддають бабі і говорять, що «брали в неї народжене, а принесли охрещене». Або повертають матері зі словами: «Вітаємо вас із четвергом і з сином Іваном. На ж, кумо, ваше рожене, а моє хрещене, нехай великий росте і щасливий буде». Та благодарить: «Спасибі, дай Бог, щоб виростло!»

Говорять також при вході: «А вгадайте, куме, як наш Іван зветься!» «Нехай великий росте та щасливий буде, щоб ви дождали його оженити».

Кум і кума дарують гостинці породіллі: бублики, пряники і сідають за стіл. Баба «сповиває» дитину і кладе в колиску, говорячи: «Дай, Боже, сон зо всіх сторон». Батько пригощає кумів горілкою, а баба йде скликати сусідів і родичів на хрестини: «Просив (прізвище батьків) за сином горілки пити». <...>

Сходяться гості і приносять із собою: жінки – ковбаси, вареники, сало, яйця; чоловіки – хліб. Все це віддають породіллі зі словами: «На, тобі, паляницю да затули бочки, де були сини і дочки». <...> *(Відбувається вечерея.)* З юшки виймають м'ясо чи рибу, кладуть на паляницю, наливають пляшку горілки – все це бере кум і говорить: «Кланяюся вам, кумо, хлібом і вином і добрим здоров'ям!» Після цього ставлять на підлозі і п'ють горілку. Кум знову говорить: «Їжте хліб-сіль да годуйте сина». При цьому пригощає горілкою всіх і породіллю. Кожен, коли вип'є, примовляє: «Дай же, Боже, ваш син да многолітній був». Повечерявши, співають пісні. <...> Після вечері баба дає виноград (яблука, груші, варення). При цьому роздає квітки (букети), зимою - з колосся жита чи пшениці, а літом – з барвінку, васильків, калини, для того, щоб дитина була

здоровою і ні в чому не потребувала, як не потребує той, хто має хліб.

Цю квітку кожен має нести додому, інакше його може зустріти нещастя. Розповідають, що одного разу чоловік, що був на хрестинах, повертався додому без квітки. Дорогою підійшов до нього біс і запитує: – Де твоя квітка? – Нема. – Нечистий завів його у болото, де він мав просидіти цілу ніч.

Підносячи квітку, баба причащає всіх варенухою. Всі п'ють, бажають породіллі щастя і здоров'я, дають трохи грошей, говорячи: «На, тобі, бабо, на мило, да вимивай онучка; да спасибі тобі, що по опенечки ходила, смачної вареної наварила. Дай, Боже, щоб ти од цього одріклась, да до другого поволоклась.» Баба пригощає всіх пирогами.

ЗЛИВКИ І ПОХРЕСТИНИ

Обряд зливок здійснюється на другий день хрестин. <...> Зранку баба приносить непечатої води, кладе в ночви «навхрест» калини, гвоздики, вівса, любистку, рути, барвінку і взагалі, всякого зілля, ставить посеред хати і родитель ниця зливає бабі воду на руки над ночвами, говорячи: «Ти мені, бабусю, очищала душу, а я тобі очищаю руки». Баба відповідає: «Нехай тобі, онучко, Бог простить гріхи». Зливання повторюється тричі.

Потім породілля б'є три поклони: – Прости мене, Господи, і ви, старі люде. – Нехай тебе Бог прощає. Тоді породілля дає бабі сім пирогів і намітку (цей дарунок називається «пупець»). З корита воду зливають у горщик і, якщо дитина хворіє на жовтяницю, то з цієї води роблять для неї купіль.

Якщо обряд похрестин проводиться окремо від зливок, то їх проводять на другий день після хрестин.

На похрестини сходяться всі родичі породіллі, роблять складчину і на ці кошти купують горілку. Саджають кумів і бабу на борону або «бідку» (двоколісний візок) і везуть до корчми. <...> *(Дорогою співають пісні, в*

яких прославляють бабу і породілля. У корчмі частуються вскладчину).

У деяких місцевостях після похрестин настають зливки і баба також приносить непочатої води. Кладе у ночви любисток, чорнобиль, вербу, лле туди воду, говорячи: «Свята водо Уляно, очищає луги і береги, коріння о каління; очисти, Господи, душу і тіло породіллі, а руки – бабі». Бере цю ж воду, лле над коритом на руки породіллі: «Ти, водо йордана, ти од Бога милосердного створена, прибуваєш із гір, із джерел. Прибудь, Господи, до народженої, хрещеної, молитвляної раби Божої Марусі».

Тоді породілля прощається із бабою, цілує її в руку: – Спасибі Вам, бабусю, що послухали-потрудились, нехай вам Господь ваші труди верне. – Нехай тобі, доню, Господь помощ дає; нехай тобі дає вигоди на три годи.

Бабі дають рушник, відріз полотна, дві булки і хліб, пляшку горілки, іноді дарують очіпок.

Є місцевості, в яких похрестин і злиwkів немає або справляють лише зливки. На третій день баба варить у горщику вербу, хміль і в цій воді купає дитину, мие породіллі ноги, зливає на руки, обтирає наміткою руки породіллі і та даує бабі цю намітку.

Після цього мати з дитиною має посидіти трохи на покуті і частувати бабу горілкою. У цей день народженого слід загоняти в рай. Запалюють свічку перед образом, баба бере за руку породілля, яка тримає в руках дитя, і веде навколо столу, а всі присутні стоять обабіч і запитують:

– Куди ти, бабусю, ідеш? – У рай. – Возьми і нас. – Ідїть.

Розстилають пів шубки на лавках навколо столу, всі сїдають і випивають. <...>

Через шість тижнів мати з дитиною іде до церкви по молитву.

Друкується за виданням: Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским Географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы, собранные П.П. Чубинским у VI томах. – Петербург, 1877 – Т.4. – С. 1-16.

Запитання до текстів джерела:

1) Прокоментуйте народні міркування, щодо прикмет, які стосуються вагітної жінки. Які принципи магічного мислення в них задіяні?

2) Які обрядові дії, що проводилися в перші дні народження дитини, були спрямовані на забезпечення її благополуччя у подальшому житті?

3) Яку роль виконують побажання у обрядах, пов'язаних із хрещенням та народженням дитини? Проаналізуйте їхній зміст.

4) Яка роль у обряді хрещення баби, кумів? Які обрядодії були спрямовані на їх ушанування?

5) Як у обрядовості, описаній у джерелі, знаходять свій вияв язичницькі культу рослин і стихій?

6) Які фольклорні жанри репрезентують обрядовість, пов'язану із народженням і хрещенням дитини?

7) Який духовний зміст обряду зливок?

8) Як проводився обряд «загоняти новонародженого в рай»? Яка, на Вашу думка, його доцільність у народному світоглядному розумінні?

9) Зіставте давній обряд хрещення, записаний П. Чубинським, із обрядом хрещення, що був записаний на Чернігівщині у перше десятиліття ХХІ ст. від вісімдесятирічних респондентів (див. Додатки). Зазначте, які обрядодії збереглися, які – зникли, які зміни відбулися в порядку проведення?

2. Ознайомтеся із піснями, які співалися на хрестинах і похрестинах (друкуються за виданням, зазначеним вище). Прокоментуйте їхній зміст, зазначте мотиви, образи.

А) Ой що вишенька, що черешенька
Білим цвітом цвіла;
Наша Марусенька із бабусею
Хорошенько жила.
Ой і закладайте, ой і запрягайте

Б) Та дванадцять волів,
Та й одвезіте нашу бабусеньку у саменький двір:
Наша бабусенька, наша голубонька,
Та не пишна була, –
Узяла пиріжок, ще й наміточку,
Сама й пішки пішла.

В) Та внадився журавель
До бабиних конопель;
А я тому журавлю
Колом ноги поломлю.
Ой, кумцю, моя душа,
Навколо хороша.
Взяв кум куму за ребро:
«Ой тут моє все добро!»
Взяв кум куму за тіло,
Аж їй ся сісти схотіло;
Завів куму в вишеньки:
«Відпочиньмо трошеньки».

Г) І на небі й на землі
Та гарная вість,
Що в нашої Марусечки
Та синочок єсть.
Ой, спасибі тому ковалю,
Що сковав дитину
Під сьюю годину.

3. Опрацюйте у режимі нотаток статті, присвячені локутивним зонам оселі – порогу, вікну, покуті, сволоку (за джерелом // Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.).

Визначте: а) які з просторових хатніх зон відіграють роль у обрядовості, пов'язаній із народженням і хрещенням дитини (дайте коротку характеристику відповідних обрядодій); б) які обрядові дії, присвячені цим зонам, проводилися в процесі будівництва оселі; в) які заборони були пов'язані з хатнім порогом і якими народними уявленнями вони мотивуються.

4. Ознайомтеся з матеріалом статей, присвячених хатньому начинню: печі, столу (за джерелом // Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.).

Зазначте, у яких родинних обрядах простежується вшанування печі, як саме.

Прокоментуйте, на основі отриманої з опрацьованих статей інформації, мотивацію обрядодії, записаної на Чернігівщині³: коли в цьому селі господар купував якусь живність, наприклад, порося, kota тощо, то обводив його навколо ніжки столу зі словами: «Як стуол хату береже, так щоб і ти хазяїна беруог».

Тема 6. ПОХОВАЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ

Мета: Ознайомитися з ритуальною основою і змістом поховального обряду і фольклорними жанрами (забобонами, голосіннями тощо), що супроводжують поховальний обряд; простежити вияв у них язичницьких локутивних уявлень, а також відгомін давніх культів.

³ Записано Н. В. Притулик 2007 р. від Красюк Марії Дем'янівни, 1930 р.н. родом із с. Іванівка Чернігівського р-ну Чернігівської обл.

Обладнання: зразки текстів різновидів голосінь.

План

1. Поховальний обряд: а) світоглядно-ритуальний зміст і обрядова структура; б) атрибутика і символіка; в) табу і забобони в поховальному обряді.
2. Поминальні обряди: місце і час, особливості проведення, словесний супровід.
3. Голосіння: а) жанрові різновиди та їх мотиви; б) поетичні особливості голосінь.

Пояснити поняття: тризна, голосіння.

Методичні рекомендації:

Поховальний обряд є одним із найбільш архаїчних і консервативних східнослов'янських обрядів, саме тому в ньому закарбувалися релікти, які дають змогу сьогодні простежити в ньому і дослідити давні язичницькі світоглядні уявлення.

Найбільш повні описи давнього обряду поховання подано в роботах З. Кузелі, В. Гнатюка. Фрагментарні його записи містяться у працях П. Чубинського, Б. Грінченка, М. Максимовича, М. Сумцова, М. Драгоманова, І. Франка, О. Малинки. Наукові роботи, присвячені аналізу окремих аспектів поховального обряду, були здійснені О. Котляревським, М. Грушевським, В. Милорадовичем (зв'язок із демонологією), П. Литвиною та І. Абрамовим (звичай убивати старих людей), Д. Зеленіним (культ мертвих), С. Лашенко (сміхове явище у поховальному обряді), В. Конобродською (етнолінгвістичний аспект поліського поховального обряду) та ін.

Ознайомлюючись із поховальним обрядом (перше питання), спочатку слід згадати етапність його трансформації у зв'язку зі зміною уявлень про потойбіччя та культових уявлень: від вірувань про вічність душ (ритуали, спрямовані на оживлення мерця) і перенесення їх у вирій, тотемістичних уявлень (захиття в шкуру тварини),

переправлення душі через ріку (спалення тіла померлого і пускання човна з ним рікою), перебування в печі (спалення у вогнищі), запалення-згасання зірки Рожаниці під час народження-смерті, поховання в землю в часи вшанування культу землі (труна – символічна заміна човна), справлення тризни до християнських внесень у обряд.

Далі слід розкрити зміст поховального обряду як культурного явища, спираючись на структуру обрядового тексту. Необхідно зацентувати увагу на рештках язичницьких культів у обряді, зокрема померлих предків, води, вогню, рослин, хліба та зернових (усі вони знайшли вияв у атрибутиці і символіці обряду).

Розглядаючи питання, обов'язково треба прослідкувати врахування в обряді давніх уявлень про простір (межа між світами та ритуали, пов'язані з нею); диференціювати особливості поховання молоді неодруженої людини і літньої; навести інформацію щодо колористики смутку.

Окремо слід зупинитися на різноманітних забобонах і табу, яких дотримуються під час і після поховання померлого.

Рекомендується додатково підготувати інформацію про локально збережені до поч. ХХ ст. ігри при мерці («лопатки»), звичай «гріти руки покійнику».

Поховальна обрядовість тісно пов'язана із поминальною, корінням якої можна вважати язичницьку тризну. Тому в другому питанні доцільно навести інформацію щодо поминальних звичаїв українців, зокрема ритуально-міфічної основи та особливостей проведення (час, місце, ритуальні дії), забобонів і табу, пов'язаних із ними.

Необхідно згадати і словесні жанри, що виникли і побутують у межах цієї обрядовості – приказки («Земля йому пухом», «Царство небесне», «Вічна пам'ять», «Хто помер – той у ямі, хто живий, той із нами», «Розділіть із

нами щастя і мученьки, рідні наші душеньки»); поминальні псалми (назвати їхні мотиви).

Третє питання присвячене словесному жанру – *голосінням*, які первинно виникли як тужливі пісні-плачі, що супроводжували поховальний обряд. Проте функціональний аспект голосінь зумовив побутування таких текстів і поза поховальною обрядовістю. Відтак, ознайомлюючись із голосіннями, спочатку слід дати їм жанрову характеристику: розглянути особливості виконання і поетику (тужливий тон, речитативність, зміна гучності, наявність риторичних запитань, пестливих слів тощо), основні мотиви залежно від адресата. Далі треба згадати й інші жанрові різновиди голосінь, в тому числі весільні, побутові, рекрутські, емігрантські плачі.

Виконати завдання: 3.

Основна література:

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 591 с.

Українська родина: Родинний і громадський побут / Упор. Л. Орел. - К.: Вид-цтво імені Олени Теліги, 2000. – 424 с.

Додаткова література:

Боряк О. Родинна обрядовість поліщуків (за матеріалами експедиційних досліджень) // Народна творчість та етнографія . – 2007. – № 5. – С. 59-67.

Вовк Х.К. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – С. 324-335.

Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди. – Т. 1. – Етнолінгвістичні студії. – Житомир: Полісся, 2007. – 356 с.

Лащенко С.К. Заклятие смехом: Опыт истолкования языческих ритуалов восточных славян. – М.: Ладомир, 2006. – 313 с.

Уроки з народознавства: Посібник / Упоряд. М.К. Дмитренко, Г.К. Дмитренко. – К.: Ред. часопису „Народознавство”, 1995. – 224 с.

Контрольні питання:

1. Які прадавні уявлення, культури знайшли свій вияв у поховальному обряді? Як їх можна спостерігати?

2. Які табу характерні для української поховальної обрядовості?

3. Чим умотивовані сміх і ігри еротичного характеру («лопатки») під час поховального обряду, які до початку ХХ століття ще проводилися в окремих регіонах України?

4. Що в межах поховального обряду означає вислів «гріти руки мерцю»?

5. Як у межах поховального обряду знаходять теми та мотиви подорожі, межі, дерева, води, вогню, землі, неба, оселі, весілля, сну?

6. Які метафори характерні для текстів жанру голосінь? Якими народними уявленнями вони породжені?

7. Які мотиви є спільними для обрядів: а) поховального і весільного; б) поховального і обряду будівництва нової оселі.

Завдання, робота з текстами та джерелами:

1. Прочитайте уривок повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». Виявіть, який звичай описаний у ньому. Дайте характеристику цьому звичаю в ритуально-міфологічному плані.

«...» Про тіло забули. Тільки три баби лишилися при нім та скорботно дивилися скляними очима, як по жовтім застиглим обличчі лазила муха.

Молодиці липли до гри. З очима, з яких ще не встигло згаснуть смертельне світло і затертись образ мерця, вони охоче йшли цілуватись. Байдужі до чоловіків, які так само обіймали і тулили чужих жінок.

Дзвінкі поцілунки лунали по хаті і сплітались з плачем сумної трембіти, що ознаймляла далекі гори про смерть на самотній кичері. <...>

Веселість все розпалаялась. Робилось душно, люди пріли у кептарах, дихали випаром поту, нудним чадом теплого воску і запахом трупа, що вже псувався. Всі говорили вголос, наче забули, чого вони тут, оповідали свої пригоди і реготілись. Махали руками, гупали один одному в спину і моргали на челядь.

Ті, що не містились у хаті, розклали на подвір'ї вогонь і справляли коло нього веселі грища. В сінях згасили світло, дівки дико пишцали, а парубки душились од сміху. Забава трясла стінами хати та біла хвилями зойку в спокійне ложе мерця.

Жовтий вогонь свічок притьмився в густому повітрі.

Навіть старі приймали участь у забаві. Безжурний регіт трусив їх сивим волоссям, розтягував зморшки та одкривав гнилі пеньки зубів. Вони помагали молодим ловити челядь, наставивши руки, що вже тремтіли. Бряжчало намисто у молодиць на грудях, жіночий вереск роздирав вуха, гриміли ослони, зрушені з місця, і стукались в лаву, де лежав мрець. <...>

Поміст двигтів у хаті під вагою молодих ніг, і скакало на лаві тіло, трясучи жовтим обличчям, на якому усе ще грала загадкова усмішка смерті.

2. Ознайомтеся з інформацією про поховальний обряд українців, яку зібрав П. Чубинський у межах роботи етнографо-статистичної експедиції в Західно-руський край, спорядженої Російським географічним товариством у 70-х рр. ХІХ ст. Дайте відповіді на запитання у кінці тексту.

ПРИКМЕТИ, ЩО ПЕРЕДВІЩАЮТЬ СМЕРТЬ

<...> Як сова або пугач кричить на хаті.

Як сволок або боги, або діжка лупає.

Як жаба літом у хату улізе.

Як ложка перевернеться на кутю.

Як удід стукає у хатній куток.

Як паска репне. <...>

Як недужому присниться, що жито спіє або він жне – умре; як присниться, що жне він жито зелене – видужає. <...>

Як присниться жінці, що очіпка загубила – чоловік умре.

Як присниться, що підосви одпадуть – умре або батько, або мати.

Як курка «півнем» співає – хтось умре.

Як грядки на городі присняться, то домовини, значить, хто-небудь умре.

Як колодязь присниться, то жінка овдовіє. <...>

ПРИГОТУВАННЯ ДО ПОХОВАННЯ

Померлого обмивають і потім одягають у кращий святковий одяг. Хтось із рідних слідкує, щоб у покійного очі були щільно заплющені; якщо ж вони заплющені не зовсім, то значить, що ще хтось помре в тому домі. <...>

Покійного після смерті омитою і одягненою у все чисте, кладуть на лавці під тією стіною, де два вікна. У головах ставлять запалену свічку, а на вікні – склянку з чистою водою. Селяни вірять, що душа може повернутися до тіла покійного впродовже трьох днів після смерті – вона в цей час п'є воду.

У Канівському повіті, як і в багатьох інших місцевостях Малоросії, покійника обмивають і вдягають виключно одні баби, чоловіки допомагають лише перенести покійника.

Дитину ховають у сорочці, але вона (дитина) має бути неодмінно підперезаною: «...бо на тім світі хтось дасть йому яблучко червоне гратись, то воно матиме в пазуху сховати, а яблучко додолу, а воно уп'ять достає, та все у пазушку, а воно уп'ять додолу, та так, бідненьке, буде

мучитися з яблучком. А як підперезане пояском, то схова, а воно й не випаде з пазушки. Ще й нігтів не зрізують малому, а то на якусь-то там гору не здереться, чи на святу, чи що, бачиш, нічим буде учепитися».

Покійницю-дівчину наряджають як до вінця і до поховальної обрядовості долучаються деякі весільні звичаї. <...> Дівчину вдягають у нарядне плаття, голову прикрашають квітами і потім кладуть на столі коло вікна, навколо запалюють свічки; в головах читають псалтир. <...>

Жінку вдягають у намітку, сорочку білу, спідницю, хвартух і підперезують червоним поясом, а за пояс затикають велику білу хустку. У хустку зав'язують гроші, по два гроша, щоб до пари було. <...> Повсюди жінкам обвивають ноги грубою «наміткою», ... «щоб не голими ногами стала на страшний суд».

Стару жінку завжди кладуть у домовину загорнуту в намітку.

Парубка одягають в сорочку, штани і підперезують поясом; в головах кладуть шапку і до шапки пришивають вінок. Шапки і вінка не кладуть у домовину, лишають. <...> За парубком, як правило, частіше голосять сестри покійного, наприклад, сестра примовляє:

Братіку, моє сонечко!
 Батіку, мій ясний місяцю!
 Чом ти мене не обогріваєш?
 Чом ти до мене не розмовляєш?
 Чого ж ти на мене розсердився,
 Мій миленький братіку? <...>
 Ми ж до твого слідочка припадать будемо
 І споминать тебе будемо!
 Ми всі зойдемось докупочки,
 А тебе немає!
 Ой куди ж ти, братіку, виїхав?
 В який край,
 Що до тебе ні письма написати,
 Ни людьми переказати?

Коли ж тебе самого в гості дождати?
 Яке ж наше весілля, братіку, невеселеє!
 Де ж твоя пара?
 Де світилки з дружечками?
 Пошли стежки промітати,
 А ми будем братіка
 Під руки випроводжати!
 В якую доріженьку?
 Чи до чистого поля?
 Чи до синього моря?
 Чи до червоної калини?
 Чи до чорної могили? <...>
 На порозі стояла, зозуленька кувала,
 А я ж про свого братіка
 В неї питала:
 – Чи не бачила мого братіка,
 Чи не йде він у гістеньки?
 Чи столи мені застілати,
 Чи його в гостеньки ждати.
 Прощай мене, мій братику,
 На останній доріженьці.
 Прощай мене, мій братику,
 На останній часиноньці;
 Промов же, братіку
 Хоч одне слово! <...>
 З ким я так наговоруся,
 Як з тобою говорила? <...>

Як умре чоловік, то його обмивають і вдягають його у все те, в чому ходив. На ноги вдягають йому постолі, а на голову – шапку. Одруженого чоловіка вважають неодмінно важливим покласти в синьому жупані; виключення буває лише у випадках, коли покійний жив надто бідно. Біля правої руки кладуть шапку і хустину.

ЧАС, КОЛИ ПОКІЙНИЙ У ХАТІ

«...» Зазвичай до покійника запрошуються на ніч жінки не молодші сорока років (*в окремих місцевостях – більше – 50, 60 років*). «...» Сидять для того, щоб «стерегти душу», яка прилітає до покійного у вигляді мухи, дзижчить над ним і п'є воду, що стоїть у склянці біля покійника ... для того, «щоб чортяка не зробив якої капості над мертвим». «...»

У Подільській губернії в дім, де є покійник, приходять не лише жінки, але й неодружені чоловіки, чого ніде не трапляється в Малоросії. При цьому чоловіки навіть грають: б'ють лубка. Ця гра проводиться лише на похоронах і полягає в тому, що хтось із гравців накривається тулупом так, щоб нічого не міг бачити. Інший гравець б'є джгутом покритого – «б'є лубка» - і той має відгадати, хто його вдарив. Якщо відгадав – на його місце йде той, хто вдарив, якщо ні – його б'є хтось інший. «...»

Дім, у якому знаходиться мертве тіло, не можна вимітувати; якщо ж це зробити необхідно, то не інакше, як все сміття змітається до однієї купи і лишається під тим місцем, де лежить покійний. «...»

У домах, сусідніх із домом, де лежить мрець, «не можна пити вранці води, як вона переночує в хаті, бо душа приходиться пити... треба тую воду вилити», так само «не можна рушити насіння «...»».

ПРИГОТУВАННЯ ТРУНИ І ПОХОВАННЯ

Зазвичай на другий день після смерті хтось із членів родини іде до сусідів або дальніх родичів, запрошує їх робити труну для померлого. Прийшовши до хати, зазвичай, вітаються і говорять: «Прийдіть, будьте ласкаві, до нас та допоможіть постройть моему батькові (чи там матері) нову хату; не схотів у старій жити...» Запрошені ніколи не відмовляються...«...»

Іноді трапляється, хоча досить рідко, що слабкі старці, що приготувалися до смерті, роблять для себе труну ще задовго до смерті. <...> «Годів за десять до смерті, покійний пан-отець (царство їх душі!..) зробили собі домовину; горбатої не хотіли, а таку – з дошкою, з лісовими кілками, та й латку вткнули в ріжку (щоб душі полегкість була виходити на страшний суд; дубову та просторну, та й лягли в ню, та й попробували, чи не буде коротка або вузька. «Гарна, – кажуть, – нам хата буде вічна!» Потім поставили її у коморі та й насипали повну самої кращої пшениці та ту пшеницю кожен год старцям роздавали, а новою насипали уп'ять». <...>

Покійника з хати виносять ногами вперед і при цьому тричі стукають домовиною об поріг – «сем'янін одклоняється послідній раз сем'ї». Як виносять із хати мертвого, то обсипають житом, щоб було в оселі житніє тим, що остались. За покійником із хати виходять усі з проводничками – восковими свічками – і виносять ту постіль, на якій лежав мрець; вона лежить доти, доки не повернуться з кладовища ті, хто проводжав до могили тіло покійника. А на тому місці, де в хаті лежав покійний, кладуть сокиру, «щоб більше ніхто не вмирав». <...>

Як умре стара баба, така, що має багато онуків, то зав'язують у вузлик трошки маку і кладуть їй коло боку. «На, тобі, – кажуть, – щоб було чим на тім світі онуків обсипать, як прийдуть їсти просить».

Як винесуть мертвого за двір, то зараз хату зачиняють, щоб смерть не вернулась, і ворота з обох кінців зав'язують червоним поясом або рушником, щоб з двору не пішло за тілом добро: худоба, птиця.»

Коли виносять з дому померлу дівчину, то збирають дружок, старост, бояр, сваху; всіх їх буває така кількість, як на весіллі. Тут же роздають ті дарунки, які варто було б роздавати під час ходу до вінця. Мати померлої кличе дружок і, ридаючи, говорить їм таке: «не привів мене Бог слухати ваші веселі пісні, не дожила моя дочка до свого

весілля. Проведіте-ж її, дружечки, до темної могили. Нема у нас короваю. Замість хусток даю вам, дружечки, воскові свічки в рученьки. Запаліть ви їх і проведіть мою донечку».

Хустку, яку покійна приготувала, щоб в'язати руки під час вінчання, віддається священнику на хрест. Рушник, що був вишитий самою покійною, зав'язують на великий хрест, який несуть попереду процесії. Старост і підстарост підв'язують рушниками. Свасі дають у руки воскову свічку і меч, як заведено на весіллі. <...> Дружкам пов'язують на голови чорні стрічки і також дають запалені зелені свічки і таким чином хід іде до могили. Дорогою священник зупиняється і кілька разів читає євангеліє.. <...>

Коли заспівають «Вічна пам'ять» - старший друшко підносить сувій чистого нового полотна, а бояри розпускають його, ставлять на нього труну і, притримуючи за кінці сувою, спускають до могили. <...>

Як несуть мерця – гріх дивитися через вікно; хто подивиться і візьметься рукою де-небудь за своє тіло, то у тім місці буде мертва кістка. Як мертве тіло кого-небудь стріне, що іде у село, то ще хто-небудь у селі скоро помре. <...>

Коли священник запечатує труп покійного і кидає заступом тричі землю, всі присутні підходять до могили, беруть пучою землю і кидають у труну тричі...<...>

ПОВЕРНЕННЯ З КЛАДОВИЩА

Як повернуться з кладовища, то йдуть прямо в ту хату, де був мертвий. Там уже на столі стоїть приготоване коливо – кутя, прилита ситою. Поперед піп, а тоді – і всі, хто був на похоронах, пробують тієї куті, колива, по три ложки, за душу покійного і тоді вже сідають обідати. Обідають тільки родичі, та й ті, що помагали що-небудь при похоронах. Як тільки кому піднесуть чарку, той устає, бере чарку, хреститься і каже: «Царство ж йому, небесне,

легко йому лежать, пером землю держать; хай там собі царствує, а нам посилай, Бог, вік і здоров'я». <...>

Друкується за виданням: Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским Географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы, собранные П.П. Чубинским у VI томах. – Петербург, 1877 – Т. 4. – С. 697-713.

Запитання та завдання до текстів джерела:

1. Що, за народними уявленнями, вважалося передвісниками смерті?

2. Здійсніть художньо-образний аналіз голосіння, наведеного в тексті джерела.

3. У чому полягають відмінності в похованні молодих неодружених людей і літніх?

4. Проаналізуйте інформацію і узагальніть, на її основі, якими були народні уявлення про потойбіччя.

5. Які ігри при мерці були зафіксовані П. Чубинським?

6. Які забобони і табу стосуються поховального обряду?

3. Візьміть до уваги інформацію щодо українських поминальних звичаїв, записану П. Чубинським (70-ті рр. XIX ст.). Сконцентруйте увагу на сталих словесних формулах, які супроводжують поминальні обряди, поминальних обрядодіяч і на основі цього матеріалу зробіть висновки про народні уявлення щодо потойбіччя.

ПОМИНАННЯ ПОМЕРЛИХ

Поминання померлих, що здійснюється після Великодня, називається «проводами». Поминають померлих у «Фомин понеділок». Тому що в проводи «наш Великдень відходить», а відповідно, те що лишилося в нас, треба дати їм, померлим.

Напередодні проводів селяни прибирають свої хати і готують «книші», сир, масло, яйця і та ін., зав'язують їх у 2 вузлики, з яких один призначається для причету, а другий – для сімейства та старців. Ці вузлики в день проводів приносять до церкви. По закінченні літургії здійснюється одна загальна панахида від імені всіх, хто прийшов до церкви здійснювати поминання своїх батьків і родичів. А після панихиди влаштовується в притворі чи під відкритим небом поблизу церкви спільна заупокійна трапеза, в якій беруть участь усі бажаючі та священнослужителі.

На спільному обіді пропонується «коливо», що збирається «братчиками» з меду, який приносять прихожани. «Коливо» це їсти натщесерце.

Інколи спільний обід влаштовується на кладовищі. По закінченні обіду господарі вирушають до своїх родових могил і кожний із них просить священника відслужити по померлих панахиду. На могилі кладуть 3 чи 4 яйця. По закінченні індивідуальної панихиди господар розбиває ці яйця об могильний хрест і віддає їх старцю, примовляючи: «Молись, дідуно, за умерлого татуня, за умершую матуню і за сеструню».

При цьому він називає діду імена своїх померлих родичів. Після цього родина з родичами сідає в коло на могилах. Голова сімейства примовляє: «Тут моя рідненька, тут моя мати. Тут хутко буду і я спочивати» і викидають на могилу частину шкарлупок та кісточок зі «свяченого», кидають на могилу свячену сіль, обкреслюють могилу свячною крейдою та виливають чарку горілки, примовляючи: «Їжте, пийте, виривайте і нас грішних споминайте». Після цього кожний член родини наливає повну чарку горілки та випиває до дна, примовляючи: «Дай нам, Боже, добре продивати цей рік і на приший в добрім щасті панувати, а померлим царства Божого дочекати».

Поминають ще таким чином: на могилах «христосаються» з померлими, кидають яйця та говорять: «Святні родителі, ходіте до нас хліба-солі їсти». Після

цього сідають на могили та закушують. Після закуски звертаються до померлих та говорять «Наші рідняки, не поминайте лихом. Чим хата багата, тим і рада!»

Друкується за виданням: Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским Географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы, собранные П.П. Чубинским у VI томах. – Т. 3. - Петербург, 1872. - С. 27.

Тема 7. ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС. ДУМИ

Мета: Ознайомитися з думами як культурним явищем українського народу; дослідити їхні тексти, художньо-поетичні особливості; отримати історичну інформацію щодо прототипів героїв народних дум.

Обладнання: тексти дум, репродукції картин «Козак Мамай», Л. Жемчужникова «Козак на шляху», «Лірник у хаті».

План

1. Визначення жанру. Історія походження дум.
2. Жанрові особливості дум.
3. Характеристика основних циклів дум:

- а) про героїчну боротьбу українського народу проти турецько-татарських загарбників;
 - б) про героїчну боротьбу українського народу проти шляхетсько-польського поневолення;
 - в) суспільно-побутових.
4. Поетичні особливості жанру.

Дати визначення термінів, пояснити поняття:
дума, ретардація.

Методичні рекомендації:

Думи – самобутній епіко-ліричний жанр українського народу, пісні героїчного змісту, що виконувалися сліпими співцями-музикантами у супроводі бандури, кобзи або ліри в XV - XVIII ст. У роки скрутних виробувань – часів татарських і турецьких нападів, боротьби з польською шляхтою, суспільних переслідувань народу - думи супроводжували, піднімали бойовий дух, допомагали героїчно долати труднощі.

Дослідженню дум присвячено праці М. Церетелева, І. Срезневського, М. Костомарова, П. Житецького, І.Франка, М. Сумцова, М. Лисенка, М. Рильського, С.Грици, Г. Нудьги та ін.

На початку семінару слід висвітлити історію походження дум: згадати про первинне значення слова «дума», яке в давніх писемних джерелах фігурує на позначення «думки», «мислення»; розкрити історичне підґрунтя, що викликало до життя появу епічного жанру думи на основі вже розвиненого на той час епосу оспівування героїчного минулого; інформувати про перші згадки про думи в польських джерелах XVI ст., та українських XVII ст.

Друге питання передбачає розкриття жанрової специфіки дум: перевага епосу над лірикою (слід навести приклади ліричного та епічного начал у текстах дум); речитативний характер виконання; композиційний лад

(заспів – «заплачка», власне дума, кінцівка – «славословіє»); залежність ритму від змісту твору. Доречним було б зіставити думи за жанровими особливостями та тематикою з билинами – жанром героїчного епосу часів Київської Русі, а також – із піснями-плачами.

Далі важливо дати характеристику хронологічно-тематичних груп, що пропонується розкрити в третьому питанні. Класифікацію дум за хронологічним принципом запропонував здійснити М. Драгоманов, проте вона виявилася не досить зручною. Ф. Колесса подав класифікацію дум за змістом – тематично. Сучасна класифікація дум у фольклористиці ґрунтується на хронологічно-тематичному принципі, за яким виділяють три цикли:

1) думи про героїчну боротьбу українського народу проти турецько-татарських загарбників («Невольники», «Плач невольників», «Дума про Самійла Кішку», «Втеча трьох братів з Азова», «Буря на Чорному морі»);

2) думи про героїчну боротьбу українського народу проти польсько-шляхетського поневолення («Корсунська перемога», «Хмельницький і Барабаш»);

3) суспільно-побутові думи («Козак-нетяга», «Бідна вдова і три сини»).

Розкриваючи це питання, слід розглянути окремі зразки кожного хронологічно-тематичного циклу: ознайомити з сюжетами дум і виявити їхній ідейно-тематичний зміст, проблематику, композицію, мораль.

Окремо слід зупинитися на головних героях дум, дати їм особистісну характеристику, підтверджуючи відповідь цитатами з тексту, поміркувати над їхніми вчинками. Героями, як правило, були або узагальнені типові образи представників різних верств населення, ворогуючих таборів (невільники-турецькі бранці, Маруся-Богуславка, козак Голота, Федір Безродний, Івась Удовиченко) або реальні

історичні постаті (Самійло Кішка⁴, Богдан Хмельницький⁵, Іван Богун⁶, Данило Нечай⁷, Максим Кривоніс⁸ тощо). У другому випадку слід навести історичні дані про прототипів героїв дум, зіставити історичні відомості про події, передані в думах та їх художню інтерпретацію; звернути увагу на народне ставлення до персонажів.

У процесі ознайомлення з текстами дум доцільно звернути увагу на їхні поетичні особливості – цьому присвячене четверте питання семінару – наявність вигуків у заспівах, паралелізмів, пейзажних відступів, застосування ретардації, використання тавтологічних зворотів, пестливих слів, архаїзмів, полонізмів, старослов'янізмів тощо; спрямованість цих особливостей на передачу основного художньо-ідейного змісту. Слід виписати з текстів дум найбільш характерні приклади, які ілюструватимуть згадані особливості поезики.

Насамкінець слід зробити висновок щодо значення дум для народу на етапі національно-визвольної боротьби українського народу.

⁴ *Кішка Самійло* (1530-1602(1620)) — козацький отаман, старший війська Запорозького (1574-1575, 1599-1602); керував низкою морських походів: на Гезлев, Ізмаїл, Очаків, Білгород-Дністровський.

⁵ *Хмельницький Богдан* (1596-1657) — гетьман війська запорозького, полководець і державний діяч.

⁶ *Богун Іван* (бл.1618-1664) — український військовий і державний діяч, козацький полководець, полковник подільський, згодом — кальницький (вінницький) і паволоцький.

⁷ *Нечай Данило* (1612-1651) — український військовий діяч, полковник брацлавський (1648 - 1651), соратник Б. Хмельницького.

⁸ *Кривоніс Максим* (?-1648) — український військовий діяч періоду Хмельниччини, лисянський полковник, один з керівників козацько-селянських повстань в Україні. Був учасником Корсунської битви, літньої подільської кампанії та осінньої волинсько-галицької кампанії 1648 року. Відомий під прізвиськом Перебийніс.

Думи, з якими необхідно ознайомитися на заняття: «Дума про бурю на Чорному морі»; «Самійло Кішка»; «Козак Голота»; «Маруся Богуславка»; «Івась Удовиченко, Коновченко»; «Плач невольників»; «Втеча трьох братів з міста Азова, з турецької неволі»; «Хмельницький і Барабаш»; «Козак Нетяга».

Виконати завдання: 1, 2 (аналіз однієї думи за вибором).

Основна література:

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання – Прес, 2001. – 591 с.

Мишанич О.В. Українські народні думи // Народні думи. – К., 1986. С.5-17

Плісецький М. Українські народні думи. Сюжети і образи. – К.: Кобза, 1994. – 364 с.

Хоменко В. У колі народного епосу // Думи. – К., 1974. – С. 5-16.

Додаткова література та тексти:

Героїчний епос українського народу: Хрестоматія / Упор. О. Таланчук, Ф. Кислий. – К.: Либідь, 1993. – С. 3-5, 16-218.

Гомін Л. Визвольна війна 1648-1654 рр. у народній творчості. – К.: Радянська школа, 1960. – 190 с.

Кирдан Б. Поетика української епіки // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 4. – С. 14-19.

Охріменко П., Охріменко О. Морально-етичні ідеали героїв українських народних дум та пісень про козаків // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 3. – С. 3-8.

Пазяк М., Пазяк Н. Поетика народних дум, її джерела і традиції // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 1. – С. 12-18.

Рильський М. Героїчний епос українського народу // Український фольклор: критичні матеріали / С.К. Бисикало, Ф.М. Борщевський. – К.: Вища школа, 1978. – С. 203-213.

Руснак І.Є. Думи та історичні пісні: Тексти та їх інтерпретація. – Кіровоград, 1999. – 96 с.

Контрольні питання:

1. Чому у фольклористиці думи відносять до ліро-епічних жанрів?
2. Яку роль відігравали думи в житті українського народу?
3. Які музичні інструменти супроводжували виконання дум?
4. Як у кобзарському середовищі називалися заспів і кінцівка думи? Поясніть, чому саме так.
5. Що ви знаєте про прототипів героїв українських дум? Наведіть історичні довідки про них.
6. З якою метою в думах використовується художній прийом «ретардація»?
7. За рахунок яких художньо-поетичних прийомів і засобів досягається ушлявлення героїв думи?

Завдання, робота з текстами:

1. Опрацюйте в режимі нотаток статтю І. Матяш «Студії з думознавства (1818-1931): історіографічний нарис» (// Народна творчість та етнографія. – 2008. – № 6. – С. 64-65). З'ясуйте, чия біографія з фольклористів-дослідників дум була пов'язана з чернігівським краєм?

2. Прочитайте запропоновані думи. Виконайте комплексний аналіз однієї з них (на вибір) за поданим планом. Дайте відповіді на запитання в кінці кожного твору.

План аналізу думи:

- 1) назва твору, жанр;
- 2) тема та ідея твору;

- 3) сюжет, композиція твору;
- 4) характеристика головних героїв думи (інформація про їхніх прототипів, за можливості встановлення);
- 5) мовно-стильові, художньо-образні особливості твору.

ДУМА ПРО БУРЮ НА ЧОРНОМУ МОРІ

На Чорному морі та на камені білому
Там сидів ясний сокіл-білорезець.
Він смутно себе має і на Чорне море
Спільна поглядає,
Що на Чорному морі все недобре починає:
Що на небі всі звізди потьмарило,
Половина місяця у чорну хмару заступило.
А із низу буйний вітер повіває,
А на Чорному морі злая хуртовина і бистрая хвиля
наступає,
Якорі зриває, судна козацькі запорозькі
На три часті розбиває.
Що першую часть судна взяло –
В землю агарську занесло;
А другу часть судна гирло дунайське пожерло,
А третя часть судна – де саме Чорное море, там
потопає.
А при тій часті був Грицько Зборовський,
Отаман козацький запорозький,
То він-то проміжду козаками проходить
І до козаків словами промовляє:
«Гей, козаки-панове! Хтось-то міжду нами
На собі великий гріх має.
Сповідайтесь, козаки-панове, милосердному богу,
Та Чорному морю, та й мені, отаману кошовому;
В Чорное море один упадіте,
Козацького війська всього не губіте».
Тоді козаки все це зачували

Та всі замовчали,
Бо вони на собі великого гріха не мали.
А тільки міжду їми обіззався
Писар військовий, козак лейстровий,
Пирятинський Попович Олексій:
«Добре ви, братця, зробіте, мене самого возьміте,
Назад руки зв'яжіте,
Чорною китайкою очі зав'яжіте,
До шиї камінь білий причепіте
Та самого мене одного в море зіпхніте:
Нехай я буду у Чорному морі сам-один потопати,
Щоб козацького війська Запорозького всього не
згубляти».

То тоді ж козаки все це зачували
Та до Олексія Поповича словами промовляли:
«Ти ж, було, Олексію Поповичу, на день тричі святе
письмо у руки береш, та й читаш,
Та й нас, козаків простих, на все добре навчаєш,
А чого ж ти більше від нас на собі гріха маєш?»
Тоді Олексій Попович став до козаків словами
промовляти
Та й сльозами ридати:
«Хоч я, було, козаки, панове-молодці,
І тричі на день святе письмо у руки беру, та читаю,
Та вас, козаків, на все добре навчаю,
А я сам негаразд починаю.
То тим же я більше від вас на собі гріха маю:
Як я з города Пирятина виїжджав,
То я від отця й від матусі прощення не прохав
І отця, й матусі не почитав і не поважав,
А на старшого брата гнів великий покладав,
Сусіду ближню безвинно хлібом і сіллю оставляв;
Та ще і на свого доброго коня сідав,
По вулицях проїжджав,
Малих дітей топтав,
А старих людей стременами в груди штовхав.

Та іще проти церкви, божого дому, проїжджав,
Шапки з себе не скидав і хреста на себе не покладав;
Та іще їхав селами й городами,
Чужими сторонами,
То старі люди стояли, вони думали та гадали,
То, може, вони що й добре проти мене сказали,
А я проти їх своєю гордістю та пишністю
Противное слово старим людям сказав.
Я не питався старих людей – яка в вас у селенії церква
святая,
Я питався старих людей – де у вас корчма новая
Та шинкарка молодая?
Що другі козаки у святу неділеньку у божім домі
молебні наймали,
Господа милосердного на поміч прохали,
А ми тоді в корчмі пили, та гуляли,
Та музики наймали, та танці справляли.
Отим-то я, козаки-молодці, більше від вас на собі
гріха маю.
Тепер я сам погибаю, на Чорному морі потопаю.
Це ж бо, козаки-панове, на Чорному морі
Не бистрая хвиля наступає,
А це мене отцева та матусина молитва карає.
Коли б мене ця злая хуртовина і бистрая хвиля
На Чорному морі не втопила,
Щоб отцева та матусина молитва
Мене від смерті боронила,
Тоді б я знав, як отця й матусю почитати й поважати,
Старшого брата за рідного отця щитати,
А рідну сестрицю за матусю в себе мати».
Тоді ж козаки-запорожці усе добра дбали
Та Олексієві Поповичу назад руки зв'язали,
Чорним платком очі затьмили,
Та все такого козака у Чорное море пускати пожаліли.
Та на правій руці палець мезинний Олексієві
відрубали,

Та в Чорное море кров Олексієву пускали.
 Коли Чорне море стало християнськую кров заживати,
 То тоді на Чорному морі злая хуртовина
 І бистрая хвиля стала притихати,
 А судна козацькі під гору
 Як руками підоймати, до Тендрова-острова прибивати.
 Тоді ж ті козаки у судні стали дивом дивувати:
 «В якому ми страсі пробували,
 На Чорному морі та на бистрій хвилі потопали,
 Ані одного козака з межі військової не втерjali».

То Олексій Попович став із судна на пристань
 виходжати,
 Та на вколінка впадати,
 Та святе письмо брати та й читати,
 Та всіх козаків на все добре научати:
 «Треба, козаки-панове, отця й матусю почитати й
 поважати.
 Котрий чоловік на світі живе,
 Отця-матусю почитає й поважає,
 То той собі навек щастя має,
 Того смертельний меч минає,
 Отцева-матусина молитва зо дна моря винімає,
 Од гріхів смертвених душу одкупляє.
 На полі та на морі отцева-матусина молитва на поміч
 призиває».

То Олексію Поповичу пирятинському слава однині до
 віку,
 А вам пошли, Боже, на здоровіє та на многая літа.

Питання за змістом думи:

1. Які народні уявлення зумовили рішення втопити когось із моряків у ситуації, описаній в зачині думи?
2. Що врятувало Олексія Поповича від загибелі (простежте реалізацію християнської ідеї покаяння)?

3. У чому полягає світоглядна контамінація в думі (прослідкуйте)?

ДУМА ПРО КОЗАКА ГОЛОТУ

Ой полем, полем Килиїмським,
То шляхом битим гординським,
Ой там гуляв козак Голота,
Не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота.
Правда, на козакові шати дорогії –
Три семирязи лихії:
Одна недобра, друга негожа,
А третя й на хлів незгожа.
А ще, правда, на козакові постולי в'язові,
А онучі китайчані –
Щирі жіноцькі рядняні;
Волоки шовкові –
Удвоє жіноцькі щирі валові.
Правда, на козакові шапка-бирка –
Зверху дирка,
Травою пошита,
Вітром підбита,
Куди віє, туди й провіває,
Козака молодого прохолоджає.
То гуляє козак Голота, погуляє,
Ні города, ні села не займає, –
На город Килию поглядає.
У городі Килиї татарин сидить бородатий,
По гірницях походжає,
До татарки словами промовляє:
«Татарко, татарко!
Ой чи ти думаєш те, що я думаю?
Ой чи ти бачиш те, що я бачу?»
Каже: «Татарине, ой, сідий, бородатий!
Я тільки бачу, що ти передо мною по гірницях
походжаєш,
А не знаю, що ти думаєш да гадаєш».

Каже: «Татарко!

Я те бачу: в чистім полі не орел літає –

То козак Голота добрим конем гуляє.

Я його хочу живцем у руки взяти

Да в город Килию запродади,

Іще ж ним перед великими панами-башами вихваляти.

За його много червоних не лічачи брати,

Дорогії сукна не міряти – пощитати».

То теє промовляв, – дороге плаття надіває,

Чоботи обуває,

Шлик бархатний на свою голову надіває,

На коня сідає,

Безпечно за козаком Голотою ганяє.

То козак Голота добре козацький звичай знає, –

Ой на татарина скрива, як вовк, поглядає.

Каже: «Татарине, татарине!

На віщо ж ти важиш:

Чи на мою ясенькую зброю,

Чи на мого коня вороного,

Чи на мене, козака молодого?»

«Я, – каже, – важу на твою ясенькую зброю,

А ще лучче на твого коня вороного,

А ще лучче на тебе, козака молодого.

Я тебе хочу живцем у руки взяти,

В город Килию запродади,

Перед великими панами-башами вихваляти

І много червоних не лічачи набрати,

Дорогії сукна не мірячи пощитати».

То козак Голота добре звичай козацький знає,

Ой на татарина скрива, як вовк, поглядає.

«Ой, – каже, – татарине, ой, сідий же ти, бородатий!

Либонь же, ти на розум небагатий:

Ще ти козака у руки не взяв,

А вже за його й гроші пощитав.

А ще ж ти між козаками не бував,

Козацької каші не їдав

І козацьких звичаїв не знаєш».
То теє промовляв,
На присішках став,
Без міри пороху підсипає,
Татарину гостинця в груди посилає.
Ой ще козак не примірівся,
А татарин і к лихий матері з коня покотився!
Він йому віри не донімає,
До його прибуває,
Келепом межі плечі гримає,
Коли ж огладиться, аж у його й духу немає.
Він тоді добре дбав,
Чоботи татарські істягав,
На свої козацькі ноги обував;
Одежу істягав,
На свої козацькі плечі надівав;
Бархатний шлик іздіймає,
На свою козацьку голову надіває;
Коня татарського за повіді взяв,
У город Січі припав,
Там собі п'є-гуляє,
Поле Килиїмське хвалить-вихваляє:
«Ой поле Килиїмське!
Бодай же ти літо й зиму зеленіло,
Як ти мене при нещасливій годині сподобило!
Дай же, Боже, щоб козаки пили та гуляли,
Хороші мислі мали,
Од мене більшу добичу брали
І неприятеля під нозі топтали!»
Слава не вмре, не поляже
Од нині до віка!
Даруй, Боже, на многі літа!

Питання за змістом думи:

1. Козак Голота – узагальнений образ українського козака. Як охарактеризовано в думі козака Голоту (проілюструйте рядками з тексту)?

2. Які українські прислів'я передають повчальні настанови твору?

3. Зверніть увагу на «молитву», вкладену в уста Голоті, наприкінці твору. Які її світоглядні мотиви?

ДУМА ПРО ІВАСЯ УДОВИЧЕНКА, КОНОВЧЕНКА

Ей, як на славній, панове, Україні
 У славнім городі у Корсуні,
 Там крикне-покликне Филоне, корсунський
 полковниче,
 Козаків на Черкень-долину ув охотне військо
 викликає:
 «Ей, козаки, діти, друзі!
 Прошу я вас, добре дбайте:
 Чи нема міжду вами котрого козака старинного,
 Отамана курінного, –
 У першому разі на герці погуляти,
 За віру християнську одностайне стати?
 Чи не мог би котрий козак собі слави-лицерствія
 достати?»
 От тогді ж то, як у городі Крилові жила собі удова,
 Старенька жена,
 По мужеві Грициха,
 А по прозванію Коновчиха;
 Та мала собі сина єдиного – Івася Вдовиченка;
 Змалку леліла, у найми не пушала,
 Чужим рукам на старанне не давала.
 Іще ж то удова глас козацький зачуває,
 Сина свого Івася Вдовиченка у поле до плуга одсилає.
 От тогді-то Филоне, корсунський полковниче,
 На доброго коня сідав,
 До города Крилова прибував,

Хрещатий корошов на ринку поставляв,
 Осаули по улицях розсилав,
 Червоної праперки у руки давав.
 Осаули по улицях пробігали,
 Червоної праперки у руцях проношали,
 Козаків на Черкень-долину ув охотне військо

викликали.

Іще ж то сам, Филоне, корсунський полковниче,
 На доброго коня сідає,
 Міжду винниці і міжду броварниці пробігає,
 Іще стиха словами промовляє:
 «Ей, винники, броварники!
 Годі вам по запічкам валяться,
 По броварнях пив варити,
 По винницях горілок курити.
 Очей своїх молодецьких викурятн,
 Своїми молодецькими плічми сажі витирати!
 Ходіте з Филоном, корсунським полковником,
 На Черкень-долину ув охотне військо гуляти:
 Чи не мог би котрий козак собі слави-лицерствія

достати».

От тогді ж то Івась Удовиченко
 у полі глас козацький зачуває,
 Із поля до господи піхотою прибуває.
 До матері, старенької вдови, крижем у ноги впадає:
 «Ей, мати моя, вдово,
 Старенькая жено!

Благослови мені, козаку молодому, у першому разі на
 герці погуляти,

За віру християнську одностайне стати –
 Чи не мог би я собі слави-лицерствія достати?»
 Тоді-то вдова стиха словами промовляє:
 «Ей, Івасю Удовиченку, дитя моє!
 Чи тобі в мене нічого спити,
 Чи нічого з'їсти,
 Чи ні в чім хороше сходити?»

Чи тебе городова старшина не знає?
 Чи міщанська челядь не поважає?
 Єсть у нас коні воронії
 І чотири воли плуговії –
 Будем ми у полі хліб пахати,
 Будем панів і козаків на хліб, на сіль затягати, –
 Будуть нас без лицерствія добре знати».
 «Ей, мати моя, вдово,
 Старенька жено!
 Хотя ж у нас є й коні воронії,
 І чотири воли плуговії,
 Хотя ми будем у полі хліб пахати,
 Будем панів і козаків на хліб, на сіль, затягати –
 Будуть мене пани і козаки напідпитку зневажати,
 Полежієм, домотуром, гречкосієм узивати.
 А коли б ти, мати, добре дбала,
 Дев'ятеро скоту із кошари на вибор займала,
 До города Корсуня одбавляла,
 Із жидом-рендаром торг торгувала,
 Мені, Івасю Вдовиченку, коня на славу спаровляла,
 Що моя душа козацька барзде улюбувала».
 Тогді-то удова,
 Старенька жена,
 Істиха словами промовляє:
 «Ей, Івасю Вдовиченку, дитя моє!
 Не за тобою сі скарби-мастки збирала,
 Щоб я тобі коня на славу спаровляла!...»
 «Щоб же ти сього говорить не дождала!»
 От тогді-то, як у святій день у воскресний
 Удова,
 Старенька жена,
 До божої церкви ік утрени одходила,
 Всю козацьку зброю у кімнату замикала,
 Тільки шаблю булатну та пищаль семип'ядну
 На колку покидала.
 Тогді ж то Івась Удовиченко

Шаблю булатну і пищаль семип'ядну забирає,
Козацьке собі запальчиве серце має,
Келепом комнату одбиває,
Всю козацьку зброю на плечі забирає,
Піхотою ув охотне військо поспішає,
Матір старенькую на воротях стрічає,
Ізгорда словами отвергає:
«Ей, мати моя, вдово,
Старенька жено!
Не подобало б тобі козаку молодому і дороги
переходить,
Подобало б тобі в кутку сидіти,
Та хоть чужую дитину малую колихати;
Абияк з упокоєм хліба-солі уживати».
Тогді-то вдова,
Старенька жена,
Удариться об поли руками,
Обіллється дрібними сльозами,
Промовить стиха словами:
«Ей, Івасю Вдовиченку, дитя моє!
Бодай ти й туди не дійшло,
І відти не прийшло!
Щоб тебе перва куля не минувала,
У первій військовій потребі споткала!»
Отогді-то вдова,
Старенька жена,
Два дні свого сина кляне-проклинає,
На третій день подумає-погадає,
Руки до бога здіймає,
Господа з небес благає:
«Дай мені, Боже, сі слова перед собою мати,
А свого сина Івася Вдовиченка хоть раз у вічі
повидати!»
Тогді ж то вдова – не вбогою себе мала –
Одинадцятєро скоту з кошари на вибор занімала,
До города Корсуня одбавляла,

Із жидом-рендаром торг торгувала,
Івасю Вдовиченку коня на славу спаровляла,
Ще козаку запорозькому сім кіп на жупан давала,
А три копи на мед та на ковиту горілку:
«Ей, козаче, козаче!
Коли б ти добре дбав –
Де мого сина нагониш,
Там його окониш,
Добрим лицарем настановиш:
Нехай він по походах піхотою не ходить,
Своїх молодецьких ніжок не вриває,
Мене, матері, старенької вдови, не проклинає!»
Тогді-то козак – як він коня до рук принімав –
На Гайман-долині козаків наганяв,
Чотири сотні обминувач,
У п'ятій сотні Івася Вдовиченка познавав,
Коня до рук йому уручав.
Тогді ж то Івась Вдовиченко на доброго коня сідає,
Між козаками, як сокіл, літає:
«Я ж думав, що мене мати у домі клене-проклинає,
Аж вона обо мні великеє старанне має.
Дай мені, Боже, сей поход сходити,
Знав би я, як свою матір у домі споважати!»
Отогді-то на Черкень-долину прибували,
Козацькими табурами постали.
Тогді ж то Филоне, корсунський полковниче,
Із намету вихождає,
До козаків стиха словами промовляє:
«Ей, козаки, діти, друзі!
Чи нема міжду вами котрого козака старинного,
Отамана курінного,
У першому разі на герці погуляти,
За віру християнську достойно і праведно стати?
Чи не мог би котрий козак собі слави-лицерствія
достати?»
Тогді-то всі козаки замовчали...

Тільки Івась Удовиченко стиха словами промовляє:

«Ей, Филоне, корсунський полковниче,

Батьку старий!

Благослови мені, козаку молодому,

У першому разі на герці погуляти,

За віру християнську достойно-праведно стати –

Чи не мог би я собі слави-лицерствія достати?»

Тоді ж то Филоне, корсунський полковниче,

Стиха словами промовляє:

«Ей, Івасю Вдовиченку!

Ще ти дитя молоде,

Розумом недійшло,

У походах не бувало,

Крові християнської не видало;

Кров християнську увидиш,

Барзде скоро ізомлієш.

Чи не обереться котрий козак старинний?..»

«Ей, Филоне, корсунський полковниче,

Батьку старий!

Возьми ти утя єдно старєє,

А другє младаєє,

Пусти ти на воду:

Чи не равно буде плисти младаєє,

Як би старєє?

Чи не равно буде козак младаєє

На герці гуляти, як би старий?»

«Ой Івасю Вдовиченку, дитя младаєє!

Коли ж ти мою загадку одгадаєє,

Благословляю ж тобі у першому разі на герці

погуляти...»

Тоді ж то Івась Удовиченко,

Як од Филона, корсунського полковника,

Благословеніє принімаєє,

Сам на доброго коня сідаєє,

Міжду козацькими табурами пробігаєє,

Шлик із себе скидаєє,

Хрест на себе слагав,
 Отцеву і матчину молитву споминав,
 Із усяким козаком сердешне прощення мав,
 Старого козака рідним отцем узивав,
 Младого козака рідним братом узивав.
 На турецькі табури пробігав,
 Турецькі намети поперевертав,
 Турок п'ятдесят під міч узяв,
 Дев'ятеро живцем ізв'язав,
 Перед Филона, корсунського полковника, в намет
 приставляв.

Тогді-то Филоне, корсунський полковниче,
 Із намету вихождає,
 Івася Вдовиченка рідним братом узиває:
 «Ей, Івасю Удовиченку, братець мій рідний!
 Десь ти, – каже, – у походах бував,
 Козацьких звичаєв познав;
 Прошу ж тепер до свого намета –
 Сядем ми з тобою, поговоримо об козацьких
 прикметах...»

Тогді ж то Івась Удовиченко
 З Филоном, корсунським полковником,
 Попліч сідає,
 Мед та ковиту горілку попиває.
 Як став у собі нещасний хмель зачувати,
 Став другий раз у Филона, корсунського полковника,
 Благословенія прохати.
 Тогді-то Филоне, корсунський полковник,
 Істиха словами промовляє:
 «Ей, Івасю Вдовиченку, братцю мій рідний!
 Не велю я тобі хмельному на герці гуляти,
 А велю я тобі у наметі на моєму ліжку опочивати».
 Тогді-то Івасю Вдовиченку сього не слухає,
 Другий раз на доброго коня сідає,
 Міжду козацькими табурами пробігає,
 Шлика не скидає,

Хреста на себе не слагає,
Отцевої і матеріної молитви не споминає
І всякого козака зневажає.
Тогді-то на Черкеню-долину пробігав...
Як став із низу літній вітер повівати,
Став його нещасний хмель ізнемагати,
Став він коневі на гриву ізлягати,
Став і поводи з рук упуцати...
Стали його турки у хмелю познавати,
Стали по комишах засідати,
Стали його з коня збивати...
Став його кінь по Черкені-долині сам гуляти...
Тогді ж то Филоне, корсунський полковниче,
Із намету вихождає,
На Черкень-долину поглядає,
До козаків стиха словами промовляє:
«Ей, козаки, діти, друзі!
Прошу я вас, добре дбайте,
На коні сідайте,
На Черкень-долину пробігайте:
Недурно Івася Вдовиченка кінь по степу гуляє;
Видно, нашого першого лицаря на світі немає?
Хоть тіло його у трупу знаходжайте,
Перед Филона, корсунського полковника,
У намет представте».
Отогді-то козаки добре дбали,
На коні сідали,
На Черкень-долину пробігали,
Івася Вдовиченка у трупу тіло знаходили.
Вже ж він і очима не гляне,
І руками не здійме,
І ногами не пійде,
Тільки стиха словами промовляє:
«Помалу, братці, не вразьте моїх смертельних ран.
Не булатними шаблями мене рубали,
Не ординськими стрілами з коня збивали, –

Се мене отцева молитва та материні сльози побили!»
 Отогді-то козаки добре дбали,
 Івася Вдовиченку взяли,
 Пред Филона, корсунського полковника,
 У намет представили.

Тогді ж то Филоне, корсунський полковниче,
 Із намета вихождає

І стиха словами промовляє:

«Ей, Івасю Вдовиченку, братцю мій рідний!
 Як я тобі не велів хмельному на герці гуляти.
 А велів тобі у наметі на моім ліжку опочивати...»

Тогді-то Івасю Удовиченку стиха словами промовляє:

«Ей, Филоне, корсунський полковниче,
 Батьку старий!

Не булатними шаблями мене рубали,
 Не ординськими стрілами із коня збивали –
 Се мене отцева молитва та материні сльози побили...»

«Де ж тепер, Івасю Вдовиченку, повелиш поховати:
 Чи до города Крилова одбавляти,
 Чи на Черкені-долині по-козацьки поховати?»

«Ей, Филоне, корсунський полковниче.

Батьку старий!

Не велю я тобі до города Крилова одбавляти,
 Моїй матері тоски й печалі задавати,
 А велю на Черкені-долині по-козацьки поховати».

Отогді ж то козаки добре дбали,

Штихами суходіл копали,

Шликами землю виносили –

Івасю Вдовиченка похоронили;

Із різних пищаль подзвонили –

По Івасю Вдовиченку похорон ізчинили.

Отогді-то козаки обратно до города Корсуня
 прибували.

То ще вдова козаків стрічала,

У козаків сина свого питала.

То один козак сказав їй правду:

«Ей, мати, вдово,
Старенька жено!
Не журись по своєму сину Івасю Вдовиченку:
Уже ж тепер твій син на Черкені-долині оженився –
Поняв собі туркеню, препишную панну:
Уже ж тепер він і в військо не ходить.
Ніякої податі не дає...
Ніхто в козацький угол не стукає».
Отогді-то вдова не догадлива бувала,
Ще у другого козака правди питала.
То другий козак усю правду їй сказав:
«Ей, удово,
Старенька жено!
Не журись по своєму сину Івасю Вдовиченку –
Уже ж тепер твій син на Черкені-долині оженився:
Поняв собі туркеню, препишную панну;
Уже ж тепер він і в військо не ходить,
Ніякої податі не дає...
Ніхто в козацький угол не стукає;
Поняв собі панянку –
У чистім полі могилу-землянку;
На могилі трави зелененькі
І цвіти біленькі...»
«А я ж думала, що буду із своїм сином жити,
Чужоземській невісті годити,
Абияк з упокоєм хліб-сіль уживати!...»
От тогді ж то удова – не убогою себе мала –
Всіх козаків у двір завертала.
Бочку меду, а другу оковитої горілки викотила, –
Всіх козаків поїла, кормила.
По Івасю Вдовиченку похорон і весілля зчинила.
Отогді ж то Івась Вдовиченко помер,
А слава його не вмре, не поляже.

Питання за змістом думи:

1. Який конфлікт виник між Івасем Удовиченком та його матір'ю? У чому крилася його небезпека?
2. Яку мету переслідував Івась, відправляючись у козацьке військо?
3. Знайдіть у творі моменти переосмислення героями своїх учинків. Чим воно викликано?
4. Що зумовило загибель Івася Удовиченка? Як реалізована у творі ідея засудження пияцтва (простежте за сюжетом)?
5. У яких рядках (поетичних прийомах) думи простежується зв'язок твору із родинною обрядовістю?

Тема 8. ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

Мета: Розширити уявлення про історичні пісні українського народу, розглянути їх як джерело інформації про ставлення народу до історичних подій, які відбувалися в різні періоди на теренах України; ознайомитися із кобзарством як унікальним культурно-історичним явищем, видатними кобзарями та лірниками.

Обладнання: фонозаписи українських дум та історичних пісень; портрети прототипів героїв історичних пісень; фотографії відомих кобзарів.

План

1. Визначення жанру історичної пісні.
2. Класифікація історичних пісень. Пісні-хроніки.
3. Кобзарство як унікальне культурно-історичне явище.
4. Видатні носії і виконавці дум та історичних пісень.

Дати визначення термінів, пояснити поняття: історичні пісні, пісні-хроніки, кобзар, лірник.

Теми рефератів:

1. Прототипи героїв історичних пісень.
2. Кобзарство та лірництво на Чернігівщині.

Методичні рекомендації:

Історичні пісні – поширений жанр героїчного епосу, відомий усім слов'янським народам. Дослідження українських історичних пісень відбилося в роботах М. Гоголя, І. Срезневського, В. Антоновича, М. Драгоманова та ін.

У центрі уваги першого питання – огляд жанрових особливостей історичної пісні (співвідношення епосу і лірики, особливості ритмомелодійної будови). Їх розгляд доцільно здійснювати у зіставленні історичної пісні з народною думою: слід виявити спільні й відмінні риси. Зокрема наголосити, що основною відмінністю між творами цих жанрів є те, що в історичній пісні мелодія, не підпорядковується тексту. Крім того, текст має чіткий поділ на строфи (чотири- або дврядкові).

Друге питання передбачає розгляд хронолого-тематичних груп історичних пісень. У зв'язку із цим, з ілюстративною метою на семінарське заняття бажано дібрати тексти історичних пісень різних хронолого-тематичних груп.

Оскільки прототипами героїв історичних пісень є реальні історичні особи (Д. Вишневецький⁹, Б. Хмельницький, Морозенко¹⁰, Л. Кобилиця¹¹, О. Довбуш¹², У. Кармалюк¹³, С. Палій¹⁴ тощо), важливо також підготувати короткі історичні довідки про них.

⁹ *Вишневецький (Байда) Дмитро* (1516-1563) — шляхтич, волинський магнат, князь із династії Гедиміновичів; опікувався обороною українських земель від татарських набігів; попав у полон до турків, був страчений.

¹⁰ *Морозенко (Морозовіцький) Станіслав (Нестор)* (1559-1649) — військово-політичний діяч Хмельниччини: з 1638 р. — полковник реєстрового козацького війська; 1645-1649 рр. — полковник корсунський, організатор військових дій на Поділлі, брав участь в битві під Пилявцями, керував кіннотою під Збаражем, де загинув у бою.

¹¹ *Кобилиця Лук'ян* (1812-1851) — ватажок народних повстань 1843-1844 і 1848-1849 років на Путильщині (Буковина), депутат австрійського парламенту (1848). Керовані ним жителі 22 буковинських сіл захопили ліси й пасовиська, відмовилися від повинностей, вигнали чиновників і встановили самоуправління. Був заарештований і ув'язнений, помер від хвороби.

¹² *Довбуш Олекса* (1700-1745) — один з ватажків опришківського руху в Карпатах; загони під його керівництвом розправлялися з економами, лихварями, орендарями у 1738-1745 рр., чим заслужив захоплення серед простого люду; загинув від рук шляхтич.

¹³ *Кармалюк Устим Якимович* (1787-1835) — керівник повстанського руху на Поділлі у 1813-1835 роках проти національного і соціального гніту; загинув від рук шляхтича.

¹⁴ *Палій (Гурко) Семен* Пилипович (1640, с. Борзна на Чернігівщині - 1710) — державний і військовий діяч, фастівський і білоцерківський полковник, служив у війську гетьмана П. Дорошенка.

Третє питання присвячене унікальному культурному явищу в історії українців – кобзарському мистецтву. Розглядаючи його, слід розповісти про умови виникнення і розвитку кобзарства, традиції і звичаї функціонування кобзарських організацій. Окремо варто зупинитися на тяжких сторінках історії кобзарського мистецтва, фактах переслідування кобзарів: за часів царизму, Коліївщини, радянської влади (згадати «розстріляний» з'їзд близько трьохсот кобзарів 1934 р. у Харкові); охарактеризувати стан кобзарства на сучасному етапі.

Кобзарство як культурне явище досліджували Б. Кирдан, Ф. Лавров. Питанню кобзарства на теренах Чернігівщини свої праці присвятили П. Куліш, О. Малинка, М. Лисенко, О. Васюта. Готуючись до останнього – четвертого питання, слід дізнатися про життя і творчість відомих кобзарів та лірників (Гната Гончаренка, Івана Зозулю, Архипа Никоненка, Федора Крячківського та ін.), визначити роль їхньої творчості в історії українського народу.

Варто згадати і прізвища відомих співців Чернігівщини – давніх і сучасних (Остап Вересай¹⁵, Андрій Шут¹⁶, Терентій Пархоменко¹⁷, Василь Нечепа¹⁸ та ін.),

¹⁵ *Вересай Остап* – сліпий кобзар; народився – 1803 р. в с. Калюжинці Прилуцького повіту на Полтавщині (нині Срібнянського р-ну Чернігівської обл.) – помер 1890 в с. Сокиринці на Чернігівщині. Його репертуаром цікавилися і пропагували Т. Шевченко, П. Куліш, І. Карпенко-Карий, М. Лисенко, О. Русов, П. Чубинський.

¹⁶ *Шут Андрій* сліпий кобзар; народився (?) в м. Олександрівка Сосницького повіту на Чернігівщині – помер 1873; його репертуар записували П. Куліш, Г. Базилевич, А. Метлинський.

¹⁷ *Пархоменко Терентій (Терешко) Макарович* – бандурист і лірник; народився 28 жовтня 1872 в с. Волошківці Сосницького повіту на Чернігівщині – помер 23 травня 1910. Його творчість досліджували М. Сперанський, О. Малинка, Г. Хоткевич.

¹⁸ *Нечепа Василь Григорович* кобзар, лірник, народний співак, лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка, Народний артист України з

навести короткі біографічні відомості про них та їхній репертуар.

Виконати завдання: 1, 3, 4.

Основна література:

Гомін Л. Визвольна війна 1648-1654 рр. у народній творчості. – К.: Радянська школа, 1960. – 190 с.

Королевич О.Д. Українські народні думи та історичні пісні XVI-XVII ст.: Посібник для студентів-заочників філологічного факультету. – К., 1959.

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 591 с.

Лавров Ф. Кобзарі: Нариси з історії кобзарства на Україні. – К.: Мистецтво, 1980. – 254 с.

Додаткова література та тексти:

Васюта О. Кобзарське мистецтво Чернігівщини в окремих працях Пантелеймона Куліша, Миколи Лисенка, Олександра Малинки, Василя Ємця: Науковий посібник – Чернігів, 2002. – 31 с.

Героїчний епос українського народу: Хрестоматія. Навчальний посібник для студентів філ. факультетів / Упор. О.М. Таланчук. – К.: Либідь, 1993. – 431 с.

Грабовецький О. Олекса Довбуш. – Львів: Світ, 1994. – 270 с.

Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – 509 с.

Литвин М. Кобзарі (з'їзд розстріляно) // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 4. – С. 95-99.

Чабада М. Кобзарі та лірники // Дивослово. – 1998. – № 6. – С. 22.

Ющенко О. Із свідчень про трагічний з'їзд кобзарів // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 4. – С. 99- 101.

2008 р.; народився 1 вересня 1950, с. Носівка на Чернігівщині, прямий продовжувач традицій школи Т.Пархоменка.

Контрольні запитання:

1. Чим історичні пісні жанрово відрізняються від дум?
2. Хто є героями історичної пісні? Наведіть короткі історичні довідки про їх прототипів.
3. Що таке «визволка»? Як відбувалися ініціації в кобзарських школах?
4. Яких переслідувань зазнавали кобзарі в різні часи?
5. Кого із кобзарів і лірників рідного краю – давніх і сучасників Ви можете назвати? Дайте короткі відомості про них, їхню творчість.

Завдання, робота з текстами:

1. Визначте серед запропонованих творів історичну пісню. Обґрунтуйте думку.

1) В кінці греблі шумлять верби,
 Що я насадила...
 Нема того козаченька,
 Що я полюбила.
 Ой немає козаченька –
 Поїхав за Десну;
 Рости, рости, дівчинонько,
 На другу весну!
 Росла, росла дівчинонька
 Та й на порі стала;
 Ждала, ждала козаченька
 Та й плакати стала.
 Ой не плачте, карі очі, –
 Така ваша доля:
 Полюбила козаченька,
 При місяці стоя!

- 2) Ой пише-пише да Гетьман Мазепа до Палія листи:
 «Ой приїдь, приїдь, Палію Семене, на бенкет до мене.»

Ой вже Семен, ой вже Палієнко, на подвір'я прибуває,

А там його вельможний Мазепа зустрічає.
 Ой там його вельможний Мазепа вітає:
 «Гей, вельможний мій, Семене-Брате,
 Полковниче мій вірненький, гей!
 Ой дай Радоньку мені, гей!
 Ой обсідають з усіх боків вороги.
 Що найперший враг Петро-самодержець.
 Ой, Палію Семене, Полковниче мій,
 Ой сказати тобі словами не можу,
 Як трудно, Брате, Україну боронить.
 От так і рве тая сила його на Україну
 Всю Україну обставив своїми гарнізонами, гей!
 Воеводи-свавільці як, і сам Петро.
 Опричники України
 Так і норовлять нарід у ярмо своє запрятати.
 І не можу, Брате, я своєї старшини
 Під рукою міцно тримати.
 Як худоба розбрідається в усі краї, в усі боки –
 Батога одного любить –
 Не можу, Брате, я зібрати своїх старшин
 Під міцною рукою.
 Рабськеє начало ніяк не перебореться.»

2. Ознайомтеся із запропонованими нижче творами.
 Виявіть їхні жанрові особливості.

ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ

За Сибіром сонце сходить...
 Хлопці, не зівайте:
 Ви на мене, Кармалюка,

Всю надію майте!
Ви на мене, Кармалюка,
Всю надію майте!

Повернувся я з Сибіру,
Та не маю долі,
Хоч, здається, не в кайданах,
А все ж не на волі.
Хоч, здається, не в кайданах,
А все ж не на волі.

Маю жінку, маю діти,
Та я їх не бачу!
Як згадаю про їх долю –
Сам гірко заплачу!
Як згадаю про їх долю –
Сам гірко заплачу!

Куди піду, подивлюся –
Скрізь багач панує,
У розкошах превеликих
І днює, й ночує.
У розкошах превеликих
І днює, й ночує.

Убогому, нещасному –
Тяжка робота,
А ще гіршая неправда –
Вічная скорбота!
А ще гіршая неправда –
Вічная скорбота!

ОЙ ПОПІД ГАЙ

Ой попід гай зелененький
Ходить Довбуш молоденький

На ніженьку налягає,
Топірцем ся підпирає.
Ой, ви, хлопці, свистом-свистом,
Засипає стежки листом.
Ой, ви, хлопці, бігом-бігом,
Замітає стежки снігом.
Аби Кути не минути,
До Космача повернути.
До Космача, та й до Дзвінки,
До Штефанової жінки.
Добрий вечір, Штефанова!
Чи вечеря вже готова?
А вечеря не готова,
Бо Штефана нема вдома.
Він поїхав петлювати,
Мабудь буде ночувати .
Штефан пішов на роботу,
Повернеться у суботу.
Чи будеш нам відкривати?
Чи самим ся добувати?
В мене двері тисовії,
На них замки сталевії.
Не допоможуть замки твої,
Як підставлю плечі свої.
Довбуш начав налягати,
Стали двері ся ламати.
Довбуш двері відкриває,
(Довбуш плечі підкладає,)
Штефан в Довбуша стріляє.
Як устрілив в праве плече,
А з лівого кровця тече.
Бо знав добре поціляти,
Довбуш буде помирати.
Ой, ви, хлопці, ой, ви мої,
Візьміть мене з хати тої.
Ой, ви, хлопці, ви, молодці,

Беріть мене на топорці.
Беріть мене на топори,
Занесіть мя в чорні гори.
Занесіть мя в Верховину,
Де родився, там най згину.
Там родились тато й мати,
Там я буду спочивати.
Сріблом-златом поділіться,
Та й за мною не журіться.
Штефанові дайте мірку,
Бо я любив його жінку.
Штефанісі дайте сала,
Бо вона мене кохала.
Тай топірці занежайте,
Крови більш не проливайте.
Бо кров людська – не водиця,
Проливати не годиться.
Як будемо газдувати,
Жінкам правди не казати!
Не журіться, пане-браття, –
Ще повстане Прикарпаття!

ГЕЙ, НЕ ДИВУЙТЕ, ДОБРІЇ ЛЮДЕ

Гей, не дивуйте, добрії люди,
Що на Україні повстало.
Там, за Дашевим, під Сорокою,
Множество шляхти пропало.
Там, за Дашевим, під Сорокою,
Множество шляхти пропало.
Гей, Перебийніс водить немного –
Сімсот козаків з собою.
Рубає мечем голови з плечей,
А решту топить водою.
Рубає мечем голови з плечей,
А решту топить водою.

Пий, шляхто вража, води-калюжі,
 Води болотянїї,
 А що пивали на тїй Вкраїні
 Вина та меди ситнїї.
 А що пивали на тїй Вкраїні
 Вина та меди ситнїї.
 Дивують панки, вражїї синки,
 А що козаки вживають,
 Вживають вони шуку-рибаху
 Ще й саламаху з водою.
 Вживають вони шуку-рибаху
 Ще й саламаху з водою.
 Ой, чи бач, враже, що наш Хмельницький
 На жовтім піску підбився?
 Од нас, козаки, од нас, юнаки,
 Ні один ворог не вкрився.
 Од нас, козаки, од нас, юнаки,
 Ні один ворог не вкрився.
 Гей чи бачиш, ляше, як козак пляше,
 На сивім конику грає,
 З мушкетом стане, аж серце в'яне,
 А пан од жаху вмирає.
 З мушкетом стане, аж серце в'яне,
 А пан од жаху вмирає.

ОЙ НЕ ЗМОГЛИ СІЧОВИКИ

Тої весни зозуленька майже не кувала,
 Як фашистська Мадярщина на наш край напала.
 Як фашисти загарбали нашу Верховину,
 Розгромили республіку Карпатську Вкраїну.
 Чеські пани поспішали з військом відступати,
 Не схотіли січовикам навіть зброю дати.

Січовики ще за Хустом до бою вступили,
Та на Красному на полі наступ зупинили.
Так фашисти, як собаки, бісались із злості.
Січовики затримали їх ще раз на mostі.
Ой не змогли січовики ворога здолати,
Довелося в Румунію в боях одступати.
А фашисти Румунії – бояри і дуки –
Передали полонених мадярам у руки.
І гонвиди, і жандарми знущалися, били,
В Ніредьгазі в концлагері голодом морили.
Ой, злетілися ворони, сіли на тополю.
Умирили січовики на Красному полію.
Як фашисти поле взяли,
Людей розганяли,
Аби тяжко пораним й водиці не дали.
Постріляні, скалічені за добу конали,
А потім їх на цвинтарі люди ховали.
Двадцять хлопців-січовиків билися за волю
Та полягли героями на Красному полію.
Подорожній, йдеш доХусту – на хрест подивися.
Це – герої України, низько поклонися.

3. Віднайдіть у текстах художніх творів літературні портрети прототипів героїв історичних пісень (можна скористатися списком творів «Фольклорні мотиви в українській літературі», запропонованим у Додатках).

4. Оберіть із орієнтовного списку, запропонованого нижче, історичну пісню (бажано розподілити твори серед студентів академічної групи так, щоб пісні не дублювалися, допускається вибір іншого твору, не зазначеного в списку), ознайомтеся з її текстом (користуючись хрестоматійними збірниками історичних пісень), письмово здійсніть художньо-образний аналіз (визначте тему, ідею, художні засоби) і підготуйте історичну довідку про народного героя,

який згадується в пісні або встановить історичний контекст події, якій присвячений твір:

1. «Пісня про Байду» (Д. Вишневецький)
2. «Засвіт встали козаченьки» (битва під Корсунем)
3. «Ой з города Немирова» (битва під Жванцем)
4. «Ой, що то за хижка» (битва під Збаражем)
5. «Ой як пішли козаченьки» (битва під Солобківцями)
6. «Висипали козаченькі високії гори» (битва під Берестечком)
7. «Чи не той то Хміль» (Б. Хмельницький)
8. «Гей не дивуйтеся, добрії люде» (М. Перебийніс)
9. «Ой усе лужком та все бережком» (М. Кривоніс)
10. «Ой з-за гори високої» (Д. Нечай)
11. «У Винниці на границі» (І. Богун)
12. «Ой з-за гори чорна хмара» (І. Богун)
13. «Ой Морозе, Морозенку» (Морозенко)
14. «Гей віють вітри» (події Руїни)
15. «Та ой як крикнув козак Сірко»
16. «Ой був у Січі старий козак» (С. Чалий)
17. «Махим козак Залізняк» (М. Залізняк)
18. «Годі, коню, в стайні спати» (С. Палій)
19. «Ой наварили ляхи пива» (І. Гонта)
20. «Камарлюга я вродився» (У. Кармалюк)
21. «Ой у моїм садочку копана криниця» (Л. Кобилиця»)

Тема 9. НАРОДНІ БАЛАДИ

Мета: Ознайомитися із баладою як жанром, найбільш поширеними сюжетами українських балад; розкрити етичний кодекс українців, закарбований у народних баладах.

Обладнання: фонозаписи та друковані зразки текстів українських балад.

План

1. Жанрові особливості балад. Функція реального і фантастичного в баладі.
2. Сюжетно-тематичні лінії балад.
3. Народна етика в баладах (на основі баладних текстів).

Дати визначення термінів, пояснити поняття:
балада; метаморфоза.

Теми рефератів:

1. Розвиток баладної творчості в Західній Європі.
2. Взаємозв'язок української народної балади і художньої літератури.

Методичні рекомендації:

Ліро-епічний жанр «балада» зародився в Західній Європі і набував становлення в XIV-XV ст. До XIV ст. «баладами» називалися любовні пісні до танцю (фр. ballade, від ballag – танцювати). Згодом жанр набув популярності і серед українців.

На відміну від інших жанрів усної словесності, балади тематично охоплюють усі сфери народного буття (побутові та соціальні, моральні) і позаприродних уявлень; їх героями можуть бути представники різних суспільних верств, а також анімістичні істоти.

Перше питання передбачає ознайомлення із жанровою специфікою балади, зокрема розкриття її епічності, драматизму, дидактичності жанру; розтлумачення поняття «метаморфози» як найбільш характерного баладного прийому, його демонстрацію на окремих баладних прикладах.

Необхідно також повідомити інформацію про орієнтовне датування перших записів українських балад. Зокрема слід зауважити, що баладний вірш-пісню «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?», який було віднайдено в рукописній граматиці 1571 року видатного чеського ученого і культурно-освітнього діяча XVI ст. Яна Благослава, вважається першим записом української балади.

У другому питанні варто розглянути сюжетно-тематичні лінії балад, ілюструючи огляд найбільш поширеними текстами.

Слід зазначити, що через широку парадигму баладних сюжетів учені не дійшли одностайних висновків у питанні їх класифікації. Загальноприйнятою в сучасній фольклористиці є класифікація балад за сюжетно-тематичним принципом. Далі доцільно перевести доповідь у площину огляду найбільш поширених тематичних ліній балад:

- про перетворення свекрухою невістки на пташку, дерево, квітку (приклад: балада «Тополя»);
- про наміри отруїти її, через що, натомість, гине син;
- про кровозмішення;
- про викрадення і зведення дівчини (приклад: балада «Їхали козаками з Дону додому»);
- про замуrowаних парубків, дівчат «Замурована мила»;
- вбивство парубком дівчини на весіллі за зраду, обман («Тройзілля»);
- про вбивство шляхтичем дівчини за опір жити з ним (приклад: балада «Бондарівна»);
- про самогубство дівчини, пропитої матір'ю в шинку панові (приклад: балада «Лимерівна»);
- про зведення дівчини і тяжку долю покритки.

Готуючись до третього питання, слід ознайомитися із різними баладними сюжетами, з'ясувати моральну ідею кожної з балад, зробити висновок щодо українських

етичних цінностей, які проходять червоною ниткою в сюжетах творів.

Виконати завдання: 1, 3.

Основна література:

Дей О.І. Українська народна балада. – К., 1986. – 261 с.

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 591 с.

Додаткова література та тексти:

Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – 509 с.

Балади / Упор. С.А. Крижанівського. – К.: Дніпро, 1981. – 207 с.

Балади / Відп. ред. Д.В. Павличко. – К.: Дніпро, 1987. – 319 с.

Балади: Кохання та дошлюбні взаємини / Упор. Дей О.І. та інші. – К.: Наукова думка, 1987. – 472 с.

Баладні пісні / Упор. Нудьга Г.А.- К.: Музична Україна, 1969. – 271 с.

Контрольні питання:

1. У чому полягає етичний аспект української балади?
2. Де і коли виникли балади?
3. Запис якої української балади вважається найдавнішим?
4. Які особливості відрізняють баладу від інших жанрів фольклору?
5. Яку символічне навантаження несе в баладах образ зозулі?
6. Що споріднює жанри «балада» і «казка»?

Завдання, робота з текстами:

1. Ознайомтеся із відомою українською баладою «Бондарівна». Доберіть українські літературні твори, які є спорідненими з нею за сюжетом (користуючись списком творів «Фольклорні мотиви в українській літературі», запропонованим у додатках), ознайомтеся з ними. Зіставте народну баладу із спорідненими творами художньої літератури з точки зору сюжетних ліній.

БОНДАРІВНА¹⁹

У містечку Богуславку
 Каньовського пана,
 Там гуляла Бондарівна,
 Як пишная пава.
 Ой, в містечку Богуславку
 Сидить дівок купка,
 Межі ними Бондарівна,
 Як сива голубка.
 Прийшов до них пан
 Каньовський
 Да й шапоньку ізняв,
 Обійняв він Бондарівну
 Тай поцілував.
 «Ой, не годен пан Каньовський,
 Мене цілувати,
 Тільки годен, пан Каньовський,
 Мене роззувати».
 Ой шепнули люди добрі
 Бондарівні тихо:
 «Тікай, тікай, Бондарівно, –
 Буде тобі лихо!».
 Ой, тікала Бондарівна
 З високого мосту,

¹⁹ Відома українська народна балада, в якій відображено події середини XVIII століття за участю магната Миколи Потоцького (в тексті пісні – пан Каньовський), відома більше, ніж у 30 варіантах.

Сама ж вона хорошая,
Високого зросту.
Ой, тікала Бондарівна
Помежи домами,
А за нею два жовніри
З голими шаблями.
А на тій Бондарівні
Червонії стрічки, –
Куди вели Бондарівну –
Скрізь криваві річки.
А на тій Бондарівні
Червона спідниця, –
Де стояла Бондарівна –
Кривава криниця.
Ой повели Бондарівну
Помежи крамниці.
Прицілився пан Каньовський
З срібної рушниці:
«Ой, чи хочеш, Бондарівно,
Ізо мною жити?
А чи волиш, Бондарівно,
В сирій землі гнити?»
«Ой, волю я, пан Каньовський,
В сирій землі гнити,
Ніж з тобою по неволі
На цім світі жити».
Ой, як тільки Бондарівна
Та цеє сказала,
Ой, вистрелив пан Каньовський –
Бондарівна впала.
«Ой, ідіте до Бондаря,
Дайте батьку знати,
Нехай іде свою дочку
На смерть наряжати».
Ой, посунув пан Каньовський
По столу таляри:

«Оце ж тобі, старий Бондар,
 За личко рум'яне.
 Ой, на ж тобі, старий Бондар,
 аляриків бочку –
 Оце ж тобі, старий Бондар,
 За хорошу дочку».
 Ой, вдарився старий Бондар
 В стіну головою:
 «Дочко ж моя, Бондарівно,
 Пропав я з тобою!»
 Ой, поклали Бондарівну
 На тесову лавку,
 Доки сказав пан Каньовський
 Викопати ямку.
 Лежить, лежить Бондарівна
 Сутки ще й годину,
 Поки сказав пан Каньовський
 Зробить домовину.
 Ой, вдарили усі дзвони
 Музики заграли,
 А вже дівку Бондарівну
 Навіки сховали.

2. Ознайомтеся з відомою українською баладою «Тройзілля». Доведіть, що цей твір – балада. Що саме споріднює її з казкою? Яке смислове навантаження в ній виконують образи та символи «тройзілля»; «рушник»; «море»; «кінь»; «зозуля»; «бояри»; «піхота»?

ТРОЙЗІЛЛЯ

Марисенька в недузї лежала,
 Чорним шовком головку зв'язала,

Аж з-за моря зелья забажала,
«Котрий козак тройзілля достане,
Той зо мною на рушничок стане!»
Приїхало три козаки з полку,
Розв'язали Марисі головку.
Єдин каже: «Марисю люблю».
Другий каже: «Я Марисю возьму».
Третій каже: «Тройзілля достану.
Я з Марусенькой до шлюбу стану».
Ой є у мене три коні на стані,
То Марисі тройзілля достану:
Один коник, як сокол, сивенький,
Другий коник, як лебедь, біленький,
Третій коник, як ворон, чорненький,
Ой тим сивим до моря доїду,
А тим білим море переїду,
А тим чорним тройзілля достану,
І з Марисею до вінчання стану.
Як став козак тройзілля копати,
Прилетіла сивая зозуля.
Стала вона над ним кувати:
Годі, козаче, тройзілля копати,
Да їдь до Марусі весілля гуляти!
Як під'їхав козак під ворота,
А Марусю обсіла піхота;
Як ввійшов козак в нові сіни,
А Марусю бояри обсіли.
Ой скочив козак до острого меча,
Та стяв Марисі головоньку з плеча.
«Оце тобі, Марусю, весілля,
Щоб не слала козака по зілля!»

3. Визначте, у чому полягає етичний аспект запропонованих балад. Здійсніть художньо-образний аналіз однієї з них (на вибір).

У ПОЛІ БЕРЕЗА

У полі береза, у полі кудрява,
А на тій березі зозуля кувала.
Ой то ж не зозуля, – то рідная мати,
Вона виряджала сина у солдати.
– Ой іди, синочку, довго не барися,
– Через два годочки додому вернися.
Минає годочок, минає другенький,
На третій годочок приходить синочок.
Приходить синочок, на поріг ступає,
На поріг ступає, матінки питає:
– Ой чи рада, мамо, чи рада ти мною,
– Чи рада ти мною, моєю жоною?
– Ой рада я, сину, рада я тобою,
– Та не рада, сину, твоєю жоною.
– Посадила сина за столом в рядочку,
Молоду невістку – в сінях у куточку.
Наливала сину солодкого меду,
А молодій невісточці – зеленого яду.
А вони теє знали, докупи зливали,
Свої голівоньки докупи схиляли,
Докупи схиляли, разом помирали.
Поховали сина в вишневім садочку,
Молоду невістку – в глибокім ярочку.
Посадили сину червону калину,
Молодій невістці – колючу шипшину.
Червона калина стала засихати,
Колюча шипшина стала процвітати.
– Ой Боже ж мій, Боже, що я наробила!
Нащо ж своїх діток із світу згубила!?

ШУМІЛА ЛІЩИНА

Шуміла ліщина, шумів темний гай.
Зрадливу дівчину козак покохав.

Він клявся-божився, що любить її,
Він клявся-божився, що візьме її.
Дівча не зважало на цей гріх тяжкий,
Сказало: «Козаче, ти матір убий»!
«Ти матір убий, занеси у ліси,
А мамине серце мені принеси.»
Три дні і три ночі козак сумував,
На четверту нічку – серденько дістав.
Прийшов до дівчини – на порозі став
І мамине серце дівчині подав.
«Козаче, козаче, що ж ти наробив?!
Я пожартувала – ти матір убив!!
Ти матір убив – вона ж рідна твоя.
Мене ти уб'єш, бо я зовсім чужа!»
Шуміла ліщина, шумів темний гай!
Зрадливу дівчину козак покидав...

ТОПОЛЯ

Мати сина да оженила,
Молоду невістку да зненавиділа.
Ой послала сина в далеку дорогу,
А молоду невістку – у поле, до льону.
А випроводжала – тяжко заклинала:
– Не вибереш льону – не вертайсь додому.
Ой стань у полі тонкою тополею.
Ой приїхав син з далекої дороги –
Поклонився матері у ноги:
– Матусю, матусю, де діла Марусю?
– Не схотіла, синку в домі робити,
Да пішла у поле стадечка глядіти.
– Ой сходив я Польщу і всю Україну,
Да не бачив тополі, як на нашому полі.
Од ясного сонця да й почервоніє,
Од буйного вітру да й почорніє.
– Ой, візьми, синку, гострую сокиру,
Да зрубай у полі тонкую билину.

Ой цюкнув раз перший – вона зашуміла.
Ой цюкнув удруге, да й загомонила:
– Не рубай мене, бо я – твоя мила,
То твоя матуся так нам поробила.
Маленькі діти да й посиротила,
Тебе молодого вдівцем наділила.

Мета: Визначити специфіку ліричної пісні як жанру, ознайомитися з мотивами суспільно- і родинно-побутових ліричних пісень, їхніми поетичними особливостями.

Обладнання: фонозаписи ліричних пісень різних тематичних груп; репродукції картин К.О. Трутовського «На кладці»; «У плетня»; «Сцена біля колодязя».

План

1. Особливості жанру «лірична пісня».
2. Характеристика родинно-побутових ліричних пісень: про кохання; про сімейне життя; про трагічні сімейні обставини, пов'язані із втратою когось із членів родини (вдовині, сирітські). Гумористично-сатиричні пісні.
3. Характеристика суспільно-побутових ліричних пісень: козацьких; чумацьких; солдатських; рекрутських; жовнірських; кріпацьких; бурлацьких; наймитських; заробітчанських та робітничих; емігрантських, тюремнокаторжанських (мотиви, образи, художньо-поетичні прийоми).

Дати визначення термінів, пояснити поняття: лірична пісня, родинно-, суспільно-побутова лірика; художній паралелізм, психологічний паралелізм, антитеза.

Теми рефератів:

1. Символіка в українській ліричній пісні.
2. Образи героїв у родинно-побутовій ліричній пісні.
3. Відлуння української душі в народній ліричній пісні.

Методичні рекомендації:

Лірика – сфера людських переживань. Ліричні пісні – твори, в яких людські почуття ведуть першу скрипку. Славнозвісна лірична пісня українців є їхньою культурною візитівкою у світі, оскільки надмірна чутливість, емоційність, які генетично є основою лірики, притаманні українцям ментально.

Цей жанр бере витоки із обрядової поезії (колядок та щедрівок, гаївок, купальських і петрівчаних пісень із шлюбно-еротичними мотивами), але свого розвитку набув значно пізніше і став вираженням естетичного сприйняття дійсності, а не практичного.

Перше питання передбачає висвітлення жанрових особливостей ліричної пісні. Її специфіку доцільно проілюструвати шляхом зіставлення із лірико-епічними творами – історичними піснями та баладами.

Підготовка до другого та третього питань вимагає огляду відповідних тематичних груп пісень, зокрема з точки зору виявлення таких аспектів:

- родинно-побутових та історичних обставин (військова служба, життя в наймах, заробітчанство, еміграція тощо), що викликали їх до життя;

- основних мотивів кожної з груп;

- їхніх поетичних рис (образність, символіка, пейзажні замальовки, діалоги та монологи героїв, гіперболізація, сентименталізація) і художніх прийомів (паралелізм – художній та психологічний, епітети, порівняння, метафори, синекдохи тощо).

На семінарське заняття необхідно мати збірки українських ліричних пісень, щоб, висвітлюючи відповідні питання, мати змогу проілюструвати відповідні мотиви, характерні поетичні особливості творів.

Бажано дібрати авторську поезію українських письменників (користуючись списком творів, наведених у додатках), в якій використано українські народні мотиви; аналізуючи ці твори з народними в плані художньої поезики.

Студентам рекомендується вивчити кілька ліричних пісень напам'ять.

Доцільно виділити на занятті час для слухання ліричних пісень – з використанням технічних засобів та в живому виконанні.

Виконати завдання: 1, 2.

Основна література:

Дей О.І. Звичаєво-обрядова поезія трудового року // Ігри та пісні. Весняно-літня поезія трудового року. – К.: Видавництво АН УРСР, 1963. – 571 с.

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 591 с.

Додаткова література та тексти:

Жартівливі пісні / Упор. М. Стельмах. – К.: Держ. вид. худ. літератури, 1961. – 224 с.

Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – 509 с.

Крамар Р. До питання фольклоризму та фольклоризації творчості трудових мігрантів // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 3-4. – С. 60-65.

Міфологічне мислення в народній ліричній пісні // Українська мова та література. – № 46 (206) – 2000, - грудень. – С. 11.

Наймитські та заробітчанські пісні / Ред. О. Дей. – К.: Наукова думка, 1975. – 575 с.

Народні перлини. Українські народні пісні / Упор. М. Стельмах. – К.: Держлітвидав, 1962. – 282 с.

Правдюк О. Пісні про рекрутчину та солдатчину // Рекрутські та солдатські пісні. – К., 1974. – С. 23-36.

Правдюк О. Українські повстанські пісні // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 2. – С. 12-21.

Українські народні ліричні пісні / М.Т. Рильський. – К.: Вид-цтво АН Української РСР, 1960. – 685 с.

Чумацькі пісні / Упор. О.І. Дей. – К.: Наукова думка, 1976. – 544 с.

Яременко В. Тарас Шевченко про чумацтво, його звичаї та пісні // Народна творчість та етнографія. – 2005. - № 2. – С. 21-30.

Контрольні питання:

1. Чи можна, на Вашу думку, розглядати українські пісні як історичне джерело?

2. В чому полягає спільність і відмінність між народними піснями і піснями літературного походження, що стали народними.

3. Які історичні події та явища послуговували основою для виникнення в народі груп суспільно-побутових пісень:

а) козацьких; б) рекрутських; в) жовнірських; г) наймитських; г) бурлацьких; д) емігрантських?

4. У чому полягає відмінність між ліричними козацькими піснями й історичними піснями доби козаччини?

5. Які метафори використовуються в козацьких піснях для змалювання а) важкої битви; б) поля бою; в) смерті козака; г) його могили? З якими жанрами українського фольклору вони споріднюють козацькі пісні?

Завдання, робота з текстами та джерелами:

1. Визначте художньо-поетичні засоби в наведених рядках ліричних пісень:

1) «...Білих ручок не ламай, ясних очок не стирай...»;

2) «...серденько мре»;

3) «Ой у полі три криниченьки, любив козак три дівчиноньки...»;

4) «Повій, вітре, тишком-нишком над рум'яним білим личком...»;

5) «...чорнії брови-стрічки шовкові...»;

6) «Ой, не шуми, луже, зелений байраче, не плач, не журися, молодий козаче...»;

7) «...молода та дівчинонька, гей, козаку світ зав'язала...»;

8) «...одна гора високая, а другая – низькая, одна мила далекая, а друга – близькая...»;

9) «Чорна рілля ізорана, гей, гей, і кулями засіяна, гей, гей, білим тілом зволочена».

2. Визначте тематичні різновиди поданих ліричних пісень та їх уривків. Виявіть і випишіть метафори, прокоментуйте їхню семантику.

1) Червоная ружа трояка
Ой, мала я мужа-пияка
Він ніщо не робить – тільки п'є,
А додому прийде – мене б'є.
«Не бий мене, мужу, – не лякай.
Візьми моїх діток,
Діточок маленьких,
А я піду в найми в чужий край.»

2) Чорна рілля ізорана, гей, гей,
І кулями засіяна, гей, гей.
Білим тілом зволочена
І кров'ю сполощена.
Вітер віє по долині, гей, гей,
Лежить жовнір на могилі, гей, гей...

3) Задумали чумаки в дорогу,
Покупили собі нові вози,
Поробили ярма кленові,
Поробили занози дубові,
Покупили воли половії,
Покупили да й попаровали,
Попаровали да й повиїжджали.

4) Не плач, мати, не журися,
Бо вже твій син оженився;
Узяв собі царську дочку –
В чистім полі могилочку;
Узяв собі 2 музики –
В чистім полі 2 патики.
Узяв собі 2 бояри –
В чистім полі 2 явори;

Узяв собі штири свати –
В чистім полі чорні птахи;
Узяв собі 2 світилки – в чистім полі 2 кропивки...

5) Скотився місяць – із-за хмари
Та й берег річки освітив.
Як освітив він ту долину,
Ізнов за хмару заступив.
А в тій долині є хатина,
А в хаті огоньок горить.
Там мати дочку вговоряє,
Дочка заплакана сидить.

6) Ой, доню, доню моя, доню,
Ти в мене, ласточка, одна.
Не жди, не жди козака з бою –
Його давно уже нема.

7) – Ой ти гарний Семене,
прийди сядь коло мене.
І корова в мене є,
Сватай мене, Семене!
– Нащо мені та корова,
Як ти сама, як ворона;
А я візьму в одній льолі,
Аби мені до любові.

8) Задумали чумаки в дорогу,
Покупили собі нові вози,
Поробили ярма кленові,
Поробили заноз дубові,
Покупили воли половії,
Попаровали да й попаровали,
Попаровали да й повиїжджали.

9) І вітер не віє, трави не колише,
А брат до сестриці дрібні листи пише.
Ой, пише він листи білими руками.

Сам умивається дрібними сльозами:
 Сестро ж моя, сестро, сестро дорога,
 Ой, чого ж ти, сестро, така стара стала?
 Ой, чого ж ти, сестро, така стара стала.
 Синів не женила, дочок не оддавала.
 - Постаріла мене чужа сторононька,
 Чужа сторононька – людська роботонька!

10) Ой, з-за гори кам'яної
 Голуби літають...
 Не зазнала розкішоньки,
 Вже літа минають.
 Запрягайте воли сірі,
 Коні воронії,
 Доганяйте літа мої,
 Літа молодії!

3. Ознайомтеся з думками представників інших народів про українську ліричну пісню з роботи українського славіста, філолога, історика – І. Брика «Чужі про українську народну пісню» (1927 р.). Проаналізуйте, якими характеристиками наділяли неукраїнці українську пісню.

ЧУЖІ ПРО УКРАЇНСЬКУ НАРОДНУ ПІСНЮ

Голоси московські

Московський подорожній Лапшин (1816) хвалить українців за їх пісні і за те, що вони в тих ніжних і виразних піснях згадували славетні діла предків, як Наливайка і Хмельницького. Гнучкістю, чистотою і красою голосів українці перевищили усіх мешканців Росії. <...>

Інший подорожній Мещерський (1825) закріпив в українців «незвичайний дар до співу і музики».

Павловський, що видав першу граматику української мови (1818), був прямо очарований українськими піснями і

мовою та українським народом. «Українці з природи цікаві, бистрі, люблять музику і гарно співають. Визначаються гостинністю і простотою обичаїв, справедливі, люблять чистість і охайність, працьовиті і мають природний нахил до освіти. А їхні пісні, майже всі тужливі, криють в собі цікаві й щирі думки. Незрівнянна в них ніжність і невинність. Велике враження в того, хто слухає українських тужливих пісень».

А.С. Клебановський (1824) пише: «Згадка про українські пісні і тепер ще ворухить мою душу. Треба бути, як я був, на весну на селі і послухати того співу, щоби мати поняття про силу враження, яке він може викликати в серці навіть найбільш рівнодушного слухача».

А письменник Кулжинський (1827) писав: «Ах прислухайтесь до тих весняних пісень українських селян. Сама любов вітхнула в них ті прегарні пісні, сама любов настроює їх ніжний голос. Яка велична простота у висловах і почуваннях! Яке живе безпосереднє малювання природи! Здається, творці цих пісень співали їх не устами, а серцем».
<...>

Незвичайно прихильно висловлюється про українську пісню і письменниця Соханська (Кохановська) (1871). «Від плодючих рівнин нашого благодатного півдня, від його зелених степів звенить-ллється українська пісня. Слухаєш, як вона переливається і дивом дивуєшся, з якого це тайника людської душі, з якої поетичної глибини ллються ті звуки, яким вже зовсім не треба вчитися того, що ублагороднює почування. Воно з природи благородне в народній пісні. А яка в нім поетична тонкість і жіночий чар, і граціозне уміркування».

<...> Російський поет Олексій Толстой, говорячи про привезені з України пісні, пише: «Вони вразили моє серце. Ніякий інший народ не виявив себе в піснях так яскраво і гарно, як нарід український. Слухаючи їх, бачиш старовину краще, ніж читаєш Гоголя». <...>

Голоси польські

«...» Українські пісні і думки про них, і то – самі похвальні, появилися у різних польських збірках і виданнях, починаючи з 20-х рр XIX ст., та перша найповажніша збірка – це Вацлава з Олеська (1833), видана у Львові. Говорячи про кроков'яки, «як одну форму польської народної поезії, Залеський каже, що більшість їх має зміст любовний, а дуже часто – сороміцький. Нема в них часто і думки-сенсу. Вдумливий українець краще підбирає образи, ніж поляк. Рідко буває, щоб в коломийці один вірш тісно не в'язався з другим, навіть часто недосяжною глибиною помислу і чуття. Усюди збережена соромливість, радість у них рідка, є зате сум, як прикмета самоти. І якраз ця туга дає їм цю незрозумілу міць над людським серцем, той чар, що його можна тільки відчутти, але не можна висказати словами. Склад пісень і їх мелодія такі багаті, такі сильні, що вони удержують пісню у пам'яті...». «...»

Пильний збирач О. Кольберг, що зібрав масу пісень на Покуття, Волині, дещо на Полісся і Поділля, високо цінить «етичну вартість українських народних пісень, серед котрих стрічаються часто твори першої поетичної вартості.

Голоси чеські і південнослов'янські

«...» Дуже живо українськими піснями інтересувався великий чеський учений, що йому Шевченко присвятив свою поему «Іван Гус», се - Павло Шафарик. У 1833 р. він писав: «Усі в нас цінять українські пісні, а жіночі ставлять найвище поміж усіма славянськими піснями». «...»

«...» І. Ковбик (збирач і дослідник народної поезії) пише, що українські народні пісні під оглядом змісту і поетичності зовсім не уступають пісням сербським, навпаки - своєю оригінальністю і різнородністю часто їх перевищують». «...»

«...» Південнославянський письменник Люкшіч писав (1874), що «...українська народна поезія найбагатша і найкраща в Європі. Вона визначається мистецьким вартостями і поетичним вітхненням, влучністю вислову і має в собі щось піднімаюче, величне, щось чутливо-чуле, сумовите та живописне».

Голоси неслов'янські

Відомий німецький поет Ф. Боденштедт видав 1945 р. збірку перекладених німецькою мовою українських народних пісень. «...» «Нехай запахуші українські пісні, мов жалібні вітри, віють на німецькі луки і розказують, як діти України колись любили і боролися. Українська мова найзвучніша з усіх славянських мов і дуже музикальні. У ніякій країні дерево народної поезії не видало таких величних плодів, ніде дух народу не виявився так живо і правдиво, як серед українців. Який захоплюючий подих туги! Які глибокі, людяні почування в піснях, що їх співає козак на чужині! Яка ніжність у парі з мужеською силою пронизує його любовні пісні! Особливо помітна в них здержаність і чистота почувань. Поміж українськими піснями, а є їх тисячі, нема ні одної, що від неї соромом спалахнуло б лице чистої дівчини. Справді, нарід, що міг співати такі пісні і любоватися ними, не міг стояти на низькому ступені освіти...» «...»

3. Неєдлі (учений і музикознавець із Праги): «А проте в українській пісні є виразна одність, один спільний український характер, який виходить з одності народу і доказує, що ті пісні співав і співає один і той самий нарід і своєю піснею дуже різниться від інших народів – і східних, і західних. Українська пісня зберегла первісний людський характер до тої міри, як того на Заході вже ніде не знайти. «...» Той чисто людський характер виявляється і в музичнім складі пісні, і в її мелодійності, і в її виконанню. Те все так оригінальне, для західного європейця невидане... «...» В ній (українській пісні) переважає веселість над смутком. Се

виходить з ясної вдачі українського народу, котрий і в найтяжчих хвилях не попадає в хмарну безнадійність і шукає ясного проміння, розради і надії. Українська пісня є наскрізь демократична, бо таким є її творець – український народ. І тому вона така проста, така щира, сердечна, без крихти фальшу і вимушеності. Така й її веселість, що гріє і дає серцю найкращу, найчистішу насолоду. Такою може бути веселість тільки такого народу, що має чисту совість, нікого не скривдив і бажав усім добра, та має лиш одне бажання, щоб те добро дісталось і йому».

Українська пісня за її красу, влучність малюнку життя – родинного і суспільного, демократичність та людяний вільнолюбний дух стрінулася теж із похвалами французів (проф. Рамбо 1877), англичан (Ральстон) і багатьох інших учених.

Друкується за виданням: Брик І. Чужі про українську народну пісню – Львів: Сп «Діло», 1927. – 18 с.

**Тема 11. ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО
ПОХОДЖЕННЯ.
НАРОДНІ РОМАНСИ. ПІСНІ ДО ТАНЦЮ**

Мета: Ознайомитися із піснями літературного походження, романсами, танковими піснями – їхніми жановими особливостями та мотивами; з'ясувати причини ународнення авторських пісень, зіставити ці пісні із власне народними ліричними піснями.

Обладнання: фонозаписи пісень літературного походження, танкових пісень, народних романсів.

План

1. Пісні літературного походження.
2. Народні романси.
3. Пісні до танцю.

Дати визначення термінів, пояснити поняття: народна пісня літературного походження; коломийка (в'язанки коломийок), шумка, частівка, романс.

Методичні рекомендації:

XVII ст. стало періодом переорієнтації взаємовпливів між фольклором і художньою літературою: якщо до цього часу був помітним лише вплив фольклору на літературу (оскільки останній був насичений язичництвом і не терпів втручання з боку християнства), то зі зверненням авторської літератури до світської тематики помітним став зворотний вплив. Окремі літературні твори (пісні, притчі, приповідки, байки) у процесі побутування стали набувати фольклорних ознак – варіативності, анонімності тощо.

Готуючись до першого питання, слід зіставити пісні літературного походження, що стали народними, і власне народні ліричні пісні. Зокрема, слід відмітити авторську індивідуалізованість перших і традиційність других, назвати спільне і відмінне в художньо-поетичних засобах (навести приклади, звернувшись до конкретних текстів).

Важливо назвати авторів пісень, що пізніше стали народними, та зазначити назви їхніх творів.

Друге питання присвячене ознайомленню з жанром, близьким до ліричних пісень літературного походження – українським романсом.

Слід звернути увагу на те, що романси як жанр, виникли в середньовічній Іспанії, поширилися на інші європейські країни і, згодом, набули популярності в Україні. Передумовою появи романсів були українські канти (псалми) – світські хорові побутові пісні.

Необхідно зазначити, що особливістю романсу є те, що він виконувався сольо у супроводі якогось музичного інструменту – гітари, арфи, скрипки, фортепіано, бандури. Для нього характерна витонченість виконання, підкреслена почуттєвість.

На занятті необхідно ознайомитися з різними настроєвими різновидами романсу: романсом про кохання, медитативно-філософським, «жорстоким», «романсом-танго, вальсом», «романсом-баркаролою».

Наступне питання семінару стосується ліричних танкових пісень, які супроводжували дозвілля українців. На думку фольклористів, своїм корінням вони сягають язичницьких часів, коли ритмічні рухи у ліричному супроводі підсилювали виконання календарно-обрядових магічних ритуалів.

Як фольклорний жанр, пісні до танцю виокремилися близько XVII ст. Серед них особливої популярності набули коломийки – на заході України, та частівки – на сході, поширення також дістали краков'яки, козачки та шумки, дрібушки, гопачки, чебарашки.

Опрацьовуючи навчальний матеріал, необхідно розібратися у відмінностях між цими пісенно-танцювальними жанрами, виявити їх ритміко-мелодійні ознаки, характер та основні мотиви.

Слід зазначити, що майже всі (за винятком окремих груп коломийок) танкові пісні носили гумористичний характер, охоплювали широке коло тематики. Відрізнялися переважно ритмо-мелодійними структурними

характеристиками та географією побутування, а також тим, що одні з них виконувалися виключно до танцю (наприклад, козачки), інші – (коломийки) мали більш широку сферу побутування.

Найбільш дослідженими (роботи І. Франка, В. Гнатюка, Ф. Колесси), очевидно, через свою популярність і численність є *коломийки* (музичний розмір 2/4; структура строфи: два 14-складові рядки з паузою після четвертого складу і з цезурою – після восьмого). Гіпотези щодо походження назви цих пісень пов'язують їх із а) назвою міста Коломия; б) назвою річки Коломийка; в) компонентом «коло», «хоро», наявним у назвах танців інших слов'янських народів, зокрема болгар, словаків сербів.

Ряд коломійок, поєднаних під час виконання в довільному порядку, співці об'єднували у так звані *в'язанки* або *віночки*.

Серед важливих жанрових особливостей цього виду пісень слід згадати їхню лаконічність, влучність та імпровізованість. До поетичних рис варто віднести наявність зачинів у вигляді сталих поетичних формул; паралелізми (строфи пов'язані між собою на основі аналогії); порівняння. На занятті зазначену інформацію слід проілюструвати, звернувшись до текстів.

Продовжуючи доповідь, необхідно аналогічно здійснити огляд інших українських танкових пісень.

До кожного питання слід дібрати зразки пісень (у друкованому вигляді та формі фонозаписів). Доречним було б і виконання пісень літературного походження та народних романсів самими студентами.

Література та тексти:

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 591 с.

Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – 509 с.

Шумада Н. Коломийка в дослідженнях В.Гнатюка // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 2. – С. 21-26.

Шумада Н. Коломийки у взаємозв'язках зі східнослов'янською пісенністю // Народна творчість та етнографія. – 1991. – № 2. – С. 3-13.

Виконати завдання: 2.

Контрольні питання:

1. У чому виявляється індивідуалізованість ліричної пісні літературного походження? Зіставте такі пісні з народними.

2. Назвіть авторські пісні Г. Сковороди, Т. Шевченка, С. Климовського, В. Забіли, В. Петренка, Л. Глібова, К. Думитрашка, Лесі Українки, І. Франка, Р. Купчинського та Б. Лепкого, А. Малишка, Д. Павличка, М. Сингаївського, М. Івасюка, Ю. Рибчинського, що стали народними.

3. Які пісні до танцю ви знаєте? В чому полягають відмінності між ними?

4. Що таке «в'язанки коломийок»?

5. Які пісні до танців біли поширені у Вашому рідному краї?

Завдання, робота з текстами, джерелами:

1. Прочитайте слова пісні «Червона рута» (муз. і слова В. Івасюка) – пісні літературного походження, яка стала народною. Користуючись текстом, проілюструйте, що цьому сприяло.

ЧЕРВОНА РУТА

Ти признайся мені, звідки в тебе ті чари,
Я без тебе всі дні у полоні печалі.
Може, десь у лісах

Ти чар-зілля шукала,
 Сонце-руту знайшла
 І мене зчарувала?
 Червону руту не шукай вечорами,
 Ти у мене єдина,
 Тільки ти, повір,
 Бо твоя врода –
 То є чистая вода,
 То є бистрая вода синіх гір.
 Бачу я тебе в снах,
 У дібровах зелених,
 По забутих стежках
 Ти приходиш до мене.
 І не треба нести
 Мені квітку надії
 Бо давно уже ти
 Увійшла в мої мрії.

2. Ознайомтеся з інформацією про пісні до танцю, поданою в уривках дослідження фольклориста В. Гнатюка, проведеного на межі XIX-XX ст.

КОЛОМИЙКИ

<...> Стих правильної коломийки складається все з 14-ти складів; коли коломийка має лиш один куплет, тоді можна означити її розмір цифрово ось як: $[(8+6)2]$, <...> бувають коломийки із іншим числом складів, 15- або 16-складові. <...>

Коломийки належить вважати зовсім самостійним витвором народного генія, паралельним до інших самостійних родів народної поезії. Подекуди їх можна ставити навіть вище; ми знаємо, що деякі пісні, особливо обрядові, прив'язані тісно тільки до певних проявів народного життя; такими є колядки, гагілки, весільні пісні та ін.; коломийка, натомість, огортає собою всі прояви

життя чоловіка у всі пори; вона втискається всюди за чоловіком, для неї нема нічого тайного; звідти в ній висловлене і радість, і горе, і утіха, і жаль; звідси вона дихає і повагою, і жартом, звідти в ній – і гумор, і сатира та іронія. <...>

Козачок різниться від коломийки тим, що його чотиристиховий куплет відповідає двостиховому коломийковому. Кожний стих козачка має вісім складів, наслідком того цілий куплет має 32 склади, а коломийковий – лише 28. Дальша його різниця в тому, що він співається виключно при танцю, коломийка – всюди. В козачках пробивається виключно гумор, сатира, іронія, через те він усе веселий. <...>

... усі разом узяті коломийки, козачки і краков'яки представляють таке багатство нашої пісні, яке ледве у інших слов'ян подибається; а польські краков'яки – щодо числа – абсолютно не можуть іти з ними в порівняння. <...>

Незвичайне багатство і різнорідність мови, висловів, образів, порівнянь, рими, короткий і ядерний стиль – се такі прикмети коломийок, які не можна ігнорувати.

Друкується за виданням: В. Гнатюк. Коломийки. Т. I. // Етнографічний збірник. - Львів, 1905. - Т. 7 – С. 13, 18.

Питання за змістом джерела:

1) Чим коломийки жанрово різняться від інших пісень до танцю?

2) У чому полягає універсальність коломийки?

2. Ознайомтеся з піснями. Визначте їх жанрові різновиди і назвіть танець, який вони можуть супроводжувати.

А) Я посію пшенечиньку, уродиться льоночик,
Коби такий до роботи, як до співаночок.

А я годна льонок брати та годна стелити,

А я годна заспівати та й годна робити.

Через тиждень була хвора, бо робота була,
А в неділю подужчала, бо музику вчула.

Ой пішов я танцювати, та змилив ногами,
Більше я ся та й підпирав носом і руками.

Ой пішов би козака та й пішов би польки,
Коби миска кисилеці та миска фасольки.

Черевички невелички, ніженька маленька,
Танцюй, танцюй, дівчинонько, доки молоденька.

Та я міхом обертаю, та я міхом кручу,
День б тебе, дівко, побив, як ся з тобою мучу!

Б) Ой продала мати гуску,
Тай купила донці хустку:
«На, ти, доню, зав'єжися,
Тай на хлопців подивися».
Кумо моя, стародавна,
Любив я тя не до давна;
А тепер тя занехаю,
Бо вже другу куму маю.

В) І шумить, і гуде,
Дрібний дощик іде,
Ой, хто ж мене молодую
Та й додому одведе.
Обізвався козак
На солодкім меду:
«Гуляй, гуляй, дівчинонько,
Я й додому одведу».
«Не веди ж ти мене,
Не люблю я тебе,
Бо лихого мужа маю,
Буде бити мене».

Тема 12. АНЕКДОТИ. НЕБИЛИЦІ. ПРИТЧІ

Мета: Встановити жанрову специфіку анекдоту, притчі, небилиці, ознайомитися з їхніми поетичними особливостями; виявити специфіку української казкової прози взагалі і сміхової культури зокрема.

Обладнання: тексти анекдотів, небилиць, притч.

План

1. Анекдоти.
2. Небилиці.
3. Притчі.
4. Національна специфіка української казкової прози.

Дати визначення термінів, пояснити поняття: анекдот, притча, небилиця; „езопова мова”, гумор, іронія, сатира, каламбур, бурлеск, гротеск, іносказання.

Теми рефератів:

1. Класифікація анекдотів.
2. Характеристика персонажів українських анекдотів.
3. Український політичний анекдот.

Методичні рекомендації:

Семінарське заняття присвячене жанровим різновидам казкової прози – анекдотам, небилицям, притчам.

Опрацьовуючи перше питання, слід взяти до уваги те, що термін «анекдот» (з гр. – «невиданий, той, що не підлягає розголосу») з'явився у Візантії 550 р. в книзі Прокопія Кесарійського «Таємна історія», в якій оповідалося про скандальну хроніку життя імператорського двору, тобто розумівся як чутки, плітки. Згодом – анекдотами стали називати оповідання про видатних історичних осіб чи знаменитих людей, про їхні висловлювання, вчинки, курйозні випадки з їхнього життя.

Слід зауважити, що український анекдот, на думку дослідників, виник у козацько-селянському середовищі.

В українській літературі термін «анекдот» вперше був вжитий 1822 р Г. Квіткою-Основ'яненком у газеті «Вісник Європи», згодом – 1859 р. – в Києві було опубліковано «Маленьку книжечку анекдотів». Серед дослідників українського фольклору, записані з народних вуст гумористичні твори видали М. Драгоманов, Б. Грінченко, В. Гнатюк, П. Чубинський, І. Манжура та інші.

Слід також згадати, що у фольклористиці існують різні класифікації анекдотів: тематичні, хронологічні та ін.

У процесі підготовки до семінару необхідно ознайомитися з жанровими особливостями (лаконічність, влучність, дотепність); художніми прийомами анекдотів (езопова мова, прийоми комізму – гумор, іронія, сатира, каламбур, бурлеск, гротеск – їх визначення подані в термінологічному словнику цього посібника), уміти розпізнавати їх у відповідних текстах; окреслити сюжетну парадигму українського анекдоту, охарактеризувати типи персонажів, які діють у ньому.

З метою глибшого опрацювання жанру «анекдот», на семінарському занятті його доцільно зіставити зі спорідненим жанром – суспільно-побутовою казкою (жанрові особливості, сюжетна сфера, художні прийоми).

Необхідно також підготуватися до розповіді кількох українських анекдотів, у яких би яскраво простежувалася українська ментальність, народний характер.

Опрацьовуючи жанр, рекомендується також ознайомитися з літературними анекдотами (доцільно скористатися списком творів української літератури, запропонованим у додатках).

Аналогічно слід розглянути два наступні питання, присвячені небилицям і притчам, зокрема слід зупинитися Розглядаючи кожне з цих питань, слід зупинитися на специфіці відповідного жанру, назвати тематичні групи, виявити художні прийоми, композиційні особливості. Відповідь обов'язково слід ілюструвати прикладами.

Останнє питання семінару передбачає виявлення специфіки української казкової прози. Воно є узагальненням уже отриманої (на лекціях, семінарі) інформації про казкову прозу українців, яка є виявом народної ментальності. Осмислюючи питання, слід проаналізувати і виявити національну специфіку української казкової прози та сміхової культури, ґрунтуючись на аналізі світоглядної основи сюжетів казок, анекдотів, небилиць, характеристик їхніх персонажів. Доречними були б зіставлення української сміхової культури з особливостями гумору інших етнокультур, які віддзеркалені у відповідних творах народної словесності.

Виконати завдання: 1.

Основна література:

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 591 с.

Кімакович І. Новітній український анекдот ХХІ ст.: до питання про сутність сучасних способів обміну інформацією // Народна творчість та етнографія – 2005. - № 6. – С. 88-93.

Додаткова література та тексти:

Добридень, сусіде! Сміховинки / Ред. П.М. Скунець. – Ужгород.: Карпати, 1971. – 350 с.

І для сміху, і для розуму. Українська народна сатира і гумор / Ред. П.Ф. Кальченко. – К.: Радянська школа, 1971.

Сам себе перехитрив: Народні усмішки. – К.: Мистецтво, 1970. – 93 с.

Українські народні анекдоти, жарти, дотепи / Упор. Упор. Д. Гальченко. – К.: Дніпро, 1967. – 383 с.

Контрольні питання:

1. У чому полягає національна специфіка українських казок? Як позначилася ментальність українців на їхній казковій прозі?

2. Які прийоми комізму є характерними для жанру «анекдот»?

3. В чому сутність художнього прийому «езопова мова»? Для якого жанру усної словесності він характерний?

4. Зіставте жанри «суспільно-побутова казка» і «анекдот».

5. У чому полягає специфіка української сміхової культури взагалі, й анекдотів як окремого жанру усної словесності, зокрема?

Завдання, робота з текстами:

1. Визначте різновиди пропонованих зразків усних словесних творів. Обґрунтуйте думку, зазначивши основні жанрові особливості кожного з них.

1) ...То ж подарував мені дід вола. Як пішов я тим волом орати, та наорав на припічку на 3 горшки кваші. Та вродили верби, та зацвіли раки, та поспіли в'юни. Як поліз я тих в'юнів трусити: трушу та трушу, та натрусив папушу тютюну. Ув'язав я той тютюн і продав по 3 коп., голова-в-голову. Та купив я руно вовни, та покроїв заступом свиту, та приставив із подушки комір, та вийшли такі штани, що й не підіймеш...

2) Випросила собі баба гладущичок молока, поставила молоко в запічку, а сама сіла коло нього, загнула ноги та й задумалась: «Коли б мені, Господонько, теє молочко устоялося, то нароблю собі і сира, і масла. Сир і масло продам, та й куплю собі курку; курка яець нанесе, підсиплю, курчата вигодую, продам та й куплю кабанця. Кабанець виросте, возьму за нього багацько грошей та й куплю конячку; конячку продам – куплю биченята. Запряжу я тії биченята до возика та й буду їхати на ярмарок, а як хто буде мене просити: «Бабко, серце,

підвезіть!», то я ногою «Т-тур-р-р!» Баба з пересоння сунула ногою в гладущик; гладущик полетів з запічка на землю і розбився в куски, а молочко потекло білою річкою по чорній землі.

3) Летіла ворона по-над морем, дивиться – лізе рак. Вона «хап» його – і понесла через лиман у ліс, щоб сівши де-небудь на гіллі, гарненько поснідати. Бачить рак, що доведеться пропасти, та й каже вороні:

- Ей, вороно! Знав я твого батька і твою матір: славні люди були!

- Угу! – каже ворона, не роззявляючи рота.

- І братів, і сестер твоїх знав, – каже рак, – що за добрі люди були!

- Угу! – гугнить ворона, а рака кріпенько держить.

- Та вже хоч вони і гарні люди, – каже рак, – а тобі не рівня, – мені здається, що й на світі немає розумнішої за тебе!

- Еге! – Крикнула ворона на весь рот і впустила рака в море.

От тим то, як кого одурять хвалою або улесливою річчю, то люди й кажуть: «Упустив рака з рота», а як кого остерігають, – то кажуть: «Гляди, не упусти рака з рота».

4) Ось вийшов сіяч, щоб посіяти своє зерно. І як сіяв, упало одне край дороги. Там воно було витоптане, а птахи небесні його повидзьобували. Інше ж упало на ґрунт кам'янистий і, зійшовши, засохло без вологи. Ще інше упало під терен, який виріс і заглушив паросток.

Одне ж упало на добру землю, а зійшовши, вродило стократно. Це сказавши, закликав: «Хто має вуха, щоб слухати, – нехай слухає!»

Зерно – Боже Слово. А ті, хто край дороги, – люди, які слухають, а потім приходять диявол і забирає слова з їхнього серця, щоб не вірили вони й не спасалися. А що на кам'янистому ґрунті, – це ті, хто тільки почує те слово, приймає з радістю, але кореня не мають вони, вірують

дочасно, – і за час випробування відпадають. А що впало між терен, – це ті, хто слухає слово, але, перебуваючи в постійних клопотах за багатство, життєві розкоші, – і плоду вони не дають.

Те ж, що на добрій землі, – це люди, що почули слово й бережуть його в щирому й доброму серці, – і плід приносять вони в терпеливості.

2. Зіставте анекдоти різних народів. Зверніть увагу на те, як виявляється етнічна ментальність, етнопсихологія англійців, італійців, українців та представників інших етносів у анекдотах.

1) Село, два сусіди через паркан:

– Миколо!

– Що?

– Їсти будеш?

– Буду.

– То заходь до мене.

– Так у тебе ж злий собака.

– Отож!

2) – Я кохаю вас! Будьте моєю дружиною. Згодні?

– Спочатку ви маєте поговорити з моєю мамою.

– Я її бачив, говорив із нею, навіть кілька разів, проте все одно люблю вас.

3) – Куме! Ходіть допоможите мені корову з хліва винести, бо здохла, зараза! Дасть Бог, у вас здохне, то і я вам допоможу!

4) – Послухайте, прошу, потримайте мого коня.

– Сер! Я – член Конгресу!

– Неважливо! У вас вигляд порядної людини.

5) Один із італійських залицяльників українці:

– Я тебе люблю, як піцу!

– А ти мені огидний, як піца, – відказує вона.

6) Англійський лорд виходить із дому. Слуга проводить його і запитує: «Сер, якщо леді пошле мене за вами, скажіть, де вас не бажано шукати?»

7) Чоловік спіймав золоту рибку. Вона:

– Що тобі треба, старче?

– Зроби так, щоб я осліп на одне око, щоб сусід, коли це побачить, з подиву на обидва осліп.

8) Українця питають, чи може він з'їсти яблук - п'ять, десять, двадцять кілограмів.

– Можу, – відповідає він.

– А якщо вагон?

– Як весь не з'їм, то понадкушую.

9) Біля Ніагарського водоспаду гід звертається до групи італійських туристів: «Якщо ви зараз усі хоч на мить замовкнете, то зможете почути, як шумить цей відомий водоспад».

10) Дівчина, ображено, знайомій молодиці: «Я ж просила вас не казати нікому, що я заручена?»

Молодиця виправдовується: «Та я й нікому й не казала. Тільки спитала в куми, чи знає вона про це.»

11) Представники різних народів зібралися за столом у ресторані. Усі замовили по келиху вина, але коли вино принесли, виявилось, що в кожній склянці – муха.

– Швед зажадав нове вино в ту ж склянку.

– Англієць – нове вино в нову склянку.

– Фін вийняв муху і випив вино.

– Росіянин випив вино разом із мухою.

– Китаєць з'їв муху, але вино залишив.

– Єврей виловив муху і продав її китайцю.

– Американець почав судовий процес проти ресторану і зажадав 65 мільйонів доларів у відшкодування морального збитку.

ДОДАТКИ

Програма курсу Фольклор України

Фольклор і фольклористика

Уявлення про фольклор. Термін «фольклор» в українській і західноєвропейській фольклористиці. Основні ознаки фольклору, його функції. Фольклор і художня література: зіставний аналіз, взаємодія. Жанрова система українського фольклору.

Фольклористика та її розділи. Предмет і завдання фольклористики. Взаємозв'язок фольклористики з іншими науками. Основні фольклористичні школи, їх представники в Україні.

Особливості збирання, фіксації, упорядкування фольклорних матеріалів. Складання питальників.

Фольклористичні дослідження на теренах Чернігівського Полісся (праці О. та Ф. Бодянських, О.Малинки, П. Куліша, Б. Грінченка, Марка Вовчка та О. Марковича, П. Литвинової-Бартош та ін.).

Розвиток українського фольклору

Фактори впливу на етнічну специфіку фольклору. Українська ментальність і фольклор. Контамінація світоглядів в українському фольклорі. Періодизація розвитку українського фольклору.

Давньослов'янська міфологія і магія

Уявлення про міф. Специфіка міфічного мислення. Світ української міфології. Класифікація міфічних сюжетів.

Демонологія.

Повір'я та забобони. Табу.

Магія як найдавніший пласт народної творчості. Принципи магічного мислення. Обряд. Ритуал. Роль словесного супроводу обрядів і ритуалів. Магічні формули та їхні поетичні особливості. Ворожіння та його словесний супровід.

Календарно-обрядова творчість

Виникнення календарно-обрядової творчості, зумовленість і специфіка, утилітарність. Прадавні культу в календарно-обрядовій поезії.

Ритуально-міфічна основа зимового циклу обрядової поезії. Жанрова класифікація пісень. Характеристика (мотиви, поетичні особливості) колядок, щедрівок, посівальних, водохресних пісень, зв'язок із обрядами.

Ритуально-міфічна основа весняного циклу обрядової поезії. Синкретичність весняної обрядовості. Жанрова класифікація пісень весняного циклу звичаєвої поезії. Характеристика (мотиви, поетичні особливості) веснянок, гаївок, волочесних пісень, зв'язок із обрядами.

Ритуально-міфічна основа літнього циклу обрядової поезії. Жанрова класифікація пісень. характеристика (мотиви, поетичні особливості) маївок, русальних, купальських, собіткових, петрівчаних пісень, їх зв'язок із обрядами.

Ритуально-міфічна основа осіннього циклу обрядової поезії. Жанрова класифікація та характеристика (мотиви, поетичні особливості) пісень осіннього циклу звичаєвої поезії, зв'язок із обрядами.

Календарні народні драматичні дійства: «Калита», «Коза», «Маланка», «Вертеп», «Колодій»; «Коструб», пасхальна драма; «Водіння куца (тополі)», свято Івана Купайла; «Обжинки», «Женіння комина».

Родинно-обрядова творчість

Виникнення родинно-обрядової творчості, її специфіка. Виникнення шлюбної форми існування родини. Форми дозвілля молоді: вулиця, вечорниці, посвітки, досвітки. Етапи становлення шлюбної обрядовості. Весільний обряд як драма. Давній світоглядний зміст весільної обрядовості. Характеристика етапів українського весільного обряду (обрядодії, поетичний супровід – основні мотиви та поезика пісень). Регіональні особливості

українського весілля. Українські весільні побажання. Весільні образи і символіка – вербальна і невербальна.

Родинна обрядовість, пов'язана з народженням дитини. Обряд хрещення дитини. Кумівство. «Бабина каша».

Обряди, пов'язані з будівництвом дому та новосіллям, їхній словесний супровід.

Поховальний обряд: світоглядно-ритуальний зміст і обрядова структура; атрибутика і символіка; табу і забобони в поховальному обряді. Ігри при мерці. Поминальні обряди: місце і час, особливості проведення, словесний супровід. Голосіння: жанрові різновиди та їх мотиви; поетичні особливості.

Героїчний епос

Билини. Характеристика основних тематичних циклів билинного епосу (поширені сюжети, головні герої). Дослідження жанрів героїчного епосу.

Народні думи. Історія походження дум. Характеристика груп дум: про героїчну боротьбу українського народу проти турецько-татарських загарбників; про героїчну боротьбу українського народу проти шляхетсько-польського поневолення; суспільно-побутових. Поетичні особливості жанру.

Історичні пісні: жанрові особливості. Класифікація історичних пісень. Пісні-хроніки. Кобзарство як унікальне культурно-історичне явище. Видатні носії та виконавці дум та історичних пісень. Кобзарство і лірництво на Чернігівщині.

Ліро-епос

Жанрові особливості балад. Функція реального і фантастичного в баладі. Сюжетно-тематичні лінії балад. Народна етика в баладах. Зв'язок баладної творчості з художньою літературою.

Лірика

Особливості жанру «лірична пісня». Характеристика родинно-побутових ліричних пісень: про кохання; про сімейне життя; про трагічні сімейні обставини, пов'язані з утратою когось із членів родини (вдовині, сирітські). Гумористично-сатиричні пісні. Характеристика суспільно-побутових ліричних пісень: козацьких; чумацьких; солдатських; рекрутських; жовнірських; кріпацьких; бурлацьких; наймитських; заробітчанських та робітничих; емігрантських, тюремно-каторжанських (мотиви, образи, художньо-поетичні прийоми). Символіка в українській ліричній пісні.

Пісні літературного походження. Пісні до танцю. Народні романси.

Казкова проза

Класифікація творів казкової прози. Кумулятивні казки. Культово-анімістичний епос. Звіриний епос. Чарівні казки. Особливості часо-простору чарівних казок. Вияв давнього світогляду в них. Суспільно-побутові казки. Анекдоти. Небилиці. Притчі. Національна специфіка української казкової прози.

Неказкова проза

Класифікація жанрів неказкової прози. Жанрові особливості легенд, переказів, народних оповідань, бувальщин. Характеристика тематичних груп легенд і переказів. Легенди і перекази рідного краю.

Малі жанри українського фольклору

Пареміографія як галузь фольклористики. Жанрові різновиди паремій. Історичний розвиток паремійних висловів.

Прислів'я та приказки, їхні жанрові особливості, структура, принципи впорядкування.

Сутність загадки як жанру словесної творчості. Походження загадок, їхні функції в різні періоди історії. Класифікація загадок та їх поетичні особливості. Зв'язок загадки з іншими фольклорними жанрами.

Дитячий фольклор

Фольклорні твори, створені дорослими для дітей. Твори, складені самими дітьми. Твори, що перейшли з календарно-обрядового фольклору в дитячий.

Література до курсу

Основна література:

Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К.: Наукова думка, 1988. – 189 с.

Бріцина О.Ю. Українська народна соціально-побутова казка (специфіка та функціонування). – К.: Наукова думка, 1989 – 150 с.

Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Довіра, 1992. – 413 с.

Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.

Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1993. – 590 с.

Грицай М. С. Українська народно-поетична творчість: Підручник для студ. філ. фак. ун-тів / За ред. М.С. Грицай. - К.: Вища школа, 1983. - 359 с.

Дей О.І. Поезія життєвого буяння // Купальські пісні. – К.: Музична Україна, 1970. – 206 с.

Дунаєвська Л.Ф. Українська народна казка. – К.: Вища школа, 1987. – 128 с.

Здоровега Н. Нариси народної весільної обрядовості в Україні. – К.: Наукова думка, 1974. – 159 с.

Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – К.: АТ „Обереги”, 1994. – 392 с.

Кирдан Б.П. Український народний епос. – М.: Наука, 1965. – 352 с.

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 591 с.

Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. – К.: Обереги, 1992. – 82 с.

Поліщук Ф.М. Український фольклор. Давня українська література. Практичні заняття. – К.: Вища школа, 1989. – С. 26-32.

Пропп В. Исторические корни волшебной сказки. – Л., 1946. – 340 с.

Русин М.Ю. Фольклор. Традиції і сучасність. – К.: Либідь, 1991. – 114 с.

Скуратівський В. Вінець. – К.: Видавництво УСГА, 1994. – 226 с.

Скуратівський В. Свят-вечір. Нариси-дослідження у двох книгах. К.: Перлина, 1994. – 480 с.

Сумцов Н.Ф. Символика славянских обрядов: Избранные труды – М.: Восточная литература, 1996 – 296 с.

Українські міфи, демонологія, легенди / Упор. М.К. Дмитренко. – К.: Музична Україна, 1992. – 139 с.

Фольклористична експедиційна практика. Організаційні засади проведення практики, документування й архівування матеріалів: Методичні рекомендації для студентів філологічного факультету спеціальності «фольклористика» / Уклали Андрій Вовчак, Ірина Довгальок – Львів: ТеРус, 2005. – 33 с.

Фрээр Дж.Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. – М., 1984. – 703 с.

Додаткова література:

Апинян Т.А. Мифология: теория и событие. – С-Пб: Изд-во С.-Петербургского университета, 2005. – 270 с.

Армстронг К. Краткая история мифа. – М.: Открытый Мир, 2005. – 160 с.

Березовський І.П. Українська радянська фольклористика: Етапи розвитку і проблематика. – К.: Наукова думка, 1968. – 343 с.

Бріцина О. Головаха І. Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині: Тексти та розвідки. – К.: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України, 2004. – 584 с.

Васянович О. Метеорологічні прикмети в народному календарі українців Полісся // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 2. – С. 86-91.

Велев І. Фольклор і фольклористика – традиція і сучасність // Народна творчість та етнографія. – 2009. – № 3. – С. 85-87.

Вовк Х.К. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – С. 170-186.

Глушко М. Фольклор: початок вживання терміна в українській науці та його значення // Народна творчість та етнографія. – 2008. - № 6. – С. 12-23.

Гнатюк В. Нарис української міфології. – Львів, 2000. – 264 с.

Грица С.Й. Фольклор у просторі та часі. Вибрані статті. – Тернопіль: Астон, 2000. – 224 с.

Давидюк В.Ф. Українська міфологічна легенда. – Львів: Світ, 1992. – 176 с.

Дей О.І. Сторінки з історії української фольклористики. – К.: Наукова думка, 1975. – 270 с.

Дмитренко М. Загадки // Українська мова та література (газета). – 1999. - № 44. – С.12.

Іванченко М. Дивосвіт прадавніх слов'ян: Наук.-популярний нарис. – К.: Рад. Письменник, 1991. – 397 с.

Кібець Н. Зимовий цикл святкувань // Народна творчість та етнографія. – 1998. – №1. – С. 55-60.

Кирдан Б.П. Собиратели народной поэзии. Из истории украинской фольклористики XIX в. – М.: Наука, 1974. – 280 с.

Кононенко В. Шляхами народних приповідок: Посібник для вчителя. – К.: Проза, 1994. – 207 с.

Костенко Л. Весільна комора у контексті обрядів господарської магії // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 3-4. – С. 20-36.

Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994. – 283 с.

Пиличкова С. Формули в народних казках // Народна творчість та етнографія – 2009. – № 3. – С. 22-25.

Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. – К.: Український письменник, 1993. – 63 с.

Пономаренко В. Міфологема “змій-вода” в українському фольклорі // Українська мова та література (газета). – 1999. - № 12. – С.9

Пушик С. Чугайстер: міфічний персонаж народної поезії Карпат // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 2-3. – С.53-65.

Росовецький С. Український фольклор: поняття, сутність, особливості // Дивослово. – 2011. – № 9. – С. 46-52.

Стішова Н. Традиційно-звичаєво-обрядова культура календарних свят осіннього циклу Рівненського Полісся // Народна творчість та етнографія. – 2009. – № 4-5. – С. 67-74.

Творун О. Колядування на жнивах // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 3-4. – С. 37-39.

Франко І. Як творилася слов'янська міфологія // Франко І. Твори: У 50 т. – Т. 37. – К.: Наукова думка, 1982. – С 425-432.

Хобзей Н. Гуцульська міфологія: Етнолінгвістичний словник – Львів, 2002. – 210 с.

Чебанюк О. Народний календар у традиційній картині світу українців // Народна творчість та етнографія. – 2008.- № 6. – С. 41-45.

Чебанюк О. Релікти архаїчних вірувань і ритуалів у деяких дівочих весняних іграх // Народна творчість та етнографія. – 1991. – № 4. – С. 88-95.

Тексти:

Бобкова В. Мудрість народного слова. Українські народні прислів'я та приказки. – К., 1984.

Былины / Сост. В. И. Калугин. – М.: Современник, 1986. – 559 с.

Верховинець В. Весняночка. Ігри з піснями для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. – К.: Музична Україна, 1989. – 342 с.

Героїчний епос українського народу: Хрестоматія. Навчальний посібник для студентів філ. факультетів / Упор. О.М. Таланчук. – К.: Либідь, 1993. – 431 с.

Головацький Я. Виклади давньослов'янських легенд або міфологія, укладена Я.Ф. Головацьким. – К., 1991. – 93 с.

Дитячі пісні та речитативи / Упоряд. Г.В. Довженюк, К.М. Луганська. – К.: Наукова думка, 1991. – 448 с.

Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки. – К.: Наукова думка, 1984. – 471 с.

Довженюк Г.В. Український дитячий фольклор (Віршовані жанри). – К., 1981. – 302 с.

Загадки Явдохи Зуїхи / Запис. Гнат Танцюра. – К.: Народознавство, 1996. – 42 с.

Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – 509 с.

Знойко О.П. Міфи Київської землі та події стародавні. – К.: Молодь, 2004. – 335 с.

Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / Упор. М. Москаленко. – К.: Дніпро, 1988. – 294 с.

Иванов П.В. Народные рассказы о ведьмах и упырях // Украинцы: народные верования, поверья, демонология – К.: Лыбидь, 1991. – С. 430-497, 505-511.

Калинова сопілка. Антологія української народної прозової творчості. – К.: Веселка, 1989. – 607 с.

Копач О.Ю. На княжій горі. Історичні оповідання, легенди. – К.: Глобус, 1995. – 53 с.

Легенди про створення світу, першої людини, жінки, народження дітей, спокушання сатани, собаку тощо. – тексти (з рукописного зб. Яворницького) // Народна творчість та етнографія – 2005. – № 5. – С. 7-18.

Лозинський Й.І. Українське весілля. – К.: Наукова думка, 1992. – 175 с.

Свидницький А. Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхлові оповідання люду українського // Свидницький А. Твори. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 412-455.

Українські міфи, демонологія, легенди / Упор. М.К. Дмитренко. – К.: Музична Україна, 1992. – 139 с.

Українські перекази, прислів'я і таке ін. Зб. О.В. Марковича та ін. / Спорудив М. Номис. - СПб, 1864. – 304 с.

Українські прислів'я та приказки / Упор. Пазяк М.М. – К.: Либідь, 2003. – 350 с.

Чубинський П. Ангели на сходах неба: Народні повір'я та забобони. – К.: Глобус, 1992. – 15 с.

Електронні ресурси

Фольклорні сайти:

1. «Ми–українці»:

<http://www.myukrainci.com/literature/narodna.html>

2. «Український фольклор»: <http://proridne.blogspot.com/>

3. «Українські народні пісні»: <http://proridne.com>

<http://proridne.com/content/пісні/>

4. «Українська казка»: <http://kazka.in.ua/>

5. «Інститут Українки»

http://ukrainica.org.ua/ukr/traditions/traditions_calendar/1385

6. «Українські народні казки»: <http://nashakazka.org.ua/>

Електронні бібліотеки:

1. <http://litera-ua.livejournal.com>

2. <http://elib.nplu.org/collection.html?id=47>

3. <http://lib.rus.ec/g>

Підручники, наукові публікації:

1. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість: Навчальний посібник / К.: Знання-Прес, 2006. – 591с.

– Режим доступу до посібника:

<http://www.info-library.com.ua/books-book-106.html>

2. Грушевський М. Історія української літератури. Том 4. -

Режим доступу до видання:

<http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush4.htm>

3. Фрезер Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. – Режим доступу до видання:

http://www.gumer.info/bogoslov_Buks

[/Relig/Frezer/index.php](http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/Frezer/index.php)

Відеофільми:

Буковинське весілля – [http://www.youtube.com/watch](http://www.youtube.com/watch?v=SzGrDL1XeTs)

[?v=SzGrDL1XeTs](http://www.youtube.com/watch?v=SzGrDL1XeTs)

**Бібліографія
фольклористичних розвідок,
здійснених на Чернігівщині**

1. Абрамов І.С. Быт и песни населения Глуховского уезда Черниговской губернии // Живая старина. – Вып. 1-2. – СПб, 1905. – С. 513-551.

2. Болотарович З.С., Кирчів Р.Ф. Експедиційне вивчення Полісся // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 5. – С 65-70.

3. Бріцина О. Головаха І. Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині: Тексти та розвідки. – К.: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України, 2004. – 584 с.

4. Весілля в с. Пакуль Чернігівського повіту. Записав Н.М. Малеча // Курданов А. Голос пам'яті (Історія с. Пакуль та його околиць). – Чернігів, 1998. – С. 303-324.

5. Грінченко Б.Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с нею губерниях. – Чернигов, 1899.

6. Грінченко Б.Д. Из уст народа. Малорусские рассказы, сказки и прочее. – Чернигов: Земская типография, 1901.

7. Гулак А. М. Усна народна творчість с. Зруб Ніжинського р-ну Чернігівської обл. // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2002. Вип. 18. – С. 201-249.

8. Дем'яненко Р. Подесення моє. – Чернігів, 2001. – 125 с.

9. Живі струни. Зб. пісень / Ред. О. Русова – Чернігів: Друк. “Губернського Правління”, 1895. – 109 с.

10. Записки о Южной Руси: В 2-х томах / Сост. П. Кулиш. – К.: Днипро, 1994. – 354 с.

11. Легенди та перекази / АН УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнології імені

М.Т. Рильського. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 79, 154, 163-165, 227, 298, 321.

12. Литвинова-Бартош П. Весільні обряди та звичаї у с. Землянці на Чернігівщині // Матеріали до української етнології. – Львів: Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка. – 1900 – Т. 3. – С. 11-172.

13. Ляшев О. Роїще – село, сотенне містечко (історико-етнографічний нарис). – Чернігів, 2002. – 144 с.

14. Малинка О. Свадебные обряды и песни, записанные в м. Мрине Нежинского уезда Черниговской губернии // Этнографическое обозрение. – 1897. – № 3. – Кн. XXIV – С. 96-134.

15. Малинка О. Свадебные обряды и песни, записанные в м. Мрине Нежинского уезда Черниговской губернии // Этнографическое обозрение. – 1898. – № 1. – Кн. XXXII – С. 84-102.

16. Малинка А. Ивана Купала в Черниговской губернии // Этнографическое обозрение. – К. – М., 1898. – Кн. 37. – С. 129-131.

17. Малинка А. Родины и хрестыны. (материалы, собр. в м. Мрине Нежинского уезда). – К., 1898. – 33 с.

18. Малоросійські весільні пісні, записані в Чернігівській ті інших губерніях України. – б.р.

19. Маркевич Н.А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. – К., 1992. – 173 с.

20. Народні пісні в записах Павла Тичини. – К.: Музична Україна, 1976. – 170 с.

21. Народні пісні Чернігівщини. Записав В. Полевик / Ред. М. Молдаван. – К.: Радянський композитор, 1961. – 56 с.

22. Народні пісні Чернігівщини у запису В. Дубравіна. – Чернігів: Управління у справах преси та інформації, 2001. – 358 с.

23. Наспівала мати. Пісенний світ О.Довженка. Упорядкування В.М. Пригоровського, К.: Музична Україна, 1989. – 142 с.

24. Песни села Андреевки Нежинского уезда. Собрал и к печати подготовил В.В. Данилов. – К., 1904.

25. Пісенний фольклор Чернігівського Полісся: регіональні особливості та поетика [Текст]: дис. канд. філол. наук: 10.01.07 / Пономаревський Станіслав Борисович ; НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського. - К., 1997. - 202 л.

26. Пономаревський С. Чернігівський фольклор у контексті етнокультурних особливостей регіону / Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Вип. 75. Серія: Філософські науки. Другі Кулішеві читання з філософії етнокультури. – Чернігів, 2010. – С. 116-119.

27. Русов А. Описание Черниговской губернии // Земский сборник Черниговской губернии. – 1897. – № 7. – С. 87-97.

28. Русов А. Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских // Записки Юго-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества. – К., 1874. – Т. 1. – С. 309 – 338.

29. Русов А. Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских // Кобзарь Остап Вересай, его музыка и исполняемые им народные песни. – К., 1874. – С. 1-31.

30. Село Масани, яким воно було (історико-етнографічний нарис). – Чернігів, 2003. – 68 с.

31. Сборник материалов по малорусскому фольклору (Черниговской, Волынской, Полтавской и некоторых других губерний). Собрал А. Малинка. – Чернигов, 1902. – 388 с.

32. Українські народні ліричні пісні в записах Осипа та Федора Бодяньських / Ред. і передмова О.І. Дея. – К., 1978.

33. Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича / Упор. Дея О.І. – К.: Наукова думка, 1983. – 526 с.

34. Час рікою пливе: Збірник народних пісень Чернігівщини / Упорядник В.І. Микитенко – К., 1993. – 55 с.

35. Черниговская старина по преданиям и легендам (Очерк П.І. Гловайсаго). – Чернигов, 1898. – 22 с.

36. Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским Географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы, собранные П.П. Чубинським у VI томах. – Петербург, 1877.

37. Шишацький-Ілліч О. Містечко Олишівка в історичному та етнографічному відношенні. – Чернігів, 1854.

Питання для самоконтролю

Тема: Фольклор і фольклористика

1. У чому полягає відмінність підходів до визначення поняття «фольклор» у західноєвропейській та українській фольклористиці?

2. Чим зумовлена потреба дослідження народнопоетичної творчості взагалі і на сучасному етапі зокрема?

3. У чому полягає зв'язок фольклористики з історією? Поміркуйте щодо того, чи можна вважати фольклорні твори історичним джерелом.

4. З якими іншими галузями науки фольклористика має взаємозв'язок? У чому він полягає?

5. Представники якої фольклористичної школи відстоювали думку а) про самозародження фольклорних сюжетів; б) зародження їх у Індії та міграцію в європейські культури; в) про єдиний праміф і прамову, що стали основою для всіх міфів світу. Розкрийте їхні погляди більш детально.

6. Хто з українських фольклористів зробив внесок в історію фольклористики Вашого рідного краю? Наведіть відомості щодо їхньої фольклористичної діяльності.

7. У чому полягають утилітарна, естетична та дидактична функції фольклору?

8. Яким є вплив зміни народного світогляду (язичництво – християнство) на фольклор? Наведіть приклади.

9. Чи можна, на Вашу думку, серед народних творів-варіантів установити первинний?

10. Які фактори впливають на фольклор та його етнічні особливості? Яким чином?

11. Які спільні й відмінні риси мають фольклор і професійна художня література?

12. Фіксація яких даних про фольклорний твір (обряд) є необхідною під час його паспортизації?

13. Які нюанси психологічного характеру необхідно враховувати під час комунікації з респондентом та запису фольклорного матеріалу?

14. Яке спорядження є необхідним для вдалої організації фольклористичної експедиції?

Тема: Давня східнослов'янська міфологія

1. Якою є відмінність у ставленні до міфів у давні часи і сьогодні?

2. У чому полягає специфіка східнослов'янської міфології?

3. Назвіть образи української демонології. Охарактеризуйте кожен із них у народному баченні.

4. Чим зумовлені труднощі в дослідженні жанрів магії, демонології?

5. Які жанри народної словесності виникли на основі міфічних уявлень?

Тема: Календарно-обрядова творчість

5. Які ритуально-міфічні уявлення є ключовими для кожного з циклів календарної обрядовості?

6. У чому виявляється синкретизм у календарно-обрядовій творчості?

7. Наведіть факти контамінації язичницького та християнського світоглядів у зимових традиційних обрядах.

8. Чому в одній із щедрівок (зимова поезія) згадується ластівка – птах, який прилітає навесні («Щедрик, щедрик, щедрівочка, прилетіла ластівочка...»)?

9. У яких календарних обрядах відбувалося символічне засівання злаковими культурами? Хто і з якою метою його проводив?

10. Яку символіку несуть рухи, що супроводжують весняні ігри?

11. Що в народному баченні означає фразеологізм «топтати ряс»?
12. Які птахи є найбільш згадуваними у весняній обрядовій творчості?
13. У чому полягає різниця між гаївками і веснянками як жанрами творів весняної обрядовості?
14. У яких календарних обрядодіях можна спостерігати вияв культу предків?
15. Прослідкуйте виявлення астральних культів у календарно-обрядовій творчості.
16. Як відбилися рослинні культи в різних жанрах українського фольклору?
17. Як знайшли свій вияв культи води й вогню в купальській поезії?
18. З якими благами для людини народні уявлення пов'язували пошук нею купальської квітучої папороті?
19. Що таке «дідух»? Яка його символіка? Які обрядодії з ним проводили впродовж року?

Тема: Родинно-обрядова творчість

1. Яке ритуально-міфічне уявлення є спільним для всієї родинно-обрядової творчості українців? Як воно виявляється в символіці, обрядодіях?
2. Що таке ініціації? Наведіть приклади.
3. Чим вечорниці відрізнялися від інших форм дозвілля молоді (вулиці, посвіток, досвіток)?
4. У чому історично коріняться такі епізоди весільної драми, як а) викуп нареченої; б) її викрадення?
5. Які обрядодії весільної драми були спрямовані на реалізацію ідеї плідності майбутнього подружжя?
6. Які обрядодії, що виконувалися на весіллі, несли ідею достатку й добробуту майбутньої родини?
7. У яких епізодах українського весільного обряду відбилося давнє уявлення про два світи?

8. Які елементи ініціації проводилися під час перебігу весілля?

9. На Гуцульщині є традиція прив'язувати весільне гільце до плодового дерева, наприклад, яблуні, груші. Яка, на Вашу думку, обрядова мотивація цієї дії?

10. Які епізоди весільного обряду є спільними з календарними обрядодіями зимового та літнього циклів?

11. Простежте, у яких епізодах української весільної драми можна спостерігати відлуння культур стихій?

12. Яке символічне значення в контексті весільного обряду несуть такі предмети: а) «вінок»; б) «калина»; в) «коса»; г) «хустка»; д) «гарбуз»?

13. У яких родинних обрядах знаходить використання вивернутий кожух? Яке його символічне обрядове значення?

14. Які весільні обрядодії спрямовані на вшанування а) печі; б) діжі; в) хліба? Чим зумовлено таке шанобливе ставлення до цих побутових реалій?

15. Охарактеризуйте мотиви прощальних весільних пісень, що співалися у випадку, коли наречена була сиротою? З якими язичницькими уявленнями це пов'язано?

16. Розкрийте етносимволіку рушника. З якою семантикою і як він використовується у родинно-обрядовій творчості?

Тема: Героїчний епос

1. Яка тенденція спостерігається у продукуванні народом творів героїчного епосу та лірики?

2. Назвіть народні інструменти, гра на яких супроводжувала виконання творів героїчного епосу – а) билин; б) дум; в) історичних пісень. Як називалися їх виконавці?

3. Який фольклорний жанр у давнину називали «стариною»?

4. У яких билинних сюжетах ідеться про Чернігів або його жителів?

Тема: Прозовий фольклор

1. За яким критерієм у фольклористиці прийнято класифікувати народну прозу на казкову й неказкову (історичну)?

2. Казки якого різновиду вважаються найдавнішими?

3. У якому середовищі, на думку вчених, зародилися казки про тварин?

4. Які правдавні культули закарбувалися в чарівних казках? Наведіть приклади відповідних сюжетів.

5. Як у чарівних казках відбилися анімістичні, тотемістичні, фетишистичні уявлення?

6. У чому полягають особливості мови чарівних казок?

7. У чому своєрідність хронотопу чарівних казок?

8. Назвіть основні типи героїв чарівних казок (за В. Проппом). Наведіть приклади, спираючись на казкові сюжети.

9. Якою постає українська картина світу в українських чарівних казках?

10. Які мотиви і образи є спільними для билин та чарівних казок?

11. У народнопоетичних творах яких жанрів найчастіше використовується українська символіка червоного, чорного, зеленого, жовтого, білого кольорів? Яке смислове навантаження вона несе?

12. Які числа трапляються в сюжетах казок найчастіше? У зв'язку з чим вони згадуються? Що символізують?

13. Які казки називають кумулятивними? Наведіть приклади таких творів.

14. За якими критеріями здійснюється класифікація неказкової прози у сучасній фольклористиці?

15. Зіставте жанри «легенди» і «бувальщини».

16. Які тематичні різновиди а) міфологічних; б) апокрифічних; в) історико-героїчних легенд прийнято виокремлювати в сучасній українській фольклористиці? Наведіть приклади відповідних сюжетів.

Тема: Пареміографія. Дитячий фольклор

1. Як змінювалося функціональне призначення загадок у генезисі творів цього жанру?

2. Як позначаються зміни в історії суспільства на творенні паремій?

3. Які жанрові різновиди паремій ви знаєте? Охарактеризуйте роль кожної з них.

4. У яких фольклорних сферах, на Вашу думку, коріниться такий сучасний словесний жанр як тост?

5. Як творчо можна використовувати паремічні вислови на уроках історії, українознавства в школі?

6. Які образи і мотиви є найбільш характерними для українських колискових пісень?

7. Яке значення виконує дитячий фольклор для розвитку дитини? Зупиніться на кожному жанровому різновиді.

Завдання і вправи для самостійної роботи

Тема: Фольклор і фольклористика

1. Оберіть серед поданих понять ті, що є рівновідповідними поняттю «фольклор» (в українській фольклористиці):

- а) народна творчість;
- б) етнографія;
- в) поетична творчість;
- г) духовна творчість народу;
- д) усна словесна творчість;

2. Оберіть справедливе твердження:

- а) фольклор є історичним джерелом, бо в багатьох творах описуються реальні історичні події;
- б) фольклор відбиває колективне ставлення народу до історичних подій;
- в) фольклор не є історичним джерелом, бо історичні факти є основою не всіх фольклорних жанрів.

3. Продовжіть думку: «Синкретизм – це...»

- а) поєднання різнорідних елементів, наприклад, обрядових рухів, пісень, атрибутів;
- б) приховування таємничого змісту;
- в) використання фольклору в практичних цілях;
- г) заміна татуйованих в народній свідомості реалій іншими.

3. Серед запропонованих нижче текстів народної словесності визначте твори-варіанти. Обґрунтуйте думку.

1)

- а) Піч наша регоче – короваю хоче,
А челюсті посміхаються – к короваю простягаються.
Кучерявий піч вимітає, кучерява в піч заглядає.
Кучерява в піч заглядає, що хороший коровай має.

б) Надворі дрова рубають, а у хаті коровай вбирають.
Ніхто не вгадає, що в нашому короваї:
із семи ланів пшениця, з семи криниць водиця.

в) Наша піч регоче – короваю хоче,
А челюсті заливаються – короваю сподіваються.
Кучерявий піч вимітає,
А щасливий з припічка стрибає.

г) А ми коровай як місили,
Більше ста яєць туди вбили,
Дали цукру горщик повненький,
Щоб наш коровай був солоденький.

2)

а) Пішла киця по водицю да втопилась у криниці.
Пішов котик рятувати, да й не знає, за що брати.
Да й взяв кицю він за вухо, да положив там, де сухо:
«Лежи, кицю, не качайся,
Рано по водицю не хватайся».

б) Пішла киця по водицю, утопилась у криниці.
Пішов котик рятувати та з криниці витягать.
Витяг кицю він за вухо да поклав, де сухо:
«Лежи, кицю, не вставай, а я піду за Дунай,
Візьму собі рукавець та принесу ягідець.
Та ягідок наберу, всім діткам подарю.
Усім діточкам по жменьці, а Іваночку – у мірці.»

в) Пішла киця по водицю та й упала у криницю.
Пішов котик рятувати та за вушко витягати.
Витяг кішечку за вухо та й посадив там, де сухо.
Стали думать і гадать, чим кішечку годувать:
Чи бубличком, чи медком, чи пшеничним пиріжком,
Чи білими калачами, щоб гуляла з паничами.

2. Знайдіть недоліки в експедиційних записах уривків фольклорних текстів:

1) «Із віруванням у рахманів – добрих духів-посередників між небом і землею – пов'язаний Рахманський великдень – свято, що припадає на четверту середу після Великодня. Кинута у воду шкарлупа з великоднього яйця допливає до рахманів саме тоді, коли настає Рахманський великдень. Вона і сповіщає їх про Великдень.» Записано від Параски Кривко, жительки с. Слобода.

2) «Русалок проводілі після Троїци через тиждень. Тоже ж хадили з цією ж бабкою на луга по цвети, плелі венки і співали: «Праведу русалачку да бору, а сама вернуса дадому». І таді той венк клали на капусту, щоб велікіє галовки росли. Так нам бабка казала.» Записано від жительки с. Задеріївка Ріпкинського р-ну Савенко Валентини Василівни.

3. Підготуйте реферат на одну із запропонованих тем:

1) Збірник «Русалка Дністровая» Івана Вагилевича, Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького.

2) Народна поезія у творчості Тараса Шевченка.

3) Дослідження української етнографії та фольклору Михайлом Максимовичем.

4) Фольклористичні дослідження Миколи Костомарова (Михайла Грушевського).

5) Українознавчі студії Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка.

6) Внесок Максима Рильського в розвиток української радянської фольклористики.

Тема: Давня слов'янська міфологія

1. Упізнайте за наведеними ознаками (за народними уявленнями) персонажів української міфології та демонології (у разі виникнення труднощів, використовуйте поданий нижче «довідник»):

1) Бог вогню, прабог усіх богів, який постає в образі зоряного неба. Саме він подарував людям перший плуг і обручку.

2) Демонічна істота, у якої пальці на ногах з'єднані перетинкою, як у гусей. Найчастіше її «можна спостерігати» в пору, коли дозріває жито. Оберегом від її впливу може бути часник або полин.

3) Богиня – дарувальниця дощу, жіноче начало Всесвіту, що прийшла у світ у день Водохреща.

4) Солом'яне опудало, у вигляді чоловіка, яке виготовлялося наприкінці Ярилових свят і по закінченні обрядодій закопували в яму чи топили в річці.

5) Бог літнього сонця, вогню, молодості, пристрасті, кохання.

6) Міфічна істота, що висмоктує з людей кров.

7) Бог, якого уявляли в білій полотняній одежі на білому коні з серпом та жмутом дозрілого колосся в руках.

8) Міфічна істота, що опікується хатніми справами.

9) Чотириликий бог сучасного і майбутнього, що, за народними уявленнями, приносить на білому коні світанок.

10) Міфічна істота, що навідується вночі до жінок і кохається з ними.

11) Бог, внуки якого, як сказано в «Слові о полку Ігоревім», «віють з моря стрілами на хоробрі полки Ігореві».

12) Бог, супутниками якого є хорти. Він – покровитель мисливства.

13) Міфічна істота, натрапивши на яку, людина втрачає здатність орієнтуватися в просторі й блукає. Щоб позбавитись її впливу, треба нахилитися й подивитися межи ноги назад або згадати, на який день припав Свят-вечір, або перевернути на собі сорочку.

14) Бог – покровитель скотарства, хліборобства, волхвів, предків. Йому завивали закрутки-«бороду» з колосків.

15) Добрі духи, посередники між небом і землею, що мають зв'язок із потойбіччям і померлими предками.

16) Міфічна істота, що живе в лісі й харчується виключно лісовими і ньяками.

17) Богиня милосердя, жіночої працелюбності, родючості, покровителька породіль.

18) Міфічна істота, що здатна перетворюватися на котів і собак, доїти чужих корів.

19) Богиня краси, любові, що уявлялася в образі молоді жінки з яблуком і виноградом в руках, що прийшла по веселці з немовлям на голові, з пшеничним колоссям і квітами.

20) Бог, символом якого є папороть, а супутником – козел. Його день було контаміновано із християнським святом пророка Іллі.

Довідник: Велес, Дана, Коструб, Лада, Мокоша, Перун, Сварог, Світовид, Стрибог, Купайло, Юрій, Ярило, блуд, відьма, домовий, перелесник, русалки, рахмани, упир, чугайстер.

2. Випишіть із творів художньої літератури характеристики персонажів української міфології (рекомендується скористатися списком творів художньої літератури, поданим у додатках).

Тема: Календарно-обрядова творчість

1. Назвіть поетичні прийоми, використані в наведених фольклорних фраземах.

«Котився віночок по полю, просився до хазяїна в стодолу...»; «...борода сріблом-золотом обвита...».

2. Визначте жанр поданого твору. Прокоментуйте текст пісні стосовно народних уявлень, поетичних особливостей. Запишіть відгадки до сакральних загадок у тексті пісні.

Ой біжить, біжить мала дівчина,
 А за нею – та русалочка:
 Та послухай мене, красна панночко,
 Загадаю тобі 3 загадочки.
 Як угадаєш – до батька пушу,
 Не вгадаєш – до себе візьму.
 А що грає – голос має?
 А що плаче сліз немає?
 А що біжить без пригону?
 А що світить в ясну пору?
 А що горить без полум'я?
 А що росте без кореня?

3. Визначте, до якої саме обрядовості належать пропоновані тексти. Виконайте їх аналіз в образно-поетичному плані. Назвіть жанрові особливості та мотиви обрядових текстів такого виду.

1) Котився віночок по полю,
 Просився в господаря в стодолу:
 Пускай, господарю, в стодолу,
 Вже я набувся на полі:

Вже я на полі набувся,
 Буйного вітру начувся,
 Ранньої роси напився!
 Я недовго полежу –
 Знову в поле побіжу...

2) Сидить ворон на копі,
 Дивується «бороді»:
 Ой, чия ж то «борода»
 Сріблом-золотом обвита?
 Ой, чуй, пані, чуй:
 Вечеряти нам готуй!
 Сріблом-золотом обвита?
 Красним шовком обшита.
 Ой, чуй, пані, чуй:
 Вечеряти нам готуй!
 Нашої пані «борода»
 Сріблом-золотом обвита,
 А в чужої пані «борода»
 Мочалкою обвита!
 Ой, чуй, пані, чуй,
 Вечеряти нам готуй!

4. Оберіть серед запропонованих поетичних зразків пісні весняного обрядового циклу, визначте їх жанровий різновид. Охарактеризуйте мотиви, характерні для пісень цих жанрових різновидів.

1) Сиділа русалка на білій березі,
 Просила русалка в жіночок намітки:
 Жіночки, сестрички,
 Дайте мені намітки,
 Хоч не тоненької, але біленької!
 Сиділа русалка на білій березі,
 Просила русалка в дівочок сорочки:
 Дівочки, сестрички,
 Дайте мені сорочки,

Хоч не біленької, аби тоненької.

2) – Весна, весна красна!
 Що ти нам принесла?
 Зима ти наша біла,
 Вже ти нам дуже надоїла!
 Весна ти наша красна,
 Що ти нам принесла?
 – Мужикам – по ціпочку,
 Бабам – по платочку,
 Дівкам – по віночку
 Парубкам – по квітоньці,
 По гарній дівоньці.

3) Пасла коровиця, пасла,
 Відерко каші принесла.
 Вийся, віночку, гладко,
 Ой, вийся, увивайся.
 На Красечку придайся.
 Пасла Красечка, пасла,
 Відерко каші несла.
 Повна корова, повна,
 На ній шокова вовна.
 Шовкову траву пасе,
 Повно молока несе.
 Ой два дзбанки сметанки
 Пастушкам на сніданки,
 А йден збаночок сира –
 Аби здорова біла!

4) А в городечку царівна, царівна,
 А за городечком царенко, царенко.
 Приступи, царенку, близенько, близенько,
 Поклонись царівні низенько, низенько.
 Приступи, царенку, ще ближче, ще ближче,
 Поклонись царівні ще нижче, ще нижче.

5) А де той святий Ян,

Що нам з огні клав?
 А ти, Яне, святий Яне,
 Освяти нам наше зело,
 Наше зело і коренє,
 Што на огонь положене...

5. Здійсніть комплексний аналіз поданих календарно-обрядових текстів зимового циклу (орієнтовний план аналізу див. у додатках).

1) Що в пана Степана по його двору –
 Святий вечір!
 Сам Господь ходив з трьома святими,
 С трьома святими – із янголами.
 Що перший янгол у Бога просить:
 – Ой пошли, Боже, пану Степану
 Пану Степану в полі долю:
 У полі долю – густее жито.
 Густее жито, частії снопи!
 А другий янгол у Бога просить:
 – Ой пошли, Боже, пану хазяїну
 Пану хазяїну в пасиці долю:
 Тисячу ройов, сто бочок меду.
 Сто бочок меду – сто пудів воску!
 А третій янгол у бога просить:
 – Ой пошли, Боже, сьому хазяїну у дому долю:
 З жінкою жити і з дітками добре!

2) Да й ударила с копя в ворота:
 - Молодий Марку, чи спиш, чи лежиш?
 - Не сплю, не лежу, стрілочки стружу,
 Котри луччи – в пучечки в'яжу, на Дунай пускаю:
 Пливить, пливить стрілочки,
 До моєї дівочки,
 Загадаю їй 3 загадочки!
 Як одгадає, так моя буде,
 Не одгадає – не моя буде.

Ой, що ж то горить без полум'я?
Ой, що ж то росте без коріння?
Ой, що ж то біжить без повода?
Ми ж тебе, Марочку, не зневажаєм,
Зі Святим вечором поздоровляєм.

3) Сійся, родися,
Жито, пшениця,
Горох, чечевиця,
І всяка пашниця,
Внизу корениста,
Зверху колосиста,
Щоб на майбутній рік
Було більше, ніж торік.
Щоб усього було доволі.

4) В цьому двірку, як у вінку.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Там господар, як виноград,
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Там господиня, як калина,
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

5) А в полі сам Господь ходив,
Сам Господь ходив, зерно розносив.
Діва Марія Бога просила:
«Уроди, Боже, жито, пшеницю,
Жито, пшеницю, всяку пашницю».
Сію, вію, посіваю, з Новим роком всіх вітаю.
Будьте здорові з Новим роком і з Василем.

6) Ой на горі, на грі, на шовковій траві
Святий вечір!
Ой там Андрійко коника пасе,

Коника пасе, в кобзоньку грає,
 В кобзоньку грає, гарно співає.
 Прийшла до його ненька старенька,
 Ненька старенька – його матінка:
 – Ой синку, синку, синку Андрійку!
 Хто тебе навчив в кобзоньку грати,
 В кобзоньку грати – гарно співати?
 – Любили ж мене три любляночки,
 Три любляночки – всі паняночки.
 Перва любила – грати навчила,
 Друга любила – співать навчила,
 Третя любила – собі судила.

7) Що із пад акенца тіекла криница
 Светий вечар!
 Ой там Леначка пшенічку міла
 Пшенічку міла, янгала маніла.
 – Іді, янгалок, галовку змийу
 Галовку змийу, радок зачешу
 Радок зачешу, куоску запліету.
 Куоску запліету, у церкавку пайду
 Йак у церкавку сишла
 Йак зара сишла.
 – Ой чийа ж то пані, чийа ж то красная?
 Чи то царевна, не каралевна.
 – Ой я Леначка, Іванава дачка
 Добри вечар, хазяечка!
 Да й збігла, збігла з поля сторожа
 Святий вечір!
 Гей ти, пане господарю,
 Щасти, Боже, із Йорданом,
 І з водицев, і з царицев,
 З усім домом, з усім добром,
 Із твоею дружиною,
 І з твоею челядкою,
 І з синами-соколами,

І з дочками, як чічками.

8) Жала Оксана шовкову траву,
 Ой рано!
 Ой рано-рано зійшло сонечко кохано!
 Загубила вона свій золотий перстень
 Тай пішла вона лужком-бережком.
 Зустріла вона три косарики:
 Ви, косарики, ви, коханії,
 Викосіть мені шовкову траву
 Та найдіть мені мій золотий перстень!
 Первому буде шовкова трава,
 Другому буде мій золотий перстень,
 Третьому буду сама молода,
 Сама молода, така, як ягода.

6. Обґрунтуйте мотиви поданих календарно-обрядових пісень:

1) Ой, Петре, Петре, Іване,
 А вже наша петрівочка минає,
 А дівчина Ярина чоловіка не має.
 Не буде дощу без хмари.
 Не буде Ярина без пари.
 Наступить хмара, дощ буде,
 Ой прийде Павло, та пара буде.
 Дай Боже!

2) Ходили дівочки коло Мареночки,
 Зелені два дубочки – парубочки,
 Червона калинонька – то дівочки.
 Як пішли дівчата в ліс по ягодочки,
 Та й прийшлося їм три річки брести,
 Три річки брести і Дунай плисти.
 Усі дівки Дунай переплили,
 Дівка Марина в Дунаї втопилась.
 На дівці Маринці плахта-чорнитка.
 Утонула Маренонька, утонула,

Наверх кісоньки зринула.

3) Зажурилась бідна вдовонька,
Що не кошена дібровонька.
Найму косарів 70 і 4,
Щоб покосили гори й долини.
Косарі косять, а вітер повіває,
А бідна вдова з жалю вмирає,
Над бідними дітьми ридає.

4) Перепілочка – малий птах, малий птах,
Попід межею літала, літала
І колосочки збирала, збирала,
І в снопочки в'язала, в'язала.
І в копоньки складала, складала.

5) Ой, чий ж то гребці, дівчата та хлопці?
Самі молоденькі, граблі золотенькі,
Зубочки тернові, самі чорноброві.

7. Доберіть зразки календарно-обрядової поезії свого краю: а) зимового; б) весняного, в) літнього та г) осіннього циклів (на кожен жанр по 1-му прикладу). Виконайте їх аналіз у ритуально-міфологічному та поетично-образному плані.

8. Розробіть питальник для дослідження одного (на вибір) з циклів календарної обрядовості українців.

9. Ознайомтеся з інформацією про особливості обжинкових обрядів у різних культурах світу, наведену в роботі відомого англійського антрополога і культуролога, дослідника магії та релігії Джеймса Джорджа Фрезера (1854-1941рр.) «Золота гілка» (1923). Зіставте ці обряди із відповідними - в українській культурі.

ТВАРИНИ – ПРЕДСТАВНИКИ ДУХУ ХЛІБА

«...» До тварин, образ яких нібито переймає дух хліба, відносяться вовк, собака, заєць, лисиця, півень, гусь,

перепел, кішка, козел, корова (віл), свиня, кінь. У цих випадках дух хліба перебуває у двох іпостасях – у вигляді тварин і в зерні – і гине, коли зрізують останній сніп. <...>

Під час жнив ця тварина тікає від женців, і, якщо під час збиральних робіт хтось із них захворіє, припускають, що він ненавмисно нашттовхнувся на хлібного духа і той покарав його за це безцеремонне вторгнення. <...>

Таке уявлення про нього поширене у Франції, в Німеччині і в слов'янських країнах. Так, коли хвилі хліба колишуться на вітрі, селяни нерідко кажуть: «По хлібах проходить вовк», «Житній вовк проноситься полем», «У полі вовк», «У полі скажена собака», «Там великий пес». <...>

Жінки-в'язальниці також відчують страх перед останнім снопом, оскільки «в ньому сидить вовк». Тому жінці і в'язальниці змагаються за те, щоб не опинитися позаду всіх. Прислів'я «В останньому снопі вовк сидить» поширене по всій Німеччині. <...> Вовком жителі Меклекбургського округу називають останню недожату смужку хліба, а про її жниць люди кажуть, що «Вона схопила вовка» - житнього, пшеничного або ячмінного, залежно від культури, яку прибирають. Вовком, а коли мова йде про жита, то житнім вовком звать і саму людину, яка дожала останній сніп. У багатьох районах Мекленбурзького округу така людина повинна виявляти свою вовчу природу: робити вигляд, що збирається вкусити товаришів по жнивах, наслідувати вовчому виттю та ін. <...> Крім того, вовчицею звать саму цю жінку. Це прізвисько зберігається за нею впродовж цілого року. <...>

На острові Рюген жінка, яка в'яже останній сніп, не лише зветься вовчицею: увійшовши в дім, вона починає з того, що кусає господиню і служницю, за що отримує великий шматок м'яса. Проте цієї честі всіляко уникають. У Буїрі (Кельнський округ) колись існував звичай надавати останньому снопу форму вовка. Цей сніп до закінчення обмолоту тримали в коморі, після чого приносили до

власника поля, і той повинен був окропити сніп пивом або шнапсом.

Друкується за виданням: Фрезер Дж.Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Перевод М.К. Рыклина – М.: Политиздат, 1980. – С. 420-421.

Тема: Родинно-обрядова творчість

Складіть план статті О. Боряк «Родинна обрядовість поліщуків (за матеріалами експедиційного дослідження)» (Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 5. – С. 59-64.). Дайте відповіді на питання:

а) Що означає в контексті родинної обрядовості поліщуків вислів «покрити бабі руки»? Які народні уявлення, на думку дослідниці, послугували основою для нього?

б) Які обрядодії у весільному обряді поліщуків були спрямовані на з'єднання молодих?

в) Які атрибути використовувалися в поховальній обрядовості?

г) Які оберегові дії проводилися з метою захисту живих від смертоносної сили під час поховального обряду?

Тема: Героїчний епос

1. Упізнайте билинних персонажів за їхніми сюжетними характеристиками:

- 1) найсильніший богатир;
- 2) билинний персонаж, сила якого полягала в незвичайних здібностях гри на музичному інструменті;
- 3) селянський син, якого через 30 років після народження підняли на ноги каліки перехожі;
- 4) жінка, що, вдягнувши чоловіче вбрання, врятувала свого чоловіка;

5) билинна жінка-чарівниця, яка загинула від своїх же чарів;

6) билинний персонаж, який мешкав у лісах між Києвом та Черніговом;

7) билинний герой, сила якого полягала в надприродних здібностях;

8) богатир, якому одному лише було під силу підняти торбу із «земною тягою»;

9) билинний персонаж, через вихвалання якого загинули його дружина і дитина, пізніше його ім'ям було названо ріку.

Довідник: Микула Селянинович; Вольга Всеславович; Дунай; Святогор; Ілля Муромець; Маринка Колодаївна; Настасія Мікулішна; Садко; Соловей.

3. Назвіть поетичні прийоми, використані в наведених билинних фраземах:

«він кидає палицю булатну вище лісу стоячого...»;

«мати сира земля»;

«схопився він за вуздечку срібну, за те стрімечко да позолочене»;

«чисте поле»;

«лютий звір».

Тема: Ліричні пісні

6. Опрацюйте самостійно і законспекуйте тему «Суспільно-побутові ліричні пісні ХХ століття» за поданим нижче планом:

План

1. Пісні революційних подій 1905 року.

2. Мотиви пісень років жовтневого перевороту.

3. Фольклор років голодомору та Великої Вітчизняної війни.

4. Пісні часів соціалістичного будівництва: антирелігійний фольклор, ленінський та антиленінський, колгоспний фольклор.

Література:

Данилко К.Ю. Революційні пісні на Україні. – Одеса, 1969.

Нудьга Г.А. Пісні революції. З історії трьох революційних пісень. – Львів, 1968. – 119 с.

Ленін В.І. в українській поетичній творчості / Упор. Лавров Ф.І. – К.: Радянська школа, 1965. – 255 с.

Хоменко В. Г. Народна поезія Великого Жовтня і громадянської війни. – К.: Наукова думка, 1971. – 144 с.

Тема: Прозовий фольклор

1. Оберіть серед нижче наведених відомих казок ті, в яких наявна кумуляція. Обґрунтуйте думку.

- 1) «Ох»;
- 2) «Сірко»;
- 3) «Цап та баран»;
- 4) «Солом'яний бичок»;
- 5) «Ріпка»;
- 6) «Котик і півник»;
- 7) «Про вовка і семеро козенят»;
- 8) «Курочка ряба»;
- 9) «Язиката Хвеська»;
- 10) «Війна пса з вовком»;
- 11) «Котигорошко»;
- 12) «Івасик-Телесик»;
- 13) «Рукавичка»;
- 14) «Колобок».

2. Визначте, до якого жанрового різновиду відноситься пропонований зразок казкової прози. Охарактеризуйте цей різновид фольклорних творів у сюжетно-образному та поетичному плані.

Було то давно... Обридло зайцеві погане його життя: чоловік кривдить, орел – хапа, і сова навіть дере. От і дума собі заєць: «Я – найслабший від усіх тварин, усього боюся, піду краще утоплюся. От іде він до річки та скаче берегом, шукає: де б то краще скочити у воду, коли це – жаба – плиг у воду! «Еге», – думає тоді заєць, не буду я топитись, бо є ще такі на світі, що й мене бояться. Так і остався заєць живий.

3. Відшукайте у творах української художньої літератури казкові елементи (скористуйтеся списком художніх творів «Фольклорні мотиви в українській літературі», запропонованим у додатках).

4. Визначте тематичні різновиди запропонованих сюжетів легенд і переказів:

1) Так пояснювали, чому одного часу багато молодих людей умирало.

Ішов якийсь чоловік за селом, повертався додому. Аж раптом із кущів виходить жінка. така побита, поріzana, порубана, поколота, у порваному платті та й каже: - Чоловіче, принеси мені, будь ласка, стару сукню своєї дружини, бо моя вже зовсім порвалася. Та гляди ж, принеси обов'язково стару! Переляканий чоловік погодився і пішов додому. Дорогою йде та й думає: «Бідна жінка, чого ж я буду нести їй стару сукню, принесу нову». Прийшов до дружини, розповів їй усе, взяв сукню та й вертається. Як побачила жінка нову сукню, аж скрикнула: «Чоловіче, що ж ти наробив! Я – Неділя. А побита і поріzana тому, що люди шиють, рубають, колють у неділю. Ти приніс нову сукню, то тепер у селі будуть умирати частіше молоді люди, ніж старі.»

2) За однією з версій назва с. Смолянка Куликівського району Чернігівської обл. походить від того, що колись із березової кори тут варили смолу й возили по річці з

однойменною назвою. За іншою – пов’язана з тим, що в 1637 р. тут була застава полку зі Смоленщини.

3) Чоловіка Бог створив із землі, а жінку – із тіста та і поставив їх проти сонечка сушитися, а Михайлу звелів пильнувати. От Михайл пильнував-пильнував, та й ненароком на щось задивився, а собака прибіг – і з’їв жінку. Вклав Бог душу в людину, тоді взяв у неї одну кістку з ребра і створив йому вже вдруге жінку. Людину Бог назвав Адамом, а жінку сам чоловік назвав Євою.

5. Випишіть з казкових текстів по 4-6 традиційних зачинів і кінцівок.

6. Складіть план чарівної казки. Дайте їй комплексну характеристику, користуючись орієнтовним планом характеристики прозових творів, запропонованою в додатках.

- 1) «Ох»;
- 2) «Семиліточка»;
- 3) «Летючий корабель».

Література:

Калинова сопілка. Антологія української народної прозової творчості. – К.: Веселка, 1989. – 607 с.

7. Підготуйте текст доповіді на тему «Топонімічні (апокрифічні, геортологічні, історичні) легенди і перекази рідного краю», використовуючи запропоновані нижче літературні джерела та матеріали літньої етнографічної практики.

Література:

Легенди та перекази / АН УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнології імені М.Т. Рильського. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 79, 154, 163-165, 227, 298, 321.

Подесення моє (легенди, перекази, оповідки про сіверський край) / Упор. Р. Дем'яненко – Чернігів, 2001. – 125 с.

Сапон В. Таємниці назв наших міст і сіл. – Чернігів: Чернігівські обереги, 2005. – 64 с.

Черниговская старина по преданиям и легендам (Очерк П.И. Лловайского). – Чернигов, 1898. – 22 с.

Тема: Пареміографія. Дитячий фольклор

1. Доберіть і згрупуйте українські прислів'я за одним із принципів: тематичним, опорно-гасловим, формульним тощо (4-6 груп по 5-7 паремій).

2. Визначте різновиди наведених нижче паремічних висловів:

- 1) З роси і води!
- 2) Догодуй бджолу до Івана (7 липня), то нарядить тебе, як пана.
- 3) Бодай тебе за серце взяло!
- 4) Піч тучить, а дорога – учить.
- 5) Хай би й гречка...
- 6) Нездужає, що ведмедя б за ухо вдержав...
- 7) Дайте пити, бо так хочу їсти, що не знаю, де переночувати.
- 8) Треба, як собаці п'ятої ноги.
- 9) – Хто винен? – Кума. – Так її ж у хаті нема. – Так плахта висить, так будем її бить.
- 10) Андрій бабці рідний Федір.
- 11) Якщо з дерев у суху погоду падають гілки – буде дощ.
- 12) Говорили-балакали.
- 13) Так добре розбирається, як баран в аптеці.
- 14) Такий, що з вареної крашанки і курча висидить.

2. Довершіть приказки до прислів'їв:

- 1) Кому – як болото, а мені – як... .
- 2) Моя хата скраю... .
- 3) Пожалів вовк кобилу... .
- 4) Береженого Бог береже... .

3. Користуючись словником паремій, доберіть вислови, синонімічні поданим:

- 1) На безлюдді і дяк чоловік.
- 2) Так треба, як більма в оці.
- 3) Який їхав, таку й здибав.
- 4) Кричить, мов скажений.
- 5) Срібло-золото тягне чоловіка в болото.
- 6) Гуртом легше і батька бити.
- 7) Запишався, як кошеня в попелі.
- 8) Хто про що, а я – про Параску.
- 9) А вбий тебе безроге теля!
- 10) З чорної кішки білої не зробиш.

4. Користуючись словником прислів'їв, доберіть по 2-3 прислів'я кожного структурного виду:

- а) стверджувальні (А=Б);
- б) заперечні (А не =Б);
- в) причинно-наслідкові (де є А, там є і Б);
- г) подібності (яке А, таке й Б).

5. Визначте структурні формули поданих прислів'їв.

- 1) Хоч ти, пане, лопни-кричи, а кобила не везе.
- 2) Як у клуні не молотить – то в хаті колотить.
- 3) Де добрий край, там і під ялиною рай.
- 4) Коли б не пили, не їли – то в золоті б ходили.
- 5) Не додаси – не доїси.
- 6) Хліб та вода – то козацька їда.

6. Користуючись збірником прислів'їв і приказок, доберіть прислів'я на а) історичну; б) виховну тематику.

7. Визначте, які реалії зашифровані в цих загадках та евфемістичних фраземах. Розташуйте відгадки в правильному порядку відповідно до загадок.

- 1) У піч покладу – мокне, на воду – сохне.
- 2) Прибіг шайда-байда, ухопив штрики-брики, як почули те м'якинники – сказали житникам: «Сідайте на вівсяників, доганяйте шайду-байду, віднімайте штрики-брики».
- 3) Жива живушечка.
- 4) Той, кого не при печі згадувати.
- 5) Тот, що дрьот рот.
- 6) Виса висить, хода ходить, виса впала – хода з'їла.
- 7) Питалась швидка цвірка, чи є хапко вдома?
- 8) Зайшло добро в добро. Чоловік вирвав добро і добро з добра добром вигнав.
- 9) Без дерева, без сокири, а хату будеє.
- 10) Що за село, що в ньому невесело?
- 11) Не їсть, не п'є, а зуби має.
- 12) Пливе щука з Кременчука. Куди гляне – трава в'яне.
- 13) Крилами махає, а полетіти не може.
- 14) Що то за звір, що рано ходить на чотирьох ногах, удень – на двох, а увечері – на трьох?
- 15) Куцик-муцик, хто йде – головку гладить.
- 16) Мама – горбуля, дочка – красуля, син – кучерявий: як устане – неба дістане.
- 17) Дзюба – вгору, хвіст – у нору.
- 18) Біленьке, довгеньке, кинеш у воду – не розплинеться.

Відгадки: вовк, вівці, собаки, коні, люди; віск; маленька дитина; цвинтар; сон; свиня і груша; піч, вогонь,

дим; миша та кіт; млин; корова, просо; нечистий; пташка; борона; коса; чоловік; клямка; колодязь-журавель; полотно.

8. Визначте жанрові різновиди дитячого фольклору. Спробуйте прочитати вголос кожен з них із необхідною інтонацією:

1) Зозулько-ковулько, накуй мені багато рочків!

2) Мишко, мишко, на, тобі, зубик простий, а мені дай золотий!

3) Іди, іди, дощику, зварю тобі борщику!

4) Котилася торба з великого горба, в тій торбі – хліб-паляниця. Кому доведеться – тому і жмуриться.

5) На пса – вроки, на kota – скоки, а Мирончику – спання, аж до білого дня.

6) На сорок сорок сорок морок.

7) Купив циган порося, а циганка – вовка, оце пісня ловка, ловка. Ловка, та не вся...купив циган порося....

8) – Ласочко, ласочко, де була? – У Бога. – Що робила? – Кросна ткала. – Багато наткала? – Шматочок сала. – А де тее сало? – Киця з'їла. – А де тая киця? – Під піч побігла. – А де тая піч? – Вода затопила. – А де тая вода? – Воли попили. – А де ті воли? - На війну пішли. – А де тая війна? – Посеред лайна.

9) Сів Карпо на колоду та й упав у воду: кис, кис, мок, мок; викис, вимок, виліз — висох, знов сів на колоду, та й упав у воду...

9. Визначте, до яких жанрів належать твори. Прокоментуйте думку.

1) Весь світ одягає, саме одягу не має.

2) Мир миром, пироги з сиром, варенички в маслі, ми – дружечки красні.

3) Будь здоровий, як вода, а великий – як верба і багатий – як земля.

4) Андрію, Андрію, насіннячко сію,
Хотіла би-м знати, з ким буду його жати?
Спідницею волочу, дізнатися хочу:
Звідки на хлопця чекати,
З ким маю весільний віночок узяти?

5) Баба з возу.

6) Той, не снівся би; той, що не вільно згадувати; той, що з хвостиком.

7) Дай Боже файна, як галунка (писанка).

8) Купалися ластів'ята
Та в чару водиці,
Щоб ми були білотілі
Та ще й білолиці.
У любисточку купали
Живу воду наливали,
Щоб здоров'я тіло мало,
Лиха-горенька не знало.

9) Якщо тобі перейшли дорогу з порожніми відрами, то спіткатиме невдача.

10) Не бійся собаки – хазяїн на прив'язі.

11) Бережись козла спереду, коня – ззаду, а лихого чоловіка – з усіх боків;

12) Ромко-помко-огірок
Вранці ходить до дівок.
Мати била кулаками
Ромко плакав за дівками.

10. Випишіть із фольклорних хрестоматійних збірників 6-7 українських народних загадок, 2-3 лічилки, 3-4 українські народні дитячі гри, 1-2 колискові, близько 10 народних прикмет. Розкрийте на цих прикладах специфіку кожного з жанрів.

Література:

Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – 509 с.

Верховинець В. Весняночка. Ігри з піснями для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. – К.: Музична Україна, 1989. – 342 с.

Дитячі пісні та речитативи / Упоряд. Г.В. Довженюк, К.М. Луганська. – К.: Наукова думка, 1991. – 448 с.

Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки. – К.: Наукова думка, 1984. – 471 с.

Довженюк Г.В. Український дитячий фольклор (Віршовані жанри). – К., 1981.

Скуратівський В. Вінець. – К.: Видавництво УСГА, 1994. – 226 с.

10. Випишіть серед паремій, записаних на Чернігівському Поліссі (див. додаток «Фольклор на теренах Чернігівщини»), ті з них, які стосуються людських характеристик (зовнішності, характеру). Зробіть висновок щодо того, які людські якості в народі цінувалися, а до яких ставилися із осудом.

Питання до екзамену

1. Поняття «фольклор», «фольклористика», «народна словесна творчість».
2. Функції фольклору.
3. Усна народна творчість і професійна художня література (зіставний аналіз).
4. Основні ознаки фольклору.
5. Фактори впливу на розвиток фольклору та його етнічні особливості.
6. Фольклористика, її розділи. Зв'язок фольклористики з іншими науками.
7. Фольклористичні дослідження на Чернігівщині (С. Ніс, Б. Грінченко, П. Куліш, О. Бодянский, подружжя Марковичів, М. Костомаров, П. Чубинський, О. Шишацький-Ілліч, О. Малинка, сучасні дослідження фольклору Чернігівщини).
8. Періодизація українського фольклору.
9. Дохристиянські вірування давніх слов'ян. Поняття «анімізм», «тотемізм», «фетишизм». Прадавні культури.
10. Вплив християнства на розвиток української народної словесності.
12. Міф. Міфічне мислення. Класифікація українських міфів за тематичним принципом.
13. Єдність слова і дія в магічному фольклорі. Принципи магічного мислення.
14. Класифікація магічних формул.
15. Поетичні особливості магічних текстів, їхня трансформація з прийняттям християнства.
16. Ворожіння, їхній словесний супровід.
17. Календарно-обрядова творчість. Основні цикли обрядової поезії.
18. Ритуально-міфологічна основа зимового циклу календарної обрядовості.
19. Жанри зимового циклу календарної обрядовості.

20. Класифікація колядок і щедрівок. Мотиви та образи пісень.

21. Народні драматичні дійства (вертепна та пасхальна драми, «Маланка», «Коза», «Коструб», «Колодій», «Водіння куца (тополі, верби)»): ритуальна основа, особливості проведення, найбільш поширені сценки, їхній поетичний супровід.

22. Ритуально-міфологічна основа весняного циклу календарної обрядовості.

23. Ритуально-міфологічна основа літнього циклу календарної обрядовості.

24. Ритуально-міфологічна основа осіннього циклу календарної обрядовості.

25. Драматизовані календарно-обрядові дійства («вулиця», «вечорниці», «посвітки», «досвітки»), їхній словесний супровід.

26. Весільна обрядовість: виникнення і становлення.

27. Весілля як драма. Основні дійові особи, етапи весілля, обрядодії.

28. Народнопісенний супровід весілля. Мотиви, образи та поетичні особливості весільних пісень.

29. Народна обрядовість, пов'язана з народженням дитини.

30. Похоронна обрядовість.

31. Голосіння: жанрові різновиди, основні мотиви, образи, особливості поетики та виконання.

32. Народні обряди та словесні жанри, пов'язані з будівництвом дому та новосіллям.

33. Жанр «билини»: специфіка, композиційні та поетичні особливості.

34. Характеристика циклів билинного епосу.

35. Думи: визначення жанру; виникнення і розвиток.

36. Класифікація дум. Ідейно-образна характеристика однієї думи з кожної групи.

37. Характеристика основних персонажів дум, прототипи героїв. Особливості композиції та мови дум.

38. Видатні носії та виконавці дум, історичних пісень.
39. Історичні пісні (жанрова специфіка)
40. Історичні пісні (тематика, ідейний зміст і художня форма). Пісні-хроніки.
41. Жанрова природа ліричної пісні, її місце в системі жанрів сучасного українського фольклору.
42. Класифікація ліричних пісень. Типові персонажі, мотиви родинно-побутових пісень.
43. Суспільно-побутові пісні – козацькі та чумацькі.
44. Суспільно-побутові пісні – заробітчанські, емігрантські, тюремно-каторжанські.
45. Суспільно-побутові пісні – кріпацькі, наймитські, бурлацькі, жебрацькі.
46. Суспільно-побутові пісні – рекрутські та жовнірські.
47. Суспільно-побутові пісні ХХ ст.
48. Художня майстерність родинно-побутових пісень, поетичні особливості (психологічний паралелізм, символіка, гіперболізація, антитеза, метафоризація).
49. Характеристика родинно-побутових пісень (про кохання, про жіночу долю, удовині та сирітські, жартівливі пісні), їх мотиви.
50. Танкові пісні (коломийки, частівки, дріботушки).
51. Пісні літературного походження: їхні ознаки, автори. Українські романси.
52. Балади: історія походження жанру, його особливості та поетика, ідейне спрямування.
53. Класифікація балад.
54. Народні пісні як історичне джерело.
55. Казкова проза. З історії розвитку жанру „казка”.
56. Національна специфіка українських казок.
57. Культово-анімістичний (міфологічний) епос. Звіриний епос (казки про тварин, кумулятивні казки): основні теми, ідеї, образи; принципи художнього зображення персонажів, елементи фантастики; поетика і стиль.

58. Походження чарівних (героїчних) казок, їхні характерні риси, образи, сюжетно-композиційна будова.
59. Поетичні особливості чарівних казок.
60. Різновиди соціально-побутових казок, їхні змістові лінії, художні прийоми; зв'язок із іншими жанрами усної народної творчості.
61. Анекдоти: специфіка жанру, ідейно-тематична структура, художні прийоми.
62. Прийоми комізму в казковій прозі.
63. Народна байка.
64. Небилиці: специфіка, принцип побудови.
65. Притчі: визначення жанру, тематика, композиційні особливості, зв'язок із іншими жанрами.
66. Історична проза. Проблема її класифікації. Критерії сучасної класифікації.
67. Легенда як жанр народної словесності, її художня природа.
68. Тематичні групи легенд, їх характеристика. Легендарний ліро-епос.
69. Жанрова специфіка переказів; огляд історико-хронологічних циклів.
70. Народні оповідання. Бувальщини.
71. Пареміографія. Художня природа, жанрові різновиди та класифікація народних паремій.
72. Поетика малих жанрів фольклору: особливості композиції, художньо-виражальні засоби.
73. Принципи класифікації паремій з метою їхнього упорядкування.
74. Загадки: історія становлення жанру, його особливості.
75. Зв'язок загадок із іншими фольклорними жанрами та художньою літературою.
76. Жанри дитячого фольклору, що створені дорослими для дітей: колискові пісні (мотиви, образи), забавлянки.

77. Жанри, які перейшли в дитячий фольклор із усної народної творчості дорослих (заклички-обереги; заклички-ворожіння; примовки; дитячі колядки, щедрівки; ігри).

78. Жанри, що виникли в дитячому середовищі. Дитяча пареміографія.

79. Фольклор на сучасному етапі: стан розвитку прозових і поетичних жанрів.

80. Особливості збирання і записування фольклорних творів.

81. Жанри весняного циклу календарної обрядовості. Класифікація гаївок. Мотиви пісень, поетичні особливості, специфіка виконання.

82. Жанри осіннього циклу календарної обрядовості. Мотиви пісень, поетичні особливості.

83. Жанри літнього циклу календарної обрядовості. Мотиви пісень, поетичні особливості.

84. Фольклористика в радянські часи.

85. Міфологічна школа (її напрямки, погляди, представники) фольклористики.

86. Міграційна школа фольклористики.

87. Антропологічна (етнографічна) школа фольклористики (погляди, представники).

88. Історична школа фольклористики: погляди, представники.

89. Взаємозв'язок жанрів народнопоетичної творчості з художньою літературою. Творче використання зразків народної творчості в художніх творах Т. Шевченка.

90. Народний календар. Прикмети.

91. Легенди та перекази рідного краю.

92. Дослідження билинного епосу.

93. Табу, повір'я та забобони як пласти народної творчості.

94. Українська демонологія.

Орієнтовна тематика студентських наукових робіт з фольклористики

1. Віддзеркалення етики українців у народнопоетичній творчості.
2. Естетичні стереотипи українців у народній словесній творчості.
3. Синтез мистецтв: фольклорні мотиви в художній літературі.
4. Оберегова культура українців.
5. Сміхова культура українців.
6. Фольклор як віддзеркалення ціннісних уявлень українців.
7. Колористика в українському фольклорі.
8. Символіка чисел у фольклорних текстах.
9. Образи рослинного (тваринного) світу в українському фольклорі.
10. Анімістичні уявлення українців.
11. Відлуння тотемічних вірувань в українській обрядовості.
12. Астральні культи в обрядовій творчості українців.
13. Культи стихій в українському фольклорі.
14. Культ предків в українському фольклорі.
15. Культ зернових культур, хліба в українському фольклорі.
16. Календарні драматичні дійства українців.
17. Особливості східнослов'янської міфології.
18. Контамінація язичницьких і християнських мотивів в українській обрядовій поезії.
19. Уявлення українців про потойбічне життя у фольклорних текстах.
20. Повір'я та забобони в календарній обрядовості українців.
21. Вияв українських світоглядних уявлень у казковій прозі.
22. Традиційні українські побажання.

23. Повір'я та забобони в поховальній обрядовості українців.
24. Магія хатніх речей в українському фольклорі.
25. Народнопоетичний супровід дозвілля молоді.
26. Регіональні особливості українського весілля.
27. Елементи магії у родинній обрядовості українців (родильні-хрестильні обряди; весільний обряд; поховальний обряд; обряди, пов'язані з будівництвом оселі та новосіллям).
28. Загадка як елемент інкрустації українських фольклорних творів.
29. Категорія героїчного в народнопоетичній творчості доби козаччини.
30. Прототипи героїв народних дум.
31. Кобзарство та лірництво на Чернігівщині.
32. Фольклористична діяльність на Чернігівщині.
33. Специфіка фольклорної творчості Лівобережного Полісся (магія, календарно-обрядовий фольклор, родинно-обрядовий, героїчний епос, ліричні пісні, історична проза, дитячий фольклор).

Періодизація розвитку фольклору на українських територіях

Період	Суспільні фактори, діяльність	Фольклорні явища, жанри, що виникали	
ДОІСТОРИЧНИЙ (ДОХРИСТИЯНСЬКИЙ, МІФОЛОГІЧНИЙ)	Палеоліт (1 млн. рр. тому-до 10 тис. до н. е.)	Мисливство	Магія полювання, культи тварин, рослин, стихій, поклоніння предметам
	Мезоліт (IX-VII тис. до н.е.)	Рибальство	Культу тварин, рослин, стихій, поклоніння предметам
	Протонеоліт	Приручення тварин, землеробство	Астральні культу, міфи про природу
	Неоліт (мідний) (IV - 1 пол. III тис. до н.е.)	Будівництво житла, розвиток ремесел, піч	Культ домашнього вогнища, померлих предків, жінки як символу родючості;
	Трипільська культура	Землеробство	календарно-обрядові цикли, жертвоприношення, культ змія
Бронзовий вік (II тис.)	Трансформація поховального	Поховальні голосіння,	

	до н.е.-VIII ст. до Р.Х.)	обряду (поховання в землю)	жертвні ритуальні дії
	Залізний вік	Виробництво зброї, сільськогосподарських знарядь	Елементи героїчного епосу, легенди, родинна обрядовість
	VIIIст. до н.е.-VI ст. н.е.	праці, зародження державного устрою	
	VI-VII ст. н.е		
	Праслов'янський (VI ст. н.е)	Сповідування язичницької віри	Міфи про язичницькі божества, магія, легенди про духів лісу, поля, води, дому
ІСТОРИЧНИЙ (ХРИСТИЯНСЬКИЙ)	Княжий (IX ст.-XIVст.)	Утворення держави Київської Русі, потреба у звеличенні князів, героїв, переможців у боротьбі з ворожими племенами	Билини, легенди, перекази
		Запровадження християнства, уславлення життя праведників, чудодійництва святих	Притчі, біблійні, агіографічні легенди, перекази
		Моногамна сім'я	Зародження весільної обрядовості

	Доба козаччини (XV-XVIII ст.)	Козацькі походи, героїчні подвиги ватажків, життя і побут козаків; Родинний побут	Думи та історичні пісні, пісні-хроніки, народні оповідання; балади, соціально-побутові, родинно-побутові ліричні пісні
		Діяльність Києво-Могилянської академії	Шкільна драма, народний театр
	Доба бездержавності (XVIII-XIX ст.)	Знищення козацтва, політичний занепад України, переслідування української культури Польщею та Росією	Соціально-побутові ліричні пісні
	Новітня доба XX ст.	Світові війни, жовтневий переворот, діяльність військових угруповань; голодомор, еміграція, радянські утиски	Січові, повстанські пісні; народні оповідання Емігрантські, каторжанські пісні, радянські та «антирадянські пісні» та анекдоти,

			народні оповідання
	Сьогодні		Бувальщини, магія, ліричні пісні, студентський фольклор, анекдоти

**Орієнтовний план аналізу поетичного
фольклорного твору (пісні, балади)**

1. Назва твору.
2. Жанр, жанровий різновид, включення в обряд (для обрядового).
3. Функція твору в давні часи і зараз (утилітарна, естетична, інформаційна, дидактична).
4. Мотиви або сюжетна лінія (для ліро-епічних).
5. Особливості мови. Художньо-образні засоби: образи; метафори; порівняння; епітети; паралелізми; пестливі слова; гіперболізація; тавтологія; символіка реалій, кольорів, чисел; звертання; діалогічні вставки; гумор та ін.
6. Етнокультурний зміст (зв'язок з етнічною історією, народними уявленнями, віруваннями, ментальністю).

Зразок :

*Ой плаває, плаває мальований човнок,
Святий вечір!*

А в тім човничку – злишний паничу Михалю.

Струже стрілочки усе з калиночки:

Котрі прямі – до себе кладе,

Котрі криві – на Дунай пускає:

– Пливіть, пливіть, стрілки,

До моєї дівки,

Загадайте їй три загадочки:

Що ж росте, да без кореня?

Що ж то горить, да без полум'я?

Що ж то цвіте боровим цвітом?

Як одгадає – моя буде,

Не одгадає – не моя буде.

– Ой бодай же я не панна була,

сих трьох загадок не одгадала:

Камінь росте без кореня,

Злотечко горить да без полим'я.

Житечко цвіте боровим цвітом.

А за сим же словом да бувай здоров,

Злишний паничу, Михалю!

(Записано П. Чубинським у с. Рудка на Чернігівщині)

Аналіз твору:

1. «Ой плаває, плаває мальований човнок...»
 2. Зимова обрядова творчість; родинно-господарська колядка, призначена парубкові; виконується в надвечір'я перед Різдвом.

3. У давні часи – утилітарна, зараз – розважально-естетична.

4. Мотиви шлюбних намірів парубка до дівчини, загадування сакральних загадок, побажання здоров'я господарю.

5. У структурі тексту два монологи (парубка, адресованого до стріл, дівчини – до парубка). Використані художньо-поетичні засоби: епітети (злишний панич), символіка (калина – дівоча цнота, стрілки з неї – еротичні наміри парубка), пестливі слова (човнок, стрілочки, загадочки, злотечко, житечко); магія чисел (3 загадочки), метафори (Дунай – ріка); персоніфікація (звернення до стріл як до живих істот); сакральні загадки; діалектизми (злишний – красивий, прекрасний).

6. У тексті твору відчутний відгомін язичницьких вірувань. Загадування загадок споріднює колядку з русальними піснями, в яких русалка загадує дівчині загадки, результат їх розв'язання визначає долю дівчини. Загадки з подвійною відгадкою (еротичною і позаеротичною) загадувалися на весіллях з метою перевірки серйозності намірів молодого. У наведеній пісні кмітливість дівчини у відгадуванні загадок має відкрити їй шлях до заміжжя. Прослідковується зв'язок із магією – своєрідне ворожіння на калинових стрілах (парубок ввіряє долю, вибір суженої власноруч виструженим калиновим стрілам); колядка в цілому являє собою своєрідне замовляння на здоров'я (остання фраза «а за сим же словом» означає закладену в тексті твору аналогію успіху справи: вдале розв'язання загадок – забезпечення здоров'я парубка).

Зразок 2:

Ой у полі три доріжки різно,
 Ой ходив козак до дівчини пізно.
 - Ой, ти, козаче, не ходи до мене.
 Ой буде слава на тебе і на мене.
 - А я слави навек не боюся,
 З ким люблюся – не наговорюся,
 А з ким знаюсь – піду-повінчаюсь.
 Повінчаюсь піду до шинкарки.
 Шинкарочка шириночку шила,
 Там мати свою дочку била:
 – Де ж ти, доню, вінок загубила?
 – Ой край Дунаю полотна білила,
 Ой там, мати, вінок загубила.
 - Ой будеш, доню, громаду збирати
 Да підеш, доню, віночка шукати.
 – Годі, мати, людей марнувати,
 Буду, мати, по правді казати:
 – Ой ішла я гаєм зелененьким,
 За мною – козак молоденький
 Ой схотив з мене вінок золотенький.

Аналіз твору:

1. «Ой у полі три доріженьки різно...»
2. Лірична пісня.
3. Естетична.
4. Мотиви втрати дівчиною цноти до заміжжя, родинного та громадського осуду.
5. У структурі пісні вміщено 2 діалоги: між парубком і дівчиною та між матір'ю і донькою. Перші дві строфи являють собою паралелізм (синтаксичний і психологічний) – «ой у полі три доріженьки різно, ходив козак до дівчини пізно». Вже у паралелізмі перших двох строф закладена інформація про результат стосунків між парубком і дівчиною («доріженьки різно»). У творі наявні епітети (зелененький гай, молоденький козак, золотенький вінок); метафори (слава – поговор, Дунай – ріка); багатозначність

(вінок як дівоча честь, вінок на голову з квітів); звертання (козаче, доню); діалектизми (ширинка – хустка). Символіка поезії (вінок – цнота, ширина – стан жіноцтва, шинкарка – гуляще життя) дає змогу зрозуміти, що наміри парубка відносно дівчини не є серйозними («пиду повінчаюсь до шинкарочки»; «шинкарочка шириночку шила»).

6. Пісня виникла в часи козацтва і відбиває в побутово-ситуативному та морально-етичному плані відповідну добу.

Орієнтовний план аналізу прозового фольклорного твору (казки)

1. Назва твору.
2. Жанр, жанровий різновид.
3. Функція твору в давні часи і зараз (утилітарна, естетична, інформаційна, дидактична).
4. Герої (діючі особи) – головні, другорядні. Сюжетно-композиційна лінія.
5. Особливості мови. Художньо-образні засоби: (образи; метафори; порівняння; епітети; паралелізми; пестливі слова; гіперболізація; тавтологія; символіка реалій, кольорів, чисел; звертання; діалогічні вставки; гумор; сарказм; іронія та ін.).
6. Етнокультурний зміст (зв'язок з етнічною історією, народними уявленнями, віруваннями, ментальністю).

Зразок аналізу твору:

1. «Яйце-райце».
2. Казка, чарівна.
3. Сакральна-дидактична.
4. Головні герої: Стрілець і Парубок – його син, Орел, Змія, Зміючка. Другорядні герої: Родичі Орла, змії, Золотий Заєць.

Композиційно казка складається зі вступу і чотирьох сюжетних частин, кожна з яких містить зав'язку, розвиток дій, кульмінаційний момент, розв'язку.

Вступ являє собою елементи космогонічного міфу про боротьбу між птахами і тваринами, в якій перемагають останні, але лишається живим лише мудрий Орел.

I – «Орел і Стрільць» – обіцянка Орла віддячити Стрільцеві за збережене життя, вигодовування Орла Стрільцем, повчання Орлом Стрільця («не роби іншому того, чого самому собі не бажаєш»), здобуття Яйця-райця в обмін на Орла у його родичів.

II – «Стрільць і Змія» – послуга (відновлення розбитого Яйця-райця) в обмін на народженого сина; відправлення сина в потойбічний світ зі Змієм.

III – «Парубок, Змія, донька Змії» – загадування нереальних завдань Змією Парубкові; допомога Зміючки у їх виконанні; втеча молодих людей від Змії.

IV – «Парубок і дівчина-Зміючка» – порушення табу Парубком, забуття коханої; підготовка до весілля з іншою; оживлення Зміючкою голубів, зліплених на весільний коровай, які нагадують парубкові про кохану та її допомогу йому).

5. Символіка: Яйце-райце – символ Вічності, Всесвіту, раю; два голуби на весільному короваї – символ пари, кохання; син, відданий Змієві за яйце – символ роду, кровної жертви; прийом потрійності (три завдання, три перевтілення Золотого Зайця; три перевтілення під час втечі); колористика: золотий заєць; гіперболізовані метафори («Змій летить, аж земля гуде»); приказка: «Це тільки цвіт, а ягід – ніт»; традиційні казкові формули: «як мені не плакати...».

6. Світоглядна основа казки – язичницька. У кожній частині діють різні групи героїв, що виконують певні завдання. Кожна з частин навантажена окремою зашифрованою в символічно-міфічній формі сакрально-світоглядною інформацією.

У казці яскраво простежується міфічна основа і язичницький локутивний поділ: Світ Верхній (представник - мудрий Орел, родичі якого володіють чарівним Яйцем-райцем), Середній (земний) – (представник – Стрілець); Нижній Світ (потойбіччя) – представники Змія та її родина. В потойбічному світі панує магія.

Стрілець пожалів Орла; вигодував його, принісши в жертву ялівку, корову, бугая; витримав його науку, за що був нагороджений чарівним Яйцем-райцем – символом Всесвіту і Вічності.

Язичницькі уявлення про світ відбиті і в мотивах жертвоприношення, заложних мерців (замурована Зміючка), магічного перевтілення (Золотого Зайця в змію, стару бабусю; парубка та дівчини під час втечі від Змія та Змії). У сюжеті наявні також табу та перестороги (не розбити Яйце-райце, не огородивши; не цілувати дядькової дитини), порушення яких обертається для героя нещастями (втрата сина, забуття коханої). Відгомоном часу творення казки є її матріархальність (Змія краще розвінчує магічні хитрощі втікачів, ніж її чоловік Змії).

Мотиви загадування загадок, завдань, що є відгомоном давніх ініціацій, подані в сюжеті у вигляді Зміїних завдань Парубкові, які неможливо виконати, не володіючи магічними знаннями або без допомоги чарівників.

Взагалі, вся подорож Парубка до потойбіччя – набуття сакрального досвіду, магічних знань. Витримавши складні ініціації, що загрожували його життю, Парубок успішно повертається додому в новій якості.

Анголик (слоб.) = світилка (пол.)

Боярин – неодружений друг молодого на весіллі; старший боярин – друг молодого, що керує весіллям.

Брат – 1) керівник весілля від молодої, який є її старшим братом; 2) молодший брат молодої, що «продає» сестру нареченому.

Вінчальні батьки («вінчальний батько», «вінчальна матка») (бук.) – обрана подружня пара з найближчих родичів молодого, яка бере участь в основних обрядодіях весілля, слідкує за традиційністю його перебігу, несе моральну відповідальність за благополуччя нового подружжя; в подальшому житті супроводжує родину – вінчальні батьки хрестять дітей, народжених у ній.

Вельон загулювати (бук.) – виконання швидкого традиційного танцю головними дружкою та дружбою, одягненими відповідно у вельон молодої і піджак молодого.

Вельон здоймати (бук.) – зняття вельону і покриття голови молодої хусткою на знак переходу до стану жіноцтва.

Весільний прапор – полотно, що вивішується наступного дня після весілля на дах весільної оселі, його колір – червоний або білий – символізує, відповідно, чесність – нечесність молодої.

Викуп молодої – епізод весільного обряду, під час якого бояри молодого мають заплатити викуп за наречену її родичам, подругам.

Викупати місце – звичай платити викуп боярами за місце для молодої на вивернутому кожусі.

Викурювати гостей (слоб.) – запалення в горщику гіркового перецю на знак завершення частування за весільним столом.

Вити гільце (вільце) – прикрашення весільного деревця молодими дівчатами, що відбувається напередодні весілля в дівич-вечір; гільце може являти собою гілку плодового дерева, уквітчану декоративним кольоровим папером, жмутами жита, пшениці; прикрашене хвойне

деревце; дерев'яну конструкцію тощо; воно може бути встромлене в коровай або стояти на підлозі під час весілля; гілець може бути одне, два, кілька.

Вінка не доносити – не зберегти дівочої цноти до весілля.

Вінок шити (бук.) – у буковинському весільному обряді сакральне дійство шиття вінків з барвінкового листя молодяткам (молодій – на голову, молодому – на піджак).

Дружки – неодружені подружки молодої.

Дружба (дружок) – одружений чоловік з родичів молодого, що править весілля.

Даризна – епізод обдаровування молодого подружжя подарунками, під час якого висловлюються і весільні побажання, в тому числі, жартівливі.

Дати гарбуза – відмова дівчини парубку під час світання.

Дівч-вечір – вечір напередодні весілля, під час якого молода збирає подруг і прощається з дівочтвом; у цей вечір звучали прощальні пісні, прикрашалося гільце, випікався коровай.

Загудованки (лемк.) – вечір напередодні весілля, під час якого молодий прощався з друзями, холостяцьким життям.

Закосянка (сх.-пол.) – жінка з роду молодої, що везе придане молодої до дому молодого.

Запоїни (сер.-пол.) – трапеза, що була традиційним знаком закріплення остаточної згоди на одруження через пиття могорича.

Заручини – заключний етап передвесільних обрядів, коли батьки дівчини та хлопця зустрічалися в домі молодої на знак остаточного закріплення згоди на шлюб; після заручин молоді люди вважалися зарученими і не мали права відмовлятися від шлюбу; у разі відмови сторона мала компенсувати витрати на весілля і моральний збиток іншій стороні.

Зламати калину (пол.) – обряд дефлорації молодої, який виконувався молодим або, в окремих населених пунктах, старшим дружбою.

Змовини (порада) – передвесільний епізод, спрямований на знайомство батьків майбутніх молодят, домовлення про організацію весілля; відбувалися в домі парубка, куди були запрошені батьки дівчини.

Іти з приносом (бук.) – звичай іти до молодих із продовольчим даром (кілька хлібин, мішечок цукру).

Іти на родини (сх.-пол.) – вузьколокальний східнополіський післявесільний звичай засівання подвір'я молодят зерновими культурами наступного дня після весілля, що проводиться старшими чоловіками-гостями, цей звичай є втіленням ідеї плідності майбутньої родини.

Йолка (сх.-пол.) = вільце (гільце).

Казати прощу (бук.) – промовляння старшим чоловіком «прощі» – прощального напутнього слова, адресованого молодим перед вирядженням їх до вінчання у присутності всіх родичів і гостей.

Квітка (пол.) – обряд пришивання весільної квітки молодому на піджак, що проводився напередодні весілля.

Князь (княгиня) – відповідно назви молодят під час весільного обряду.

Комора (пол.) – обряд дефлорації молодої, який здійснювався у спеціально підготовленому для цього приміщенні - коморі, з метою констатування її «чесності».

Коровай бгати – сукупність обрядодій, що супроводжувалися піснями, спрямованих на вдале випікання весільного короваю.

Коровайниця – жінка, шанована в селі, яку запрошували випікати весільний коровай; вона мала бути не вдовою, не розведеною, щасливою в шлюбі і вправною господинею.

Кури (пол.) – післявесільні жартівливі звичаї рядження в циган і вициганювання по селу курей, яких готували на вечерю всім гостям; відбувалися, як правило, у

вівторок; звичай характерний, здебільшого, для північно- і східноукраїнських обрядів.

Ладкання (карп.) – назва весільних обрядових пісень, уживана на українських землях західного регіону Карпат (Бойківщина, Лемківщина, Закарпаття).

Межа (сх.-пол.) – весільна обрядодія символічного переходу молодої зі світу своїх родичів до світу чужих.

Облизати макогон = дати гарбуза – відмова парубку під час світання.

Огласки (оголоски, вуголоски) (зах.-укр.) – оголошення про весілля у церкві за три тижні до нього.

Оглядини (пол.) = оглядини пить (слоб.), розглядини (слоб.) – довесільний приїзд батьків або ближчих родичів дівчини до оселі парубка з метою огляду майна, господарства, достатку.

Павунка (бук.) – весільна хустка з плетивом по периметру, якою покривають молоду, спускаючи плетиво на очі, що означає обмеження її свободи, своєрідні «грати».

Перезва – група післявесільних обрядодій, під час яких учасники весільного дійства відвідують одні одних за попередньо домовленим планом.

Перепій – післявесільне застілля, під час якого учасники весілля перепивають один з одним за благополуччя новоствореної родини.

Печогладина (сх.-пол.) = (піч гризти, комина гризти – (сер.-пол.) – обрядодії передвесільного етапу, які виконувалися спеціально запрошеними в дім нареченого жінками з роду нареченої, що мали гладити піч руками, гризти зубами, виявляючи, у такий спосіб, пошану до неї як до символу домашнього вогнища. На думку Б. Грінченка, назва «печогладина» була трансформована із «печоглядини», розглядини печі.

Піймати облизня = дати гарбуза - відмова парубку під час світання.

Піч колупати – звичай колупати піч дівчині під час обряду сватання, що розцінюється сватами як її готовність до заміжжя (піч – матріархальний символ домашнього вогнища з язичницьких часів).

Пити слово (бук.) – передвесільний обряд, функціонально аналогічний сватанню, під час якого молодий приходить зі старостами до батьків дівчини і просить згоди на весілля, відбувається застілля, під час якого звучать тости, спрямовані на благополуччя майбутньої родини.

Покраса – 1. Пучок житніх колосків, який знаходиться у весільній хаті на покуті або стоїть на столі перед молодими. 2. А) Зв'язані червоною стрічкою одна-дві пляшки вина або горілки з житніми колосками, які виставляють другого весільного дня на знак цноти молодої; Б) Зв'язані білою стрічкою дві пляшки вина, які виставляють другого весільного дня в разі нецнотливості молодої. 3. Головний убір молодої після обряду покривання; 4. Весільний пиріг, призначений лише для молодих (сх.-пол.).

Понеділкування – обряди, що проводяться на наступний день після весілля, як правило, в понеділок.

Порада – передвесільний епізод ради батьків молодих щодо спільної організації весілля.

Потягти ковша = дати гарбуза – відмова парубку під час світання.

Приданка (сх.-пол.) = закосянка (сх.-пол.).

Рваний колач (бук.) – звичай, спрямований на передбачення, хто з дружок наступною вийде заміж; відбувається так: у момент, коли дружби завершили ритуальний танок із весільним колачем (через який зривали барвінок для вінків молодят), дружки «налітають» на колач і мають відірвати від нього шмат – чий кавалок виявиться більшим, та дівчина і вийде заміж наступною.

Розплітати косу – ритуальне розплетення коси молодій її братом зранку в день вінчання, своєрідне «прощання» з косою – символом дівочтва; супроводжувалося тужливими піснями з прощальними мотивами.

Рушники (дбати, готувати) – готуватися дівчині до заміжжя.

Рушники подавати – давати згоду під час сватання.

З рушниками повернутися – отримати під час сватання згоду дівчини та її батьків на одруження.

На рушник стати – повінчатися, пошлюбитися.

Сват (сваха) – 1. Чоловік(-и) з боку молодого, що бере(-уть) участь у обряді сватання; 2. Старші чоловіки та жінки, відповідно, з обох родів відносно одні інших.

Сватання (сх.-укр., пол.) = (світанки – лемк.) – обряд запиту молодим згоди молодої і дозволу її батьків на одруження, відбувався о темній порі доби; зазвичай свататися йшов молодий і, як правило, не менше двох сватів – старших чоловіків.

Світилка (пол.) – маленька дівчинка, родичка з боку нареченого, що тримає свічки під час вінчання.

Сніданок нести (пол.) – звичай нести на наступний день весілля молодій сніданок (подружки молодої, свашки з її боку).

Ставати на рушник (сх.-укр.) – одружуватися, виходити заміж.

Староста – старший поважний чоловік з боку молодого, який бере участь в обряді сватання і потім порядкує на весіллі, слідкує за традиційністю його перебігу.

Старостів засилати (сх.-укр.) = посилати за рушниками – йти свататися.

Умивати молоду (пол.) – післявесільний епізод символічного умивання молодої її подружками, що відвідують молоду на наступний день після весілля.

Хусткою покритися (пов'язатися) (сх.-укр.) – перейти зі стану дівчини до стану жінки.

Цигани = кури (пол.).

Шалянка (бук.) – хустка для покриття голови молодої, що символізує перехід нареченої до стану жіноцтва.

Шишки качати (пол.) – випікання весільних тістечок для гостей і дітей під час дівич-вечора.

Джерела:

1. Весілля в с. Пакуль Чернігівського повіту. Записав Н.М. Малеча // Курданов А. Голос пам'яті (Історія с. Пакуль та його околиць). – Чернігів, 1998. – С. 303-324.

2. Гойова Є. Лемківське весілля // Народна творчість та етнографія. – 2008. - № 1. – С.80-90.

3. Курданов А. Голос пам'яті (Історія с. Пакуль та його околиць). – Чернігів, 1998. – С. 304-324.

4. Литвинова-Бартош П. Весільні обряди та звичаї у с. Землянци на Чернігівщині // Матеріали до української етнології. – Львів: Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка. – 1900. – Т.3. – С.11-172.

5. Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область). – Луганськ: Знання, 2003. – 172 с.

6. Несен І. Весільний ритуал Середнього Полісся: традиційна структура та реліктові форми (середина XIX ст.-XX ст.) // Вісник Львівського університету. Серія істор., 2008. Вип. 43. – С. 261-319.

7. Матеріали фольклористичних експедицій на Буковину (Чернівецька обл.) та Лівобережне Полісся (Чернігівська обл.) – 2006-2010 рр., зібрані Н.В. Притулик.

8. Словник української мови за редакцією Б. Грінченка у 4-х томах. – К., 1909.

Список скорочень:

бук. – буковинські обряди

зах.-укр. – західноукраїнські обряди

зах.-пол. – західнополіські обряди

карп. – карпатські обряди

лемк. – лемківські обряди

пол. – поліські обряди

сер.-пол. – середньополіські обряди

слоб. – слобожанські обряди

сх.-пол. – східнополіські обряди

сх.-укр. – східноукраїнські обряди

Фольклорні мотиви в художній літературі

Календарно-обрядова творчість

Антонич Б.-І. «Зелені свята»; «Різдво»; «Коляда»
(поезія зі збірки «Три перстені»)

Головацький Я. «Весна»; «Два віночки»

Грінченко Б. «Весняні сонети» (цикл поезій)

Еллан В. «Весняні вибрики»

Калинець І. «Відчинення Вертепу» (збірка); «Різдвяне алогійне» (цикл поезій); «Вогонь Купала» (збірка); «Про білі і тернові міста» (збірка)

Крушельницькій І. «Весняна пісня» (збірка поезій)

Леся Українка «Ой в раю, раю, близько Дунаю»

Лятуринська О. «Гусла» (збірка); «Княжа емаль»
(збірка)

Маковей О. «Веснянки» (цикл зі збірки «Поезії»)

Манжура І. «Веснянка»; «Весняночка, паняночка»

Мисик В. «Під Івана-Купала»

Некрасов М. «Зелений шум»

Олесь О. «Щороку» (цикл поезій)

Поліщук В. «Веснянка»

Рильський М. «Косовиця»

Самійленко В. «Весняні пісні» (цикл поезій);
«Весняна елегія»; «Весна» (цикл поезій)

Стефанович О. «Великоднє»; «Різдво»; «Різдвяне»;
«Різдвяна казка»; «Свіжеє сіно, ясла кленові»

Тичина П. «Десь клюють та й райські птиці»;
«Розкажи, розкажи мені поле»

Франко І. «Веснянки» (цикл поезій зі збірки «З
вершин і низин»)

Черемшина М. «Сив-сокіл»

Чумак В. «Гомін весінній»; «З ранкових настроїв»

Шашкевич М. «Веснівка»

Щоглів Я. «Весна»; «Веснянка»; «Косарі»; «Гаївки»

Родинно-обрядова творчість

Антонич Б.-І. «Весілля»; «Весільне»; «Весільна ніч»

Вороний М. «Лемент»; «На батьковій могилі»

- Карманський П. «Ой люлі, смутку»
 Калинець І. «Тренос над ще однією хресною дорогою»
 Квітка-Основ'яненко Г. «Сватання на Гончарівці»; «Козир-дівка»; «Маруся»
 Кониський О. «Скорбні пісні» (вірші зі збірки «Порвані струни»)
 Котляревський І. «Наталка Полтавка»
 Коцюбинський М. «Тіні забутих предків»
 Куліш П. «Настуся»
 Леся Українка «Жалібний марш»
 Марко Вовчок. «Козачка»; «Горпина»
 Мирний П. «Хіба ревуть воли, як ясла повні»
 Міщенко Д. «Сіверяни»
 Осьмачка Т. «На Ігоровому полі»; «Труни в гаях»
 Пачовський В. «Ведуть дружби до шлюбу...»; «Весілля»; «До вечері в шлюбнім строю»
 Поліщук В. «Понесли його в домовину»
 Стефаник В. «Виводили з села»; «Стратився»; «Камінний хрест»
 Тичина П. «На могилі Шевченка»; «Мамо, мамусю, чом не їсте?»
 Федькович Ю. «Люба згуба»; «Похорон»
 Шевченко Т. «Назар Стодоля»; «Наймичка»
- Героїчний епос**
- Бажан М. «Кров полонянок»; «Залізнякові ніч»; «Сліпці»
 Боровиковський Л. «Бандурист»
 Бурлака Ф. «Остап Вересай»
 Васильченко С. «Кармелюк»
 Воробкевич С. «Турецькі бранці»
 Грінченко Б. «Смерть отаманова»; «Леся – преславний гайдамака»; «Гальма»; «Ясні зорі»
 Єфименко О. «Як Самійло Кішка втік з турецької неволі»; «Татарські напади»
 Загребельний П. «Роксолана»

Зеров М. «Ріг Вернигори»

Карпенко-Карий І. «Лиха іскра поле спалить, сама щезне»

Куліш П. «Дума про татарина і орача»; «Дума пересторога, вельми на потомні часи потрібна»; «Дума про найвищий дар»; «Дунайська дума»; «Байда, князь Вишневецький»; «Цар Наливай»; «Петро Сагайдачний»; «Великі проводи»

Карманський П. «За честь і волю»

Калинець Ірина «Довбуш»

Калинець Ігор «Міф про козака Мамаю»

Леся Українка «Думи і мрії»; «Невільницькі пісні»

Ліна Костенко «Маруся Чурай»; «Берестечко»; «Дума про братів неазовських»

Малишко А. «Про козака Данила»; «Кармалюк»; «Трипілля»; «Ярина»

Метлинський А. «Думки, пісні та ще дещо» (збірка)

Петров В. «Приборканий гайдамака»

Поліщук В. «Дума про Бармашиху»

Руданський С. «Співи»; «Олег – князь київський»; «Павло Полуботок»; «Павло Апостол»; «Мініх»

Самійленко В. «Думи буття»

Семенко М. «Маруся Богуславка»

Слісаренко О. «Байда»

Сосюра В. «Червона зима»

Старицький М. «Маруся Богуславка»; «Разбойник Кармелюк»; «Останні орли»

Стельмах М. «На Івана Купала»

Тичина П. «Дума про трьох вітрів»

Федькович Ю. «Думи і співанки» (цикл); «Довбуш»; «Лук'ян Кобилиця»; «Козак»

Хоткевич Г. «Довбуш»

Шевченко Т. «Перебендя»; «Гайдамаки»; «Невольник»; «Гамалія»; «Дума»; «Сліпий»; «Чернець»; «Варнак»

Шевчук В. «Ілля Мурин»

Щоглів Я. «Слобожанщина» (збірка віршів)

Балади

Антонич Б.-І. «Балада про тінь капітана»; «Балада про пророка Йону»; «Балада провулка»; «Балада про блакитну смерть»

Бобринський В. «Зимова балада»; «Розіп'ятий скрипаль»

Влизько О. «Книга балад»

Вороний Марко «Бондарівна»

Вороний М. «Балади й легенди»

Грінченко Б. «Смерть отаманова»; «Ярина»; «Христя»; «Біла бранка»

Дніпрова Чайка «Мати-Русалка»

Драч І. «Балади буднів»; «Балада про соняшник»; «Балада про дядька Гордія»; «Балади буднів»; «Орлина балада»; «Балада золотої цибулі»; «Балада ДНК»

Еллан В. «Балада про любов»

Йогансен М. «Балади про війну і відбудову»

Жиленко І. «Буковинські балади»

Забаштанський В. «Брайлівські балади»

Калинець І. «Балада про хвилю»; «Балада про Дивоптаху»

Карманський П. «Українська балада»

Карпенко-Карий І. «Бондарівна»

Кобилянська О. «У неділю рано зілля копала»

Костенко Л. «Маруся Чурай»

Костомаров М. «Сава Чалий»

Крушельницькій І. «Балада про розбиті мрії»; «Балада про багряню купіль»

Липа Ю. «В'ється стежка між кущами»

Маланюк Є. «Варязька балада»

Малишко А. «Старовинна балада»; «Балада про наклеп»; «Іспанські балади»; «Балада про гречкосія»; «Балада про вітер»; «Балада про поета»

Марко Вовчок «Лимерівна»; «Дев'ять братів і десята сестриця Галя»

Микитенко І. «Маруся Шурай»

Нечереда Б. «Балада про триста коней»

Панас Мирний «Лимерівна»

Первомайський Л. «Балада нового року»; «Героїчні балади» (збірка)

Руданський С. «Тополя»; «Верба»; «Вечорниці»; «Упир»

Самійленко В. «Чураївна»

Свідзинський В. «Поезії» (балади та вірші)

Скиба Р. «Сивий ведмідь»; «Вона або балада про Перелесника»

Сосюра В. «Брати»; «Комсомолець»

Старицький М. «Ой, не ходи Грицю...»

Тополя М. «Чари»

Фальківський Д. «Одна нога в стременах»

Федькович Ю. «Люба згуба»; «Безталанне кохання»; «Закохана»; «Серце не навчити»

Філянський М. «Дуб»; «Осокор»; «Явір»; «Три явори»

Шевченко Т. «Утоплена»; «Причинна»; «Хустина»; «Катерина»; «Лілея»; «Княжна»; «Тополя»

Щавурський Б. «Балада про золотих 1 (2)»; «Балада Лисої гори»

Щоглів Я. «Лоскотарик»; «Запорожець над конем»

Пісенна лірика

Антонич Б.-І. «Вітражі й пейзажі»; «Пісня мандрівника»; «Пісня бадьорих бродяг»; «Пісня про дочасне світло»; «Пісня про незнищенність матерії»

Боровиковський Л. «Козак та буря»

Влизька О. «Парубоцьке»; «Пісня, якої не вбити»; «Безпутинна пісенька»; «Примітивна пісенька»

Вороний М. «Шумки»; «Пісні» (цикл поезій); «Бурлацька»

Гребінка Є. «Козак на чужбині»

Грінченко Б. «Пісні Василя Чайченка»; «Під сільською стріхою»; «Нові пісні і думи Василя Чайченка»; «Пісні та думи»

- Головацький Я. «Поезії» (поетична збірка)
- Забіла В. «Соловей»; «Маруся»; «Човник»; «Кохання»; «Туга серця»
- Калинець І. «Осінні пісні»; «Тирсою в полі» (збірки поезій)
- Карманський П. «Пливем по морі тьми»; «Осінні зорі» (збірки поезій); «Бурлацька»
- Карпенко-Карий І. «Чумак»; «Бурлачка»; «Наймичка»
- Кониський О. «Наймичка»; «За плахту»; «Хвора душа»; «Панська воля»
- Костенко Л. «Маруся Чурай»
- Костомаров М. «Ой ішов козак, ой ішов бурлак»
- Лепкий Б. «До пісні»; «Над рікою»; «На позиченій скрипці»; «З-над моря»; «Стара пісня» (цикли поезій)
- Леся Українка «На крилах пісень»; «Думи і мрії» (збірки поезій)
- Метлинський А. «Козак, гайдамак, чумак»
- Маковей О. «Думки і образки»; «Строфи»; «Пісні»; «Пісні з поля» (цикл поезій)
- Манжура І. «Буралка»; «Бурлакова могила»; «З заробітків»; «Босяцька пісня»
- Нечуй-Левицький І. «Бурлачка»; «Микола Джеря»
- Олесь О. «З журбою радість обнялась» (збірка поезій)
- Падура Т. «Пісня козацька»
- Петренко В. «Весна»; «Небо»; «Туди мої очі, туди моя думка»; «Чого ти, козаче, чого ти, бурлаче»
- Рильський М. «На білих островах»; «Під осінніми зорями» (збірки поезій); «Марина»
- Руданський С. «Співомовки»
- Сосюра В. «Осінь»; «Журавлі прилетіли»; «Крізь вітри і роки»
- Старицький М. «Не сумуй, моя зоре кохана»; «Тяжко, важко по світу нудитись»; «Де мені подітись з лютою нудьгою»; «Зорі, зорі, ясні очі»; «Як ми з тобою спізнались»
- Теліга О. «Мужчинам»

Тичина П. «Вітер з України» (збірка поезій); «Гаптує дівчина»; «Пісня про гармонію»; «Пісня кузні»; «Як упав же він з коня»

Устинович М. «Піснь опришків»; «Верховинець»

Федькович Ю. «А я собі стрілець!..»; «Браття-опришки, гайда за чару!..»; «Як засяду, браття, коло чари»

Чернявський М. «Пісні кохання» (збірка поезій)

Черемшина М. «Світляній панночці Одарці»; «Та не думай, Марусенько»; «Параска»

Чумак В. «Пісні минулих часів»; «Я буду співать про козаків лихих»

Шевченко Т. «Думка»; «Ой, не п'ються пиво-меди»; «Неначе степом чумаки»; «У неділю не гуляла»

Шашкевич М. «Пісеньки» (цикл поезій); «Чом, козаче молоденький»; «Думка»; «Серед поля край могили»; «Серед поля край могили» «Вийшов козак на гороньку»

Щоглів Я. «Запорожець»; «Запорожець над конем»; «Козак» «Запорозький марш»; «В степу»; «Орел»; «Чумак»; «Дочумакувався»; «Ткач»; «Кравець»; «Бурлаки»; «На чужині»; «Чередниця»

Федькович Ю. «Поезії»

Казкова проза

Анекдоти С. Руданського, В. Самійленка

Байки Г. Сковороди, П. Білецького-Носенка,
Л. Боровиковського, Є. Гребінки, Л. Глібова,
Ю. Федьковича, Я. Головацького

Гуморески О. Вишні, П. Глазового

Близнець В. «Земля світлячків»

Грінченко Б. «Два морози»; «Снігурочка»; «Сопілка»; «Сірко»; «Три бажання»

Забіла Н. «Сорока-білобока» та ін.

Іваненко О. «Казка про маленького Піка»

Калинець І. «Пан Ніхто»; «Таке собі»; «Дурні казки»; «Львівська казочка про Росаву, Кришталеву гору і Тернову дудку»

Кобринська Н. «Брати»; «Чортище»

Костомаров М. «Загадка»

Коцюбинський М. «П'ять казочок» (цикл); «Хо»

Кочерга І. «Дівчина з мишкою»; «Фея гіркого мигдалю»; «Алмазне жорно»

Леся Українка «Біда навчить»; «Лілея»; «Казка про Оха-чудотвора»; «Казочка про край царя Гороха»; «Веселий пан»; «Пан політик»; «Лісова пісня»

Манжура І. «Іван Голик»; «Трьомсин богатир»; «Червоний горицвіт»; «Як ми з дідом багатіли, а батька ще й на світі не було»

Марко Вовчок «Кармелюк»; «Невільничка»; «Дев'ять братів і десята сестриця Галя»; «Ведмідь»; «Чортова пригода» (казки); «Маруся»; «Записки причетника»

Мирний П. «Казка про Правду і Кривду»

Нестайко В. «В країні сонячних зайчиків»; «Пригоди журавлика»

Нечуй-Левицький І. «Запорожці»; «Два брати»; «Скривджені й нескривджені»

Олесь О. «При світлі ватри»; «Ніч на полонині»

Симоненко В. «Цар Плаксій та Лоскотон»; «Подорож у країну Навпаки»

Павличко Д. «Золоторогий олень»; «Пригоди kota Мартина»

Руданський С. «Цар-Соловей»

Тичина П. «Івасик-Телесик»; «Дударик»; «Кожум'яка»

Фомін Є. «Івасик-Телесик»

Франко І. «Вовк, лисиця і осел»; «Заєць та їжак»; «Фарбований лис»; «Ріпка»

Черкасенко С. «Казка старого млина»

Шиян А. «Казка про білочку мандрівочку»; «Котигорошко»

Легенди, перекази, народні оповідання, бувальщини

Білецький-Носенко П. «Вовкулака»

Боровиковський Л. «Хромой скрипач»; «Кузнец»

Будзиновський В. «Пригоди запорізьких скитальців»;
«Осавул Підкова»; «Під одну булаву»

Васильченко С. «Чарівний млин»; «Відьма»; «Чорні
маки»; «Отруйна квітка»; «Добрі очі»; «Сирітське сонце»;
«Золота діжа»; «Калина»; «Чарівна книжка»

Вороний М. «Євшан-зілля»

Гоголь М. «Вій»; «Ніч перед Різдом»; «Травнева ніч»

Гребінка Є. «Ніжинський полковник Золотаренко»

Гренджа-Донський В. «Оповідання з карпатських
полонин»; «Червона скала»; «Золоті ключі срібної землі»
(поєми); «Ілько Липей, карпатський розбійник»

Грінченко Б. «Скарб»; «Дума про княгиню-кобзаря»;
«Смілива дівчина»; «Маруся та князенко»; «Перша жінка»;
«Христя»

Гриневичева К. «Легенди і оповідання» (збірка);
«Шестикрилець»; «Шоломи в сонці»

Дніпрова Чайка «Дівчина Чайка»; «Мара»

Загребельний П. «Диво»; «Первоміст»; «Смерть у
Києві»; «Роксолана»

Іваничук Р. «Мальви»; «Черлене вино»; «Манускрипт
з вулиці Руської»

Калинець І. «Молімось зорям дальнім»

Калинець Ірина «Осліплення Василька
Теребовельського»; «Сірчан»; «Дорошенко»;
«Трьохсвятительська каплиця»; «Гетьманівна»;
«Кончаківна»; «Довбуш»

Квітка-Основ'яненко Г. «Конотопська відьма»; «От
тобі й скарб»; «Мертвецький великдень»

Кобринська Н. «Відьма»; «Чудовище»; «Хмарниця»

Кониський О. «Панська воля»; «Грішники»; «Дмитро
Книш»; «Семен Жук і його родичі»

Королева Н. «Старокиївські легенди»

Костенко Л. «Лютіж»; «Чигиринський колодязь»;
«Стара церква в лемешах»; «Князь Василько»; «Горислава-
рогніда»; «Древлянський триптих»

- Костомаров М. «Мана»; «Больная»; «Гайновидець»;
 «Співець Митуса»; «Сын»; «Кудеяр»; «Черниговка»
 Котляревський І. «Енеїда»
 Коцюбинський М. «Тіні забутих предків»
 Кочерга І. «Марко в пеклі»; «Свіччине весілля»;
 «Ярослав Мудрий»
 Куліш П. «Чорна рада»; «Байда»; «Петро
 Сагайдачний»; «Цар Наливай»
 Лепкий Б. «Мазепа»; «Крутіж»; «Вадим»
 Леся Українка «Лісова пісня»; «Жертва»; «Саул»;
 «Сфінкс»; «Віла-посестра»; «Ізольда білорука»
 Липа Ю. «Гетьман Іван Мазепа»; «Київські легенди»
 (цикл)
 Маковей О. «Ярошенко»
 Марко Вовчок «Чортова пригода»; «Як Хапко солоду
 відрікся»
 Мушкетик Ю. «Семен Палій»; «Гайдамаки»; «Яса»
 Олесь О. «Над Дніпром»; «При світлі ватри»; «Ніч на
 полонині»; «Земля обітована»; «Княжа Україна» (книга
 творів)
 Опільський Ю. «Іду на вас»; «Ідоли падуть»;
 «Золотий лев»; «Сумерк»
 Палійчук О. «Колиска Дажбога»
 Панч П. «Гомоніла Україна»
 Пачовський В. «Сріберний дзвін»; «Золоті ворота»;
 «Князь Лаборець»
 Прокопович Ф. «Володимир»
 Руданський С. «Упир»; «Віщий Олег»; «Байки
 світові»; «Лірникові думи» (цикл); «Співи» (цикл); «Козак і
 король»; «Турки і козак»; «Хмельницький з ляхами»
 Симоненко В. «Кукурікали півні на рушниках»;
 «Весілля Опанаса Крокви»; «Дума про діда»; «Чорна
 підкова»
 Сковорода Г. «Змагання архистратига Міхаїла з
 сатаною»; «Потоп зміїний»
 Скляренко С. «Святослав»; «Володимир»; «Ярослав»

Сосюра В. «Мазепа»

Стороженко О. «Закоханий чорт»; «Жонатий чорт»; «Чортова корчма»; «Мірошник»; «Марко Проклятий»

Федорів Р. «Рудий опришок»; «Жбан вина»; «Квіт папороті»; «Колиска з яворового дерева»; «Танець Чугайстера»; «Знак кіммерійця»; «Яре зерно»

Федькович Ю. «Довбуш або Громовий топір і знахарський хрест»; «Опришок»

Франко І. «Смерть Каїна»; «Істар»; «Цар і аскет»; «Легенда про святого Маріна»; «Хмельницький і ворожбит»; «Іван Вишенський»; «Кончакова слава»; «На святоюрській горі»; легенди зі збірки «Мій Ізмарагд»; «Сон князя Святослава»; «Петрії і Довбушуки»; «Захар Беркут»; «Свинська конституція»; «Добрий заробок»; «Історія кожуха»

Хоткевич Г. «Довбуш»; «Богдан Хмельницький»; «У полку Ігоревім»

Черкасенко С. «Ціна крові»; «Про що тирса шелестіла»; «Северин Наливайко»; «Вельможна пані Кочубеївна»; «Богдан Хміль»; «Пригоди молодого лицаря»

Шевченко Т. «Тарасова ніч»; «Іван Підкова»; «Гайдамаки» «Іржавець»; «Чернець»; «Варнак»; «Москалева криниця»; «Титарівна»; «Сотник»; «Петрусь»; «Марія»; «Царі»

Шевчук В. «Дім на горі»; «Три листки за вікном»

Щоглів Я. «Барвінкова стінка»

Дитячий фольклор

Антонич Б.-І. «Колискова»; «Пісенька до сну»

Бажан М. «Колискова»

Вороний М. «Сніжинки»

Глібов Л. дитячі поезії

Забіла Н. «Казка колискова»

Калинець І. «Дивосвіт», «Калинова сопілка» (цикли)

Карманський П. «Ой люлі, смутку!»; «Пісня заколисна»

- Леся Українка «Місяць ясененький»; «Колискова»
 Маковей О. «Сон»
 Малишко А. «Оженився горобець»; «Бігла казка по мосту»; «Кіт-воркіт біля воріт»; «Зайцю довговухий»
 Олесь О. «Над колискою»
 Поліщук В. «Ой у ката-воркота»
 Руданський С. «Над колискою»
 Самійленко В. «Вечірня пісня»
 Сингаївський М. «Як приходять вечір»; «Про що говорили птахи і звірі»
 Сосюра В. «Колискова»
 Тичина П. «А я у гай ходила»; «Хор лісових дзвіночків»; «Осінь така мила»
 Франко І. «Киця»
 Шевченко Т. «Ой люлі, люлі, моя дитино...»
 Щоглів Я. «Баю-баю»

Загадки

- Галятовський І. «Ключ розуменія»
 Костомаров М. «Загадка»
 Коцюбинський М. «Десять робітників»
 Байки Л. Боровиковського, Л. Глібова

Друкується за виданням: Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 591 с.

Жанри фольклору, пов'язані з вірою в магічну силу слова

1. Замовляння від ляку

Первим разочком Гасподнім часочком Господу-Богу помолюся, Святой Пречистой Матері Божій поклонюсь. І вам, зорі, ранні й вечірні, станьте в допоміж. І яка ж тебе матір народила, твоє все горечко отходила, твої всі зляки і пристріти і переполохи: подуманий, погаданий, примолені, приговорені, мужичий, жіночий, дівочий, парубочий, суховетряний. Я вас умоляю, вас вигаварію на моха, на болота, на нецейлози ссилаю. А там, де ветер не гуляє, сонце не гріє, там живопис гуляє, став спочивать, а цьой людині (ім'я) спакою давати. Не мой то, Гасподній, я с духами – Христос с помащу, я с радощу. Амінь своєму горечку. [Вед.]

2. Замовляння від зубного болю

Первим разочком Гасподнім часочком Господу-Богу помолюсь, ранньою зарьою, доброю порою, сей деньок божественний, свята серодочка, чи четвер, чи п'ятниця. Так прости мені, поможи мені, Божий угоднік, помошнік, станьте мені в допоміж. Пречиста Божа матір у столу стояла, сина прохала, а мені (ім'я, кому) болячку шептать. І больну, приговорну, пристречну, посмешну, щелепавицю, зубовицю, скулавицю, моравицю, жилавину, голавину. Поки я говорила, я все виговорила. Вона стояла, бушувала, головку турбувала, зубки, ушки, ворота, спатки не давала. Є Ісус Христос на небесах, нашу болячку, по чистих полях, у дубових лесах – там, де ветер не вес, там де сонце не греє – й став спочивать, а цьой людині (ім'я) спокою давати. Не мой дух – Гасподній. Я – с духами, Гасподь – с помащу. Подуманий, погаданий, приговорений, амінь своєму горечку. (Подути на людину у вуха – в одне, друге, а тоді – сильно дмухнути і плюнути на ліву сторону дев'ять разів.) [Вед.]

3. Замовляння від зубного болю

Молодик молодий, на тобі хрест. Ти в море купавсь, нам показавсь. Молодий передав старому, старий передав мертвому. Коли у мертвого будуть діти, тоді в раба Божого (ім'я) будуть зуби балеть. Не мой то, Господній. Я – з духами, Господь – з помащу. Амінь твоєму горечку. [Вед.]

4. Замовляння від кровотечі

Жив собі дед чорний, був у нього син чорний. Не вмів не орать, не пашать – тільки кров замовлять. Була в нього жінка Марина, по небу ходила, рожу посадила, рожа прийнялась – кров запеклась. [Вед.]

5. Замовляння від звиху

Первим разочком Господнім часочком Господу-Богу помолюсь, Святой Пречистой-Матері Божій поклонюсь, і вам, Зорі – ранній й вечірній. Станьте мені в поміч! Стань удар проти удару, стань звих проти звиху. Костка з косткою сидить, жилка з жилкою зростись, а ти, кров, розійдись. Спускався Господь на шовкових проводах, спускався – не забився. Кругом ангели леталі, Ісуса Христа до землі не допускалі. А не мой же то, Господній. Я – з духами, Господь – з помащу. Амінь твоєму горечку. [Вед.]

6. Замовляння-діалог від ікавиці

- Ікавице, Ікавице, де була?
- У Києві.
- Що робила?
- Попа покинула.
- Покинь і мене. [Ів.]

7. Оберегова словесна формула проти здійснення поганого сну

Іди, сон, на сухий ліс [Ів.]

8. Оберегова словесна формула проти здійснення поганого сну

Святий Пантелеймон, забери мій сон (промовити тричі, дивлячись у вікно). [Ів.]

9. Молитва-оберіг

На Царській горі, на Сіянській землі Богородиця спала, приснивсь-привидивсь їй сон. Богородиця встала, сон привітала. Богородиця ходила – Ісуса-Христа за ручки водила. Повела на небеси, з небес – у Ранню, з Ранньої – у Пізню. З Пізньої – у монастир. У тому монастирі – камінь. На тому камені сам Ісус Христос помирав: ручки зложив, очки зтулив, голівку схилив. Прийшли до нього Петро і Павел: «Братці мої розлюбезні, подивіться на мої муки, беріть хрест у руки, ходіть по білом світу, розкажіть старому і малому – хто цю молитву буде знати, не буде в огні погорати, в воді потопати, наглою смертю вмирати.» Мати Христова, Свята Покрова, бережи і стережи від скорбі, від муки, від печалі палючої, від звіря бігучого, від гада повзучого, від вогню палючого. Господи, помилуй (тричі)! [Ів.]

10. Молитва-оберіг у дорогу

Я виходжу з хати, зі мною – Божа Мати. Святий Нікола – в порозі, поможи мені в дорозі. [Вел.]

Повір'я, табу, заборони, перестороги, рекомендації

1. Насіння гарбуза, призначене для посадки лущити не можна, бо дітей не буде. [Ів.]

2. Якщо додолу впав краєць хліба, певний час його піднімати не можна, бо то предки просять. [Кол.]

3. Дівчині не можна сідати на ріг столу – заміж не вийде. [Ів.; Кол.] Навпаки: бажано сідати на ріг столу, тоді буде свій дім, угол. [Ріп.]

4. Треба завжди доїдати хліб, бо якщо лишати крайчик, то може бути рудий чоловік або силу свою втратиш. [Гуч.]

5. Дівчині з-за столу треба виходити з того боку, з якого заходила, інакше заміж не вийде. [Гуч.]

6. Не можна нічого позичати до схід сонця гроші.
[Кол.]

7. Якщо гикавка, то хтось згадує (споминає). [Петр.]

8. Якщо рука зачесалася – з кимось привітаєшся.
[Петр.]

9. Через поріг нічого не можна давати, передавати.
[См.]

10. Для того, щоб викликати дощ, треба «на могилках» вилити колодязьну воду або замовити в церкві молебень.
[Ст.]

Календарно-обрядова поезія

1. Колядка

Каледую, каледую, кавбасу чую
Дайте кавбасу, дак я додому панесу.
Дайте пирога, а не дасте пирога,
Дак я карову за рага. [Тур.]

2. Щедрівка

Шо у Києві на Йордані
Там Пречиста воду брала,
Ісуса Христа сповивала,
На ялине калихала.
Да прилетіли три янголі
Да взяли Ісуса папу од небеса.
Да всіе небеса растварилися,
Да всіе світиє да укланилися.
Дажидайте Доброго вечора! [Кол.]

3. Щедрівка

Виженете бичка за ворітечка,
 А я попасу – дайте ковбасу.
 Ковбаса упала – дайте кусок сала,
 Ще й сало не гадище –
 Дайте похмелище.
 Дажидайте Доброго вечора! [Кол.]

4. Щедрівка

Ой, чи дома-вдома дівчинка Марійка?
 Нема її вдома, десь сад садить, та й ще поливає...
 Сад садить та й ще поливає,
 Сад поливає та ще й промовляє:
 – Рости ж ти, мій саде, тонкий, високий,
 Зелений, кудрявий та ще й кучерявий.
 Щедрий вечір, добрий вечір! [Петр.]

5. Щедрівка

Ой свет на заре занімаєцца,
 Там Василько в дорогу збираєцца.
 Його мамочка проводжає да й приказує:
 – Не йди, синку, попередочку,
 Не оставайся, синку, і позадочку,
 А йди, синку, посерединці.
 Увидів його турецький сулан:
 – Якби то я знав, чий син гуляв,
 То я б за його свою дочку віддав. [Петр.]

6. Весняна гра «Просо»

Дівчата та хлопці стають у дві шеренги напроти одна
 одної, беруться за руки і кожен гурт по черзі підступає до
 іншого зі словами діалогу, потім – відступає назад.

- А ми просо сіяли, сіяли.
- А ми просо витопчем, витопчем.
- А ми коней випустим, випустим.
- А ми коней займемо, займемо.

- Чим же вам викупить, викупить?
 - А ми дамо 100 рублів.
 - Нам не надо 100 рублів, а нам надо дівчину.
 - А як її ім'ячко?
 - Її ім'ячко... (називають когось із дівочого гурту).
- [Петр., См.]

Родинно-обрядовий фольклор

1. Весільний обряд с. Іванівка Чернігівського району

Учасники весільного обряду мають назви: молодий, молода; старости; свати, свахи; бояри, дружки (друзі нареченого та подружки нареченої, серед яких є «старші», які виконували важливу роль на весіллі); світилка (дівчинка з роду молодого).

Передвесільний етап зазвичай включав епізоди «сватання» та «пораду».

У родинях, де виховувалися кілька дівчат, бажаним вважалося, щоб вони виходили заміж у віковому порядку: спочатку - старші, потім – молодші. У іншому випадку казали: «*Молодша старшу пуд карито закрила*», тобто першою вийшла заміж і ніби перекрила шлях сестрі.

Сватання. На сватання молодий брав із собою старшого чоловіка із його жінкою – сватів. Разом вони йшли із хлібом і пляшкою горілки до дівчини свататися. У сватальних діалогах найбільш поширеним був сюжет мисливства (полювання на куницю-красну дівичю). У разі згоди дівчина розрізала принесений сватами хліб. Після сватання дівчину називали «зарученою». На сватанні батьки молодої дарували подарунки майбутній свекрусі, сватам.

Порада. Через тиждень батьки дівчини йшли «на раду» в родину хлопця, щоб домовитися про весілля.

Приготування до весілля розпочиналося із запрошення гостей, продовжувалося випіканням короваю та нарядженням вільця.

Запрошення гостей відбувалося так: молодий запрошував своїх родичів, а молода – своїх. При цьому вона була вдягнена у спідницю, на якій був пов'язаний рушник. Разом із старшою дружкою молода ходила запрошувати найближчих родичів. Вона зверталася до них: *«Просили батько і мама, і я покійно прошу: приходьте до мене на весілля»* та тричі кланялася.

«Шишки» відбувалися в суботу перед весіллям. У цей день випікали коровай і шишки. Випікання короваю доручали кумі або замужній нерозведеній жінці. *«Шишки качали»* інші жінки та дівчата.

Замішуючи коровай, співали:

Наша піч гигоче,

Короваю хоче.

А припічки заливаються –

Короваю дожидаються.

Де ж тая пошла,

Що в піч коровай несла?

На ній свита шовком шита,

Бобрами обложена,

Да на ній ізложена.

Коровайниця п'яна,

Коровай попсовала

Ручками да біленькими,

Перснями да золотенькими.

Після цього давали хлопцеві віник, щоб він вимів піч перед тим, як садити в неї коровай.

Коли коровай садили в піч, говорили тричі: *«Панове старосте, благословіть в піч каравай посадить»*. На це відповідали: *«Бог благословить»*.

Коли посадили коровай у піч, маленькі хлопчики повинні були стрибати з припічка додолу. А коли старший чоловік виносив спечений коровай у комору на зберігання до весілля, його жартома намагалися побити різками.

«*Виття вельца*». У суботу дівчата прикрашали також 2 весільні хвойні дерева – «вельца» – у домі молодого і в молоді по одному. Для цього використовували стрічки, декоративний папір; верхівку дерева прикрашали штучним віночком (на дроті чіпляли паперові квітки). Прикрашаючи вільце співали:

*Ми вілечко довиваємо,
Горілочку допиваємо
Наше вілечко рясне
Без калиноньки красне,
Без віетрику має,
Без сонечка сяє.
Гу!*

Вільця під час весілля не встромляли у коровай, бо вони були великими, а ставили на стіл. При цьому старша дружка тричі просила: «*Благословіть вільце на стіл поставити*». Тричі їй відповідали: «*Бог благословить*».

По закінченні весілля, коли молода їхала додому, мала зломити верхівку вільця і забрати з собою до свекрого дому. До цього ніхто не мав права чіпати квіток з дерева.

Власне весілля, як правило, святкували в неділю. Молоду вбирали в «*спадницю, карсетку, вишиту сорочку, хвартух*».

Молодий із боярами приїздив у дім молоді і викупував її. Після цього молодята їхали до церкви, де відбувалося вінчання. Під час вінчання світилка із квітами та свічками ходила за молодими.

Після вінчання головне дійство відбувалося в домі молоді, куди поверталася подружжя. Молода займала місце на вивернутому кожусі (символ багатства, достатку). Дівчата співали:

*Сяду я на посаді,
Час мені дівувати (двічі)
Батька-мати забувати.
Батька й мати забувати,*

А свекруху поважати.

Бо свекруха – не матінка.

Хата й сіни на помості,

Чого ж наїхали тиє гості?

Це ж вони приїхали за тобою.

Сховай, сховай, матінко, мене у комору.

Не сховаю, дитя моє, не сховаю.

Бояри мають «*викупити місце*» на кожусі.

Молода ховається, її розшукують, бояри платять гроші за молоду.

Місце для молодих, яке займають хрещені батьки молодої або її брат, бояри теж викупувають.

У домі молодої відбувається весільне гуляння, святковий обід.

Співалися прощальні тужливі пісні:

За горою рута-м'ята, за горою.

Да й заросла дрібним зіллям-лободою.

Ой чого ж ти, моя донька, не полола?

Чисто свої білі ручки поколола.

Посадила орішину у городі,

Рости, рости, орішино, розвивайся

Та й на мене, молоду, забувайся.

Увечері свахи везуть у дім молодого скриню з приданим («*пуостилки, рядна, пінчжеки*»). Дружби мають викупити це.

Раніше молоду в дім молодого супроводжувала старша жінка – «*закосянка*» (від «*іхати за косою*»), яка розплітала косу молодій, заплітала заново і зав'язувала навколо голови, вдягала на голову молодій очіпок («*чепец*»), стелила молодим постіль. У дім молодого молода мала взяти з собою буханку хліба та ікони, якими благословили батьки, 2 тарілки і 2 ложки.

Коли везли молоду до свекрого дому, співали:

Прощай, Галечко, сестра наша.

Ми не твої подружечки – ти не наша.

Ми пуойдемо на вечорки – ти не пуойдеши.

*Ми розкажем тобі правду - ти не пуоймеш.
 Як не буде пускати – то не руодна мати.
 А як буде пускати, ще й приказувати:
 - Иди, доню, не барись. За ворота - та вернись.
 Шо ж то, мамко, за гульня – за ворота, та й верня?
 Я у мамки жила – сіем недіель гуляла,
 А на вуосьму прийшла, перевдіелась і пішла.*

На порозі дому молодих зустрічала свекруха. На знак того, що вона прийняла молоду «в доньки» (ніби народжувала другу дитину), розігравали пологи. Сорочку свекрусі надривали і били у горщики з криками «Уа-а-а!».

У свекрому домі гуляння продовжувалося. За столом співали веселі жартівливі пісні, в яких свашки і свати, дружки і бояри висміювали почергово одні інших.

*Свашки співали:
 У нашого свата
 З верби-лози хата,
 З білої берези,
 Сидимо ми тверезі.
 Свати відповідали:
 Де ж ви, свашки, волочилися
 Да на нас начепилися?
 За стуол позалазили,
 Щоб вам очі повилазили!*

Післявесільний етап тривав тиждень, а іноді – й довше.

У понеділок відбувалися обрядодії, що мають локальні назви «нести сніданок», «йти на радини», «йти у придане» тощо. У цей же день розподіляли коровай. У вівторок організовували дійство «цигани». А потім – упродовж тижня-кількох - відбувалися «перезви».

У понеділок зранку дівчата «несуть сніданок» молодій (яєшню чи щось інше), живого півня або курку і співають:

*Ми до тебе, Галечко, ідемо
 Добрий день тобі несемо.
 А цей добрий день – не на день, на тиждень.*

*Чи ти виходь, Галечка, против нас
 Да вітай своїх дружечок – усіх нас.
 Чи ти, Галечко, снідала,
 Чи чужая мати не дала.
 А своя руодная не знала –
 Пуозно снідати прислала.*

Дівчата, що принесли сніданок, цілувалися, щоб молоді все життя любилися.

У Іванівці молоду не «вмивали», а в сусідньому селі Слабині в понеділок дівчата йшли «вмивати молоду».

Старші жінки й чоловіки *«йдуть на радини»*. Жінки готують вареники, пироги, а чоловіки беруть кошулі з зерном і засівають у хаті, замовляючи на плідність майбутньої родини: «Роди, Боже, сіно й пшениця, і дітей ціла копиця».

У цей же день свахи *«йдуть у придане»*. Вони викликали молоду тими ж піснями, що й дівчата, які принесли снідати. Спочатку виходила «фальшива молода». Звучали пісні про те, що *«це не наша молода, в неї ноги розкорячені й волосся покудлачене»*. Гості несли «в придане» подарунки і гроші молодим. На столі стелили скатертину, на яку спочатку мати, а потім усі інші, клали свої подарунки. Після цього мама здіймала скатертину зі столу й забирала подарунки. Вона ж, у свою чергу, дарувала подарунки всім свахам (хустки, скатертини). Наречений дарував нареченій хустку.

У цей же день і розподіляли коровай. Старший дружок заносив його в хату, а жінки жартома намагалися його вдарити різками. Цей дружок і розподіляв коровай серед гостей. У с. Іванівка Чернігівського р-ну коровай різали, не шкодячи «підошви» (нижньої його скоринки). Підошву потім віддавали музикантам. По черзі чоловіки давали гроші «на коровай», випивали чарку і забирали кавалок короваю. Кожен із гостей при цьому обов'язково щось бажав молодят. Були популярними жартівливі побажання: *Дарую веноч цибулі, щоб не давала свекрусі*

дулі. *Дарую телицу, щоб не ходив чалавіек до другої молодици.*

У вівторок проводилися «цигани». Всі гості переряджались в циган, ходили по селу веселі, вициганювали курей, яйця, пригощали односельців горілкою.

У цей же день возили тещу на возі, в голоблі впрягалися самі учасники дійства. Увечері готували курей, яких здобули за день.

Через тиждень після весілля починалися «перезви». Батьки молодої, хрещені батьки запрошували до себе молодих, цікавилися їхнім новим життям.

2. Обряд хрещення дитини

Хрещення дитини – церковне таїнство, яке полягає у посвяченні людини в християнську віру і отриманні духовних наставників – хрещених батьків, що впродовж усього життя мають супроводжувати і підтримувати дитину на її духовному шляху. Канонічний порядок таїнства закріплений церковним звичаєм, проте в народі він супроводжується додатковими обрядодіями, закріпленими багатоміковою традицією.

Важливим моментом хрещення є вибір кумів – хрещеного батька дитини та хрещеної матері. Зазвичай, хрещеного батька обирав тато дитини, хрещену – мама. Часто в куми запрошували родичів – братів, сестер тощо. Ними могли бути і друзі, приятелі, знайомі, одружені-заміжні або неодружені-незаміжні. В окремих випадках кумою «брали перву стрічну людину, щоб не балієло» [Кол.; См.]. На Чернігівщині вважалося, що кумами не може бути подружня пара, бо хрещені батьки не повинні мати між собою інтимних стосунків [Ів.; Зад.; Кол.].

Бути кумами було дуже почесно. Старожили свідчили: «Бувало, що проживе людина життя, а в куми її не покличуть – не поважають. А було таке, що по десять і по сімнадцять дітей. У бабусі в Олешні там, що була

хресною у старшого сина, Артѣом наш був у неї двадцять першим. А ще після нього скільки!» [Зад.] Відмовлятися від запропонованої місії хрестити дитину вважалося гріхом.

Небажаним вважалося перехрещення: коли б хрещені батьки дитини пропонували її батькам бути хрещеними у їхніх дітей. [См.]

У випадку смерті першої дитини для другої обирали інших хрещених – міняли кумів. [См.]

Під час обряду хрещення мама дитини не мала права перебувати в церкві, якщо не минуло 40 днів після пологів, бо до цього часу вважалася нечистою. Після обряду хрещення дитини, як правило, відбувалося введення («вводи́ни») в церкву матері з дитиною, що символізувало післяпологове очищення породіллі і повернення її з дитиною до церковної громади.

З поверненням додому після хрещення хрещені батьки переступали поріг оселі, на якому лежали знаряддя сільськогосподарської праці, наприклад, молоток, вуздечка, сокира (для хлопчика) або речі, пов'язані з шиттям або прядінням (для дівчинки). Потім дитину вмотували в кожух, щоб була багата, і клали на піч. Старші члени родини радили: «вмату́й і клади на піч для того, щоб дитина жила багата, піч – оберіг, при печі не можна сваритися, в печі нічого поганого не готується, тільки все хороше для життя, тому і дитина буде з достатком і буде благополучно жити» [Зад.].

На хрестини було прийнято дарувати дарунки. Хрещені батьки – дитині (хресна – крижмо [Ів., Кол.] («перехрестич» [Зад.]) – рушник або простирadlo, на якому тримають дитину під час ритуалу хрещення; хресний купував дитині хрещик, оплачував обряд у церкві). Мама, в свою чергу, обдаровувала кумів, наприклад, куму дарувала сорочку, кумі – тканину, плаття або хустку.

Важливу і почесну роль під час хрестин виконувала баба, з якою домовлялися про це заздалегідь. Найчастіше це

була повивальна бабуся, яка приймала пологи при народженні дитини.

На хрестинах баба повитуха мала приготувати в новому горщику обрядову страву – рисову [Зад.] або пшоняну [См.] кашу. «Бабина каша», найпочесніша страва на хрестинах. Але крім неї традиційними для цього свята на Чернігівщині є венигрет, «холодец» («холодне», «захолод»), налисники, кисіль, про який кажуть «кисіль – разоритель гульні» [См.], бо подають на стіл останнім.

«Бабина каша» обов'язково мала вдатися розсипчастою, бо це був для всіх пророчий показник майбутньої долі дитини. Казали: «якщо каша добре розсипається, то в дитини буде добре життя» [Зад.]. Щоб каша була смачною і вдалася, в неї треба було покласти багато масла і яєць. Ці продукти, а також цукерки, печиво для всіх гостей, також приносила із собою баба.

Горщик із готовою замотаною у полотняний вузол кашею, що заносила баба, мали розбити. Почесна роль биття горщика з кашею належала куму [Ів., Зад., Петр.] або бабі [Кон.], або тому з чоловіків, хто більше заплатить за цю ритуальну страву [См.]. Проте, ще до биття кашу могли викрасти. Тоді кум повинен був платити викуп викрадачам каші.

Перед тим, як бити горщик з кашею, кум, кума і бабуся тричі просили дозволу на це в батька і матері: «Благослові, атець і мати, кашу разбивать» [Зад.]. Після цього його замотували в рушник і кум стукав ним об стіл. Вважалося добрим знаком, якщо горщик розбивався на черепки з першого удару.

Після цього розбитий горщик із кашею клали на середину столу на дерев'яну дощечку («кружок») і розподіляли. Кашу ділили кум, кума і бабуся. Нею наділяли кожного з гостей, за що вони мали платити гроші («на кашу»), дарувати подарунки дитині. Гість мав також випити міцний напій з черепка і обов'язково висловити

побажання дитині (здоров'я, щастя, багатства), а потім – її батькам.

Пізніше черепки з горщика складали до купи і «обов'язково викидали на погріб» [Зад.]. Перехрестич же зберігався в родині багато років.

Застілля плавно переходило в обряди шанування баби. По селах Чернігівщини відомими є хрестильні традиції, що мали обрядову назву «рубить подарки» (етимологічно на зразок «підрублювати тканину»). Бабу садили у візок (влітку) або в сани (зимою) – в них запрягалися чоловіки – і везли («поторочили») до магазину або додому, де вона мала всіх пригощати. [Кон.; См.].

Після хрестин до виповнення дитині одного року в багатьох селах проводили обряд «пирого»: мати дитини несла пироги куму та кумі. Кількість пирогів у різних населених пунктах Чернігівщини варіюється. Причому різна кількість приносилася за дівчинку (5,7) і за хлопчика (7,9), але обов'язково – непарна. Разом із пирогами мати дарувала кумам дарунки. У свою чергу, кум і кума, приймаючи від матері дитини зав'язані в рушник пироги, один із них повертали в цьому ж рушнику назад і до нього долучали гостинець або гроші для дитини [Ів., Петр.].

Коли дитині виповнювався рік, відбувалися перші пострижини. На цей обряд запрошували кумів, бабуповитуху, гостей. Дитину садили на кожух і хрещені батьки (спочатку – хресний, потім – хресна) зістригали трішки волосся на голові у формі хрещика.

За народними традиціями, в подальшому хрещеники мають шанувати своїх хресних, допомагати їм, відвідувати: хрещеники обов'язково мали несли вечерю хрещеним батькам на новорічне свято, ходили щедрувати, посівати, вітати з Великоднем. А хрещені батьки, у свою чергу, підтримували дитину, відвідували її і обдаровували, наставляли на навчання, важлива роль відводилася їм і пізніше – на весіллі хрещеників, але головна – виховувати дитину на християнських принципах.

3. Поховальний обряд

За уявленнями старожилів чернігівських селищ, передвісниками смерті є велика кількість мишей і пацюків, які «йдуть у хату», сови і пугачі, а також сни про спілкування з мертвими [См.], сни про збір гречки в снопи або спуск із гори [Вед.].

Якщо помирав чоловік, його тіло готували до поховання чоловіки, померлу жінку обмивали жінки. Воду після обмивання покійного виливали в місце, де люди не ходять: «под забор чи под вугол хати», щоб ніхто не вступив у те місце, бо буде зле.

У домовину покійного вдягали у кращий одяг, новий (літні люди заздалегідь готували собі одяг «на смерть»); під бік застилали простирадло, ковдру, інколи – нічого. Босими не ховали, навіть в давніші часи ноги обмотували «ануччям» [См.]. У руки покійному вкладали церковну грамотку і хрест, на лоб – спеціальний папірець, який видають у церкві. У труну клали речі, які йому необхідні були при житті: літнім – окуляри, дітям – іграшки. Якщо забули щось покласти, передавали іншим покійником – наступним померлим (просили дозволу в родичів покласти в його труну) або закопували річ на кладовищі.

Коли ховали молодих неодружених, то вдягали їх у весільне вбрання («...як дівочка вона незамужня, дак старалися в білу одягу одеть, у білом платті, як невесту хавали» [См.]).

Подушку покійному робили з пахучих трав, а не з пір'я, бо воно мало властивість гнити і засипати обличчя. Жінкам подушку застилали гарною хусткою.

Мотузки, якими зв'язують покійному руки і ноги слід було обов'язково розв'язати перед похованням і прослідкувати, щоб ніхто не забрав потайки і не використав потім із недоброю метою (нічого нікому не перев'язав), їх бажано було спалити [См.]. В окремих місцевостях [Ів.]

навпаки: вважалося, що мотузки можна використовувати з лікувальною метою, коли болять руки чи ноги, – перев'язування ними хворої ділянки тіла позбавляє від болю.

Одяг покійного через 40 днів після смерті спалювали або роздавали друзям, знайомим. Стружку з труни також спалювали – у дворі: спалювати в хаті (у печі) вважалося недобрим знаком.

У кімнаті, де лежав покійний, дзеркала застиляли білими простирадлами, на столі ставили склянку з пшеницею, поряд – з водою, запалювали свічку, клали хліб, цукерки. Обов'язково пекли хліб (дві, три круглі хлібини) – «панахіду», розламували одну з них, «щоб дух пошов по мертвяку» [См.].

Першу ніч покійний ночував у своїй оселі. Лишати його самого в хаті було не можна. Усю ніч над ним мали читати псалтир: просили жінку, яка в селі зналася на цьому.

Увесь час, поки покійник у хаті, близькі, знайомі, сусіди приходили прощатися з ним. Із собою приносили пляшку вина (горілки, води), цукерки, коржики, печиво, якими пригощали всіх присутніх під час поминального обіду. Частину забирали з собою на кладовище і після поховання роздавали. По дорозі з кладовища прийнято було також пригощати стрічних поминальними гостинцями.

Усіх, хто були причетні до підготовки обряду (хто куховарив, ніс труну, віко, вінки, копав яму тощо), перев'язували: жінок – хустками, чоловіків – рушниками.

Коли покійного вже винесли за ворота, їх зв'язували рушником, щоб ніхто з двору не помирав.

Поперед труни в одних селах кидали «зеленіє голки», в інших – навпаки: вважалося небажаним кидати живі рослини, щоби молоді не вмирили (обмежувалися штучними квітами і вінками, які несли в руках). Усю дорогу до кладовища супроводжували поховальні голосіння жінок.

На кожному перехресті, повороті поховальна процесія

зупинялася і священник читав Євангеліє. Існувало повір'я: переходити шлях перед труною не можна, бо, за уявленнями, це загрожувало швидкою смертю тому, хто його перетне.

Труну опускали на рушниках, полотні або мотузках. До того, як яму засипати, кожен присутній мав кинути в неї горстку землі.

Хрест ставили «в ногах» у померлого [Ів.; Вел.; Тур.; См], бо, за уявленнями, покійник має триматися за хрест руками, коли вставатиме на «страшний суд» [Тур.] обличчям на схід [См.], обов'язково проти сонця [Вел.].

Самогубців і нехрещених дітей ховали поза кладовищем.

Після поховання всі поверталися з кладовища на поминальний обід. У хаті мав кожен помити руки після «могилок». На обід готували коливо (вода з медом і поламані бублики), борщ, холодець, квасоллю і капусту з грибами, венігрет, смажену рибу, кашу, кисіль і випікали поминальні коржики.

За обідом поминали, згадували лише хороше про покійного.

Після похорону покійного поминали у 9 днів, сорок («сарачини»), півроку (лише ближчі родичі), рік, а потім – у поминальні суботи, Різдво та новий рік, радоницю («діди»).

Ліричні пісні

1. Жартівлива «Мене маті народила...»

Мене маті нараділа,
 Мене маті нараділа
 Два гароди наделіла
 Гуляю я, гей, гуляю я.
 Два гароди наделіла.
 Два гароди наделіла,
 Адна дині ураділа.
 Гуляю я, гей, гуляю я.

Павезла я прадавати,
 Павезла я прадавати,
 Та й не знаю, шо казати
 Гуляю я, гей, гуляю я.
 Поки люди цену склалі,
 Поки люди цену склалі,
 То цигане диню вкралі.
 Гуляю я, гей, гуляю я.
 Приежаю я да хати,
 Приежаю я да хати,
 Та не знаю, шо казаті.
 Гуляю я, гей, гуляю я.
 Поки тісто замесіла,
 Поки тісто замесіла,
 Свіня двері пракусіла
 Гуляю я, гей, гуляю я.
 Пака двері залатала,
 Пака двері залатала,
 То дітіна с печі впала.
 Гуляю я, гей, гуляю я. [Гуч.]

2. Родинно-побутова «Ах, хатела мене мать...»

Ах, хатела мене мать
 Да за первага атдать.
 А тот первий, хоть и неверний,
 Ой, не атдай мене, мать.

Ах, хатела мене мать
 Да за другого атдать.
 А той другий ходить до падруги.
 Ой, не атдай мене, мать.

Ах, хатела мене мать
 Да за третего атдать.
 А тот третій був у полі ветер,
 Ой, не атдай мене, мать.

Ах, хатела мене мать

За четвертого атдать.
 А четвертий – алкоголік первий,
 Ой, не атдай меня, мать. [Гуч.]

3. Сирітська «Ой вітер віє-павєває...»

Ой вітер віє – павєває
 Синє море грає.
 Ой тужить-плаче дівчинонька –
 Милий покидає.
 Ой, не плач, дівка, не журися –
 Це ще не беда.
 Оцей покіне, другий буде –
 Ти ще молода.
 Ой вітер віє-павєває,
 Синє море грає.
 Ой ходить дівка понад морем,
 Синє море гра.
 Ой хоче дівка утонути,
 Море не прийма.
 «Ой прийми-прийми, синєє море
 Ще й сирая земля.
 Бо уже ж мені надоїла
 Жиздь сиротская». [Зад.]

4. Жартівлива «Гей, люди їдуть по ліщину...»

Гей, люди їдуть по ліщину,
 Гейя, гей!
 Люди їдуть по ліщину,
 А я їду по дівчину. Сам!
 Гейя, гей! *(Далі рефрен повторюється з періодичністю
 через один, через два рядки)*
 Люди їдуть з ліщиною,
 Люди їдуть з ліщиною,
 А я їду з дівчиною. Вдвох!
 Питається батько в сина,
 Скільки стоїть ця дівчина нам?!

Ой тобі, тату, не питати,
 Скільки стогів треба дати.
 Нехай варить вечорами вам!
 Ох наварила каші з бобом,
 Поставила перед лобом. Їж!
 Ох наварила каші з просом,
 Поставила перед носом. Їж!
 Ой люди їдуть по ліщину,
 Я везу собі дівчину. Сам! [Кол.]

5. Жартівлива «Сказав мені чоловік...»

Сказав мені чоловік,
 Щоб зварила борщик.
 А я йому не зварила,
 Бо немитий горщик.

Приспів: Правда, люди, правда я
 Да господиня гарная?

Сказав мені чоловік,
 Щоб зварила кашу.
 А я єму не зварила,
 Бо не мала часу.

Їдуть люди, їдуть,
 Їдуть та сміються.
 Бо у мене в подушках
 Ворони несуться.

Ви не смійтесь люди,
 Я ворони поскубу –
 І перина буде. [Кол.]

6. Колгоспна

У колгоспі жито жала,
 Торбу жита нам'яла.
 Та й пішла попід горою,
 Щоб не стріться з головою.

Я пішла попід горою,
Зустрілася з головою.
Голова каже: «Судить».
Бригадир каже: «Простить».
Іди, жінко, ти додому,
Готов бутиль самогону.
Я іду і гірко плачу,
А в колгоспі качки крячуть.
Я присіла до них ловко,
Гуску, качку – за головку.
Обскубла, обпелехала,
Ще й вечерю зготувала.
Ще й вечеря не упріла,
Як зійшлося все правління –
Бригадир і голова,
Ще й з району було два.
Всі поїли, все попили
І мене освободили. [Кол.]

7. Частівки

Ах, подружка дорогая,
Давай садікі садіть,
Чобы нашим кавалерам
Было весело хадіть.

Ах, подружка дорогая,
Я не буду садіть
В мене нету кавалеров,
Міне в школу хадіть.

Ах, подружка дорогая,
Давай поміняємся –
Ти с моім, а я – с твоім
Да вечерочек постоім.

Ах, подружка дорогая,

Да не хочу міняться,
 Бо мой может пошутить,
 А твій – посмеяться. [Кол.]

8. Частівки

Гармоніста я любила – гармоніста тешила.
 Гармоністу на плечо сама гармошку вешала.
 На ігравшую гармошку я ромашкі палажу.
 Гармоніста маладого я себе приваражу. [Зад.]
 Гармоніста я любила – не попала за нево.
 Не хватіло самогонки, щоб упаивать ево.

Балади

1. «Пройшов же годочок...»

Пройшов же годочок і другий минає,
 Мать свого синочка додому стрічає.
 Іде мій синочок, поруч його жінка –
 То його дружинка.
 – Йди, невістко, в хату обідать варити,
 А я з тобою, синку, буду говорити.
 Ой, сину ж мій, сину, а я ж – твоя мати,
 Хто ж тобі рідніший: теща ілі мати?
 – Теща мені люба, теща мені мила.
 Того мені мила, що жінку родила.
 – Ой, сину мій, сину, а я ж – твоя мати,
 А де ж мені на старість голівку сховати?
 – Ой, мати, ти ж, мати, іди старцювати
 Подальше від моєї хати,
 Щоб люди не знали, що ти моя мати.
 – Пошила б я торбу – нема полотенця,
 Нема в тобі, синку, до матері серця.
 Ой, сину мій, сину, а я ж твоя мати,
 Де ж мені на старість голівку сховати?
 – Ой, мати, ти ж, мати, вертайся до хати,
 Умерла в мене жінка й осталась дитинка.

– Бог дай тобі, синку, ще б хата згоріла
То я б на пожар вийшла – рученьки погріла. [Кол.]

2. «Виправляла мати сина...»

Виправляла мати
Сина у солдати,
Молоду невістку –
В поле жито жати.
Вона жала, жала,
Жала-вижинала,
Поки до схід сонця
Тополею стала.
Прийшов син до хати:
– Здрастуй, рідна мати,
Де ж моя дружина?
Що не йде стрічати?
– Не питай ти, сину,
Про свою дружину,
Бери топір в руки,
Рубай тополину.
Як ударив вперше – вона попросилась:
– Не рубай, козаче,
Я ж – твоя дружина,
А на версі, в листі,
Спить твоя дитина. [Кол.]

3. «Понад лугом-лугом зелененьким...»

Понад лугом-лугом зелененьким
Брала вдова льон дрібненький.
Вона брала-вбирала,
Тонкий голос подавала.
Там Василько сіно косить.
Тонкий голос переносить.
Кинув косу на травоньку.
А сам пішов дадомоньку.
На край столу похилився,

На край столу нахилівся,
 Тяжка-важка зажурився.
 Чом Василю захилився?
 Чом Василько нахилився?
 Чого важко зажурився?
 Зайшла мати да кімнати,
 Стала Васіля пітати:
 «Чого, сину, зажурився,
 На край стола похилівся?»
 «Таді буду пить-гуляти,
 Як дазволіш вдаву брати.»
 «Не дазволю вдаву брати
 Вдова вміє чарувати.
 Чарувала мужа свого
 Причарує й сина мого.» [Зад.]

4. Їхали казаки із Дону дадому...

Їхали казаки із Дану дадому,
 Підманули Галю, забрали з собою
 Ой ти, Галя, Галя маладая,
 Єдім Галя з нами, з нами казаками.
 Єдім Галя з нами, з нами казаками
 Краще тобі буде, як в рідної мами.
 Галя сагласилась, з їми пахилилась.
 Везли-везли Галю синіми морями,
 Синіми морями, тьомними лесами.
 Прив'язали Галю да сасни касами,
 Запалили сосну ад низу до верху.
 Сосна горить жарка, Галя плаче – жалка,
 А хто речі чує нехай паретує.
 А хто дочок має, нехай научає,
 Проти тьомной ночі гулять не пускає. [Тур.]

Неказкова проза

1. Переказ про походження назви с. Задеріївка Ріпкинського району

«...Сюдою, поза нашим гародом, ішов Дніпро. І це – його старе русло. А оце між теперішнім руслом Дніпра і цим був старий дубовий ліс – агромний. І перве на берегу теперішнього села появилсь село Кам'янка – там берег каменістий і село не Кам'янка, а Каменка, а наше село – це якісь адщепенци сюди за ціє ж, за високиє дерев'я переселились – тут була галявіна і Дніпро ж сабе уже ж русло праделало, а тут астався старик його (старіца речка) - і от панад речкаю паселісія. Ну а тие ж уже називалі – за дерев'ямі – Задерев'євка. А патом за тисячу гадов це «єв» знікло – осталась Задереевка...» [Зад.]

2. Переказ про походження назви сіл Мохначі, Семаки Ріпкинського району

«...Раньше протікала дуже велика річка і села не було. Саме там стоїть Лиса гора. На тій Лисій горі кадась жили пани. Там даже от щас от да цих пуор сохранилісь уламки замка: чуть-чуть там таке – лавочка стоїть і бузок, і груші, яблуки они разводіли. Патом, када речка висохла, там начали стройть село Мохначі. І назвали на честь речкі – Мохначі. Мохначка вона називалась... Сусідне село в нас Семакі. Семакі назвалі, патаму шо там кадась саме перепоселились...сем сімей було. І так назвали – Семаки село.» [Мохн.]

Прислів'я та приказки

Дешеву юшку вон виливають. [Ів.]

Душа міру знає. [Кол.]

Дрижиш, як циган. [Вел.]

Захотілося як мерзлого в Петруовку (захотілося чогось недосяжного). [Кол.]

З пісні слуов не викидай, а мужу правди не кажи.
[Кол.]

Їж із грибами – держи язик за зубами. [Ів.]

Йолке – рост, двору – пуст. (Не бажано садити ялину у дворі, бо не буде вестися господарство.) [Петр.]

Коли чоловік в хаті – то жінка хліба не ріже. [Кол.]

Нарвись на багатшого, дак той мо копійку дасть (коли хтось чіпляється). [Ів.]

Наші радителі за вами не ганителі. [Кол.]

Не було драки – свадьби не було. [Кол.]

Нива – не вдова: не вродить жито – дак вродить трава. [Моск.]

Погано орать, дак лучче випрягти. [Ів.]

Прийдеш незваний – пуойдеш не шанований. [Ів.]

Робила-робила, поки болячка не задавила. [Вел.]

Село, да ще й дрімуче. (про неука) [Ів.]

Страхота, аж куоси падимаюце. [Кол.]

Так багато, шо і валос на галаве стуольки немає. [Кол.]

Такий хороший – хоч до балячки прикладуй (про нехорошу, погану людину) [Ів.]

Такий, шо не найти, не паделить (синонімічне «ні риба, ні м'ясо») [Ів.]

Такий, шо треба ноги мить і воду пить (про дуже достойну людину). [Ів.]

Товчуть на мозок (дуже дрібно товчуть). [Кол.]

Хоть свиню вбий – хоть гаруод покинь (про невиправну людину). [Ів.]

Хто питає, той не блудить. [Ів.]

Човник і ляда – ткачеві порада. [Кол.]

Як своєї краси нема, дак чужої не натягнеш. [Кол.]

Язиком не болтай, дак гріха не буде. [Кол.]

Прикмети

Вітер з Шестовиці – одягай рукавиці. [Кол.]

До лелеки зверталися: «Лелека, лелека! Розкажи, яка назавтра пагода буде». Якщо він летить з розпростертими крилами – то буде сонце, а якщо маше ними – на дощ. [Гуч.]

Прийшов Спас – бери рукавиці про запас. [Кол.]
 Ховай урожай до Покрови, а після Покрови – тільки
 бідняки та вдови. [Кол.]
 Як синичка заспівала – бери сані, кидай вуоз. [Ів.]
 Якщо півні кричать – на мороз [Вел.]
 Якщо червоне сонце сходить за Десну – то на мороз.
 [Кол.]

Загадки

Виса висить, хода ходить, виса впала – хода з'їла.
 (Свиня і груша) [Кол.]
 Между белими березами талалай плеще. (Язык і зуби)
 [Кол.]
 Матка – святуха, дочка – красуха, а син у вогонь
 поскакав. (Піч, вогонь, горщик) [Кол.]
 Стоїть стріла серед двора, а в туй стріле – сорок две.
 (Мак) [Кол.]
 Хата баката, уокан багата, влєзті є кудою, вилізти
 некудою. (Сітка для риболовлі) [Кол.]
 Шаталося-бовталося – під припічком осталося.
 (Віник) [Кол.]

Твори дитячого фольклору

1. Колискова пісня:

Ходить Сон коло акон,
 А Дрімота – кала плоту.
 Питається Сон Дрямоту:
 «Де ж ми будем начувать?»
 «Там ми будем начаваті,
 Де хатинка теплесенька,
 Де дітінка малесенька.
 Там ми будем ночаваті
 І дітінку калихаті.
 А дітінка буде спаті.
 Буде спать і падростать.»
 А-а-а... [Зад.]

2. Колискова пісня «Ай, люлі, люлі налетелі гулі»

Ай, люлі, люлі,
 Налетелі гулі,
 Да й паселі на край люлі.
 Да й стали щебетаті,
 Що ж моєму Володьку даті.
 Ой дась же єму кажущочек,
 На станочек – поясочек,
 Падперезать кажущочек.
 Ой дась же єму черевічки
 В єго ножкі невелічки.
 А ще ж Володьку треба даті
 Сон маленькаму діяті.
 А-а-а... [Зад.]

3. Чукикалка

Рада баба, рада баба,
 Шо діед утапився.
 Чорт куста наньос,
 Дак діед ухопився.

Пашов діед па гриби.
 Баба – па апеньки.
 Діед свої посушив,
 Бабині – сіренькі. [Зад.]

4. Чукикалка

Ой чук, чуки-чук,
 Скаче голий циганчук
 Хоть би циган ти робив,
 Аби голий не хадив. [Тур.]

5. Лічилка:

Енікі-бенікі елі варенікі, сахар, лімон вихаді вон.
 [Тер.]

6. Дитяча гра «У гілки»

Креслили лінію. За цією лінією стояли 2 гравці: один – м'яч підкидав, а другий – паличкою або дощечкою – мав по ньому вдарити в напрямку гравців, які стоять по другий бік лінії на відстані. Гравці, в бік яких летить м'яч, повинні були його зловити. Якщо м'яч упіманий, його кидають у тих, хто розпочинав гру. Ті мають тікати за другу лінію (за 50-70 метрів). Потім гравці міняються місцями. Якщо ж м'яч не зловили, його кидають ті самі гравці з другої спроби. [Зад.]

7. Дитяча гра «У кона»

Четверо гравців стають по кутах уявного прямокутника у спеціально намічених «колах». Решта – знаходяться всередині прямокутника. Четверо, що в кутах, намагаються влучити м'ячем у когось із тих, хто всередині, вибити його, не виходячи зі свого кола. Коли вдається вибити – гравці міняються місцями. [Зад.]

8. Дитяча гра «У сади»

Ведучий називає кожного з учасників: «Ти - яблуня, ти – черешня, ти – слива, ти – абрикос та ін...» Потім, коли всіх призначив, говорить: «Усі сади сплять, а вишня – ні». Вишня повинна вигукнути: «Ой!» Відбувається діалог: –Що з тобою? – Влюблена! – В каго? – У яблуню! Яблуня: «Ой!»... і так далі. Якщо хтось прогавив свою чергу, дає ведучому свій фант (гребінь, камінчик або будь-який інший предмет). Коли майже всі фанти зібрані, кожен фант починали «судити» (задавати якесь жартівливе завдання). [Зад.]

9. Дитяча гра «У кремушки».

Спочатку хтось із гравців підкидав один камінчик (частіше, гранітний) із п'ятьох. Треба було схопити ще

один в момент, поки перший не впав, і підхопити обидва. За другим разом – підкидалися 2 камінчики і ще один треба було схопити з землі. І так – 5 камінчиків. Коли всі вони були спіймані в одній долоні, то підкидалися вгору разом і ловилися. Змагалися: хто більше кіл (тобто, скільки камінчиків лишиться в руці) назбирає. [Зад.]

10. Закличка дощу

Иди, іди, дощику, зварим тобі борщику.

Тібе каша – міне – борщ, щоб сільніше ішов дорщ.
[Гуч.]

6. Звертання до Сонечка

До сонечка зверталися: «Божая Корівка, де твоя домівка?». Куди полетіло сонечко, в тій стороні й домівка. [Петр.] Куди сонечко полетить, туди і заміж вийдеш. [Вел.]

Відібрано з матеріалів фольклористичних експедицій, здійснених на Чернігівському Поліссі (2004-2010 рр.), записи зроблені Н. Притулик. Відомості, що стосуються родин, хрестин і поховального обрядів, доповнені матеріалами, зібраними О. Боряк.

Список скорочень назв обстежених населених пунктів:

- Вел. – с. Величківка Менського району
- Вед. – с. Ведильці Чернігівського району
- Гуч. – с. Гучин Ріпкинського району
- Зад. – с. Задеріївка Ріпкинського району
- Ів. – с. Іванівка Чернігівського району
- Кол. – с. Количівка Чернігівського району
- Кон. – с. Конотоп Городнянського району
- Моск. – с. Москалі Ріпкинського району
- Мохн. – с. Мохначі Ріпкинського району
- Петр. – с. Петрушин Чернігівського району
- Ріп. – с. Ріпки Чернігівського району
- См. – с. Смяч Щорського району
- Тер. – с. Терехівка Чернігівського району
- Тур. – с. Тур'я Щорського району

Список респондентів:

- с. Величківка Менського району
 Логіновських Марія Іванівна, 1929 р.н., родом із с. Величківка
 Менського р-ну
- с. Ведильці Чернігівського району
 Горобей Уляна Мойсїївна, 1922 р.н., родом із с. Ведильці
 Чернігівського району
- Дрозд Олександра Гаврилівна, 1930 р.н., родом із с. Яхновка
 Ніжинського р-ну, проживає в с. Ведильці Чернігівського р-ну
- Яковенко Галина Григорівна, 1930 р.н., родом із с. Ведильці
 Чернігівського р-ну
- с. Гучин Ріпкинського району
 Лазебна Катерина, 1993 р.н., родом із с. Гучин Ріпкинського р-ну
- с. Задеріївка Ріпкинського району
 Савенко Валентина Василівна, 1941 р.н., родом із с. Задеріївка
 Ріпкинського р-ну
- с. Іванівка Чернігівського району
 Красюк Марія Дем'янівна, 1930 р.н., родом із с. Іванівка
 Чернігівського р-ну
- Нагорна Олена Романівна, 1939 р.н., родом із с. Іванівка,
 проживає в с. Количівка Чернігівського р-ну
- с. Количівка Чернігівського району
 Буглак Олександра Гаврилівна, 1930 р.н., родом із с. Количівка
 Чернігівського р-ну
- Ващенко Валерій Володимирович, 1949 р.н., родом із
 с. Количівка Чернігівського р-ну
- Махній-Дерев'яно Ірина Антонівна, 1977 р.н., родом із
 с. Количівка Чернігівського р-ну
- Нитченко Ніна Іванівна, 1924 р.н., родом із с. Количівка
 Чернігівського р-ну
- Чміль Ольга Кузьмівна, 1949 р.н., родом із с. Ковпита
 Чернігівського р-ну, проживає в с. Количівка Чернігівського р-ну
- Юрченко Тетяна Петрівна, 1949 р.н., родом із с. Количівка
 Чернігівського р-ну
- с. Конотоп Городянського району
 Авдієнко Раїса Степанівна, 1944 р.н., родом із с. Конотоп
 Городянського р-ну
- Мозоль Євпраксія Федотівна, 1921 р.н., с. Конотоп
 Городянського р-ну
- Стародубець Олексій Трофимович, 1933, родом із с. Конотоп
 Городянського р-ну
- с. Москалі Ріпкинського району

Дахно Юрій Володимирович, 1964 р.н., родом із с. Москалі Ріпкинського району

с. Мохначі Ріпкинського району

Бабак Марія, 1992 р.н., родом із с. Мохначі Ріпкинського р-ну

с. Петрушин Чернігівського району

Тарасевич Наталія Семенівна, 1940 р.н., родом із с. Петрушин Чернігівського р-ну

с. Ріпки Чернігівського району

Примостка Ірина Миколаївна, 1968 р.н., родом із с. Ріпки, проживає в с. Задеріївка Ріпкинського р-ну

с. Смяч Щорського району

Купрієнко Людмила Семенівна, 1935 р.н., родом із с. Терехівка Чернігівського району, проживає в с. Смяч Щорського р-ну

с. Терехівка Чернігівського району

Купрієнко Людмила Семенівна, 1935 р.н., родом із с. Терехівка Чернігівського району, проживає в с. Смяч Щорського р-ну

с. Тур'я Щорського району

Лузан Анна Никифорівна, 1921 р.н., родом із х. Мишине Щорського р-ну

Мороз Олександра Федорівна, 1930 р.н. родом із села Турья Щорського р-ну

Анафора – стилістична фігура, яка утворюється повтором слів або словосполучень на початку суміжних мовних одиниць.

Анекдот – лаконічна гумористична оповідь побутового характеру про випадок або подію з дотепним несподіваним закінченням.

Анімізм – віра у наявність душі чи духу в явищах природи, речах та предметах навколишнього світу.

Антитеза – стилістична фігура, яка утворюється зіставленням слів або словосполучень, протилежних за змістом (наприклад: ситий голодного не зрозуміє; «всьому супротивився батько рідний, бо вона – багата, а я – бідний»).

Антропоморфізація (персоніфікація) – уподібнення предмету художнього зображення людині.

Байка (від давньорус. «баять», «баити», тобто «говорити», «розповідати») – невеликий, частіше віршований алегоричний твір повчально-гумористичного або сатиричного характеру.

Балада – ліро-епічний пісенний твір з гостро драматичним сюжетом, що виражає з точки зору народної моралі трагічні конфлікти, породжені надзвичайними чи фантастичними подіями, вчинками та фатальними збігами обставин в особистому та суспільному житті звичайних людей.

Билина – героїчна, інколи – соціально-побутова, епічна пісня, поширена в IX-XIII століттях.

Бувальщина – усна оповідь про сучасні надзвичайні надприродні явища, істоти, що не виходить хронологічно за межі того, що міг бачити й чути безпосередньо оповідач.

Бурлеск – прийом комізму, де свідомо створюється невідповідність між змістом і формою, тобто серйозно говориться про смішне або смішно – про серйозне.

Варіативність – наявність кількох різновидів одного й того ж фольклорного твору.

Величальні пісні (волочебні, волочільні, риндзівки, рогульки) – жанровий різновид пісень весняного циклу, які виконувалися у перший понеділок після Великодня і супроводжували обряд «волочіння» (хлопці ходили від хати до хати, на зразок колядування, і величали в піснях господаря на його подвір'ї, за що отримували плату, гостинці).

«Вертеп» («шопка») – мандрівний театр маріонеток, поширений в Україні у XVII-XVIII ст.; театралізована різдвяна народна драма, виникнення якої пов'язують із діяльністю Києво-Могилянської академії і розвитком літературного жанру шкільної драми.

Вертеп мав форму двоповерхового дерев'яного ящика-скриньки, на другому поверсі якого показували різдвяну драму, а на першому – сатирично-побутову інтермедію. На другому поверсі у 13-17 явах розгорталися євангельські сюжети з життя Ісуса Христа: про поклоніння йому пастухів і царів-волхвів, про Іродів наказ вирізати віфлеємських немовлят, за що смерть стинала йому косою голову.

На нижньому поверсі вертепу, що складалася з 28-31 невеликих інтермедій, виступали світські персонажі: дід і баба, москаль, солдат і «красовиця», циган з циганкою, угорець з угоркою, шляхтич з полькою та слугою, шинкаре-врей з жінкою, шинкарка, уніатський піп, селянин Клим з козою та ін.

Весільна обрядовість – система драматично-ритуальних дій та пов'язаних з ними пісенно-поетичних текстів, що виконуються з нагоди шлюбу хлопця та дівчини як початку їх спільного життя з метою створення сім'ї.

Веснянки – календарно-обрядові пісні весняного циклу, які мають закличний характер і сприймаються як звертання до весни, до істот та речей, що асоціюються з нею; були пов'язані з культом предків, тому, як правило, виконувалися на могилах, роздоріжжях.

«Водіння Тополі (Верби, Куща)» - обрядове дійство, що проводилося наприкінці весни або на початку літа і було присвячене померлим предкам. Проводилося так: обирали найкрасивішу дівчину в селі, наряджали її в «тополю» (символ предків) – зеленню та стрічками, зав'язували очі і водили по селу, співаючи пісні.

Водохресні пісні – поетично-пісенний твір зимового календарно-обрядового циклу, який виконується в час і з нагоди Водохреща (19 січня за новим стилем), що пов'язане з ушануванням богині води Дани.

«Волочити колодку» - звичай, який проводився в останній тиждень перед Великим постом і був присвячений язичницькому божеству Колодію – символу родючості, шлюбу, любові чоловіка до жінки. Старші жінки збиралися в шинку і відмічали «народження», «хрестини», «похрестини», «смерть», «похорон», «оплакування» колодки кожного дня тижня відповідно. В останній день колодку чіпляли неодруженим парубкам до ноги, як кару за те, що в цей рік не одружилися.

Ворожіння – система словесно-обрядових дій, в основі яких лежить віра у зв'язок людей із потойбічним світом, які здійснюються з метою дізнатися про майбутнє та вплинути на нього, змінити його.

Гаївки (гагілки, ягілки, ягівки) – твори усної народної словесності, якими супроводжувалися обрядові дійства, весняні ігрища та святкування, що відбувалися в гаях, лісах, поблизу водоймищ.

Гіпербола – словесний зворот, у якому ознаки описуваного предмета подаються в надмірно перебільшеному вигляді з метою привернення особливої уваги адресата (наприклад: богатир ліс з корінням вириває, закинув булаву на небо).

Генотеїзм – віра в існування багатьох богів з одним верховним на чолі.

Голосіння – вид фольклорних творів, які виконуються у зв'язку з майбутньою розлукою – під час весілля, провідів до війська, хвороби, але переважно – під час похоронного та поминального обрядів.

Гребовицькі пісні – твори осіннього циклу календарної обрядовості, якими супроводжувався процес згрібання сіна.

«Гріти покійників» – сімейний поминальний звичай запалювання багаття (вогню), що має на меті «передати» померлим тепло.

Гротеск – художній прийом, який передбачає поєднання комічного з трагічним, поетичного з грубо натуралістичним, огидним.

Гумор – художній прийом, який передбачає добродушне висміювання незначних недоліків, вад у людських характерах, стилі поведінки, явищах родинного життя.

Демонологія – світ надзвичайних явищ, котрий із часом був персоніфікований і одухотворений, вчення про духів, демонів.

Діалектизми – слова, вживання яких характеризується територіальною обмеженістю і контрастує з прийнятими в літературній мові нормами.

Дума – ліро-епічний, віршований твір, особливий різновид фольклорних епічних пісень, у яких оспівується героїчне історичне минуле українського народу, переважно часів визвольної боротьби, очолюваної козацтвом, або його побут і моральні переконання.

Евфемізм – слово або словесний зворот, що пом'якшує форму вираження висловлюваної думки.

Епітет – слово, що вказує на одну з ознак предмета, який називається, має на меті конкретизувати уявлення про нього (сині гори, ясні очі, сивий кінь).

Епіфора – стилістична фігура, яка утворюється повтором окремих слів або словосполучень на кінці суміжних мовних одиниць.

„Езопова мова” – замаскований спосіб думок з натяками, недомовками; прийом, характерний для жанру «анекдот».

Жнивварські пісні – твори календарно-обрядового осіннього циклу, які супроводжують ритуальні дієства, пов’язані з початком (зажинкові) та завершенням жнив (обжинкові), працею в полі у період жнив (жнивні).

Забавлянки (утішки, потішки) – короткі віршики, які промовляють малій дитині з метою розважити її або заспокоїти перед сном.

Забобони – вірування та уявлення, пов’язані з пересторогами, обмеженнями, заборонами, первісна міфічна мотивація яких частково або повністю втрачена.

Загадка – короткий твір, в основі якого лежить дотепне метафоричне запитання, що передбачає відповідь на нього.

Заклинання – різновид замовляння, в якому вимагається виконання певної дії, яка супроводжується певними погрозами або можливими негативними наслідками у разі його невиконання.

Заклички – короткі поетичні твори, пов’язані з вірою в магічну силу слова, в яких звучить звертання до сил природи з метою вплинути на погоду, доквілля чи саму людину.

Закляття (прокляття) – магічні словесні формули, дія та вплив яких спрямовані на завдання шкоди іншому.

Замовляння – словесна формула усної творчості, якою супроводжувалися обряди та ритуали, і яка, начебто, мала магічну силу та здатність впливати на оточуючий світ людей та духів з метою отримання користі для їх виконавця.

Імітативна (гомеопатична) магія – магія, за якої бажана дія викликається шляхом імітування цієї дії.

Інверсія – стилістична фігура, побудована на порушенні того порядку слів у реченні, який здається звичайним, нормованим.

Іронія – художній прийом, що будується на основі замаскованої насмішки, у якій відображується глузливо-критичне ставлення до людини, предмета чи явища.

Історичні пісні – ліро-епічні твори про конкретні чи типові історичні події та процеси, відомих історичних осіб та безіменних героїв, чиє життя і вчинки пов'язані з подіями суспільно-політичного життя, в яких відтворено дух певної історичної епохи.

Казка – малий епічний твір у формі сюжетної оповіді з чіткою композиційною будовою, яскраво вираженою колізією (протиборство добра і зла) й оптимістичною кінцівкою, в основі якого – фантастичні, вигадані чи авантюрні події.

Каламбур – художній прийом та вид комічної ситуації, побудований на основі паронімії чи багатозначності.

Календарно-обрядова творчість – драматично-поетична система обрядів та ритуалів магічного значення, що супроводжуються відповідними поетичними текстами сакрального змісту, яка тісно пов'язана з циклічністю природи.

Калита – ігрове обрядове дійство, присвячене язичницькому святу Калиті, в якому бере участь молодь. Проводиться напередодні свята Андрія (19 грудня за новим стилем). Випікається обрядовий корж з діркою посередині, що підвішується під стелею червоною ниткою. Хлопці мають високо підстрибувати і кусати калиту (рухаючись при цьому на коцюбі). Свято супроводжується розвагами, гаданнями.

Колискові пісні – ліричні пісенні твори, які виконуються матір'ю (рідше – іншими членами родини) над колискою дитини для того, щоб її приспати; у давнину їм надавалася оберегове значення.

Колядки – поетично-пісенні твори зимового календарно-обрядового циклу, які виконуються в час і з нагоди святкування Коляди (7 січня за новим стилем); колядками супроводжується різдвяне дійство.

Контагіозна магія – магія, в процесі застосування якої бажана дія здійснюється шляхом імітування цієї дії.

Косарські пісні – календарно-обрядові твори осіннього циклу, які виконувались як супровід до праці під час косовиці та по завершенні роботи.

«Коструб» – обряд «похорону» Коструба – язичницького бога весни, що проводився після Трійці; прощання, у такий спосіб, з весною та наступне її воскресіння, що символізувало майбутній врожай. Проводився так: зроблене з соломи або зі смітної трави опудало вкладали у ночви і розігрували обрядову сцену похоронів, яка, як правило, закінчувалася веселощами та жартами.

Коломийки – короткі двострофові пісеньки, що можуть виступати як приспівки до танцю або існувати незалежно від нього; виникли в м. Коломия Івано-Франківської обл., широко побутують у прилеглих областях.

Клятва – словесна формула, якою людина скріплює правоту своїх слів чи виконання певної обіцянки, прикликаючи, як правило, за свідків стихії, духів та заклинаючи себе у разі своєї неправоти або порушення обіцяного.

Культ – інститут вшанування та поклоніння речам, явищам, істотам, божествам.

Кумулятивні казки – група культово-анімістичних творів звіриного епосу, які будуються на багаторазовому повторі однієї ланки, за допомогою чого відбувається нагромадження: вибудовується ланцюг, послідовний ряд зустрічей і відсилань, обмінів тощо, який в кінці обривається або розплутується у зворотному порядку. До них відносяться ланцюгові («Ласочка, ласочка, де була?

....», «Купче, купче, дай вінок...») та епічні («Колобок», «Рукавичка», «Ріпка» тощо).

Купальські пісні – жанр творів літньої обрядовості, якими супроводжувалося святкування Купайла (7 липня за новим стилем).

Легенда – малосюжетна фантастична оповідь міфологічного, апокрифічного чи історико-героїчного змісту зі спрямованістю на вірогідність зображуваних подій.

«Лопатки» («ігри при мерці») – звичай поховальної обрядовості, поширений у Закарпатській Україні та на Поділлі до середини ХХ століття, метою якого було розсмішити, розвеселити під час похорону молодь, щоб відлякати смерть життєстверджувальними діями.

Магія – система обрядів, пов'язаних із віруваннями у здатність надзвичайним чином впливати на людей, тварин, сили природи, а також на божества та духовний світ.

Маївки – твори літнього циклу календарної обрядовості, якими супроводжувалися обряди Зеленої неділі, прикрашання худоби перед вигоном її на пасовище.

Метаморфізація – перетворення однієї форми образу на іншу.

Метафора – слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов'язаного з тим предметом, на який звичайно вказує це слово, рисами подібності (наприклад: «Обросила землю рана із козацького чола, щоб неправда помирала, щоби правдонька жила»).

Метонімія – слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов'язаного із властивим для цього слова предметом за своєю природою (наприклад: «Ви ж мене, очі, плакати навчили...» – мається на увазі, що навчили не очі, а дівчина, про очі якої йдеться в пісні).

Містерії (від грецького *mysterion* – «таїнство») – таємничі, доступні лише посвяченим, культові дійства, в яких землеробська обрядність ритуальної драми пов'язана з

уявленнями про вічне блаженство обраних, які долучилися до божества через символічний дотик до нього, його світу.

Міф – уявлення давніх людей про Всесвіт, його походження та систему взаємозв'язків значущих елементів світобудови, яке виникло на основі правірувань. Його форма – оповідь, суть – образ.

Міфологія – 1) сукупність міфів якогось народу; 2) наука про міфи.

Народна драма - сукупність різних за формою і способом виконання уснопоетичних творів, які склалися для театралізованої обрядової гри («Вертеп», «Маланка», «Коза», «Коструб», «Колодій» та ін.).

Народна творчість – уся творча діяльність народу: музика, поезія, театр, танець, архітектура, художнє та декоративно-прикладнє мистецтво – все, що несе відбиток побуту, а також є втіленням ідеалів та прагнень людей.

Народнє оповідання – жанр неказкової прози, що являє собою розповідь про події сучасного чи відносно недавнього часу, учасником або очевидцем якого був сам оповідач.

Небилиця – твір народної словесності, у якому витворений своєрідний незвичайний абсурдний світ зі свідомо викривленою «перевернутою» реальністю.

Оберіг – традиційна вербальна формула, предмет або дія, яка використовується з охоронною, захисною метою.

Обряд – сукупність установлених звичаєм символічно-умовних дій, пов'язаних із побутовими традиціями або виконанням релігійних настанов.

Пантеїзм – релігійно-філософське вчення, за яким Бог ототожнюється з навколишньою природою.

Паралелізм – художній прийом, побудований на аналогії, уподібненні явищ із різних сфер життя (наприклад: «...Розвивайся і ти, сухий дубе, - завтра мороз буде. Збирайся, молодий козаче, - завтра похід буде»; «Закрякали чорні круки, із поля летючи. Заплакала дівчинонька, долиною йдучи.»).

Перекази – усні оповіді про життєві факти, явища, драматичні ситуації, пов’язані з конкретними історичними подіями, інформація про які передається не очевидцями, а шляхом переповідання почутого.

Пареміографія – 1. Частина фольклору, яка об’єднує найкоротші жанри, що в образній формі відтворюють найістотніші явища і реалії дійсності; 2. Запис, збір прислів’їв.

Петрівчані пісні – жанр творів літньої календарної обрядовості, які виконувалися під час святкування Петрівки (свято св. Петра і Павла – 12 липня).

Плеоназм – стилістична фігура, що ґрунтується на синонімічному повторі попереднього слова: (ждати-чекати, тишком-нишком, рута-м’ята).

Повір’я – система уявлень та поглядів, у яких відобразився народний світогляд, вірування, міфічні уявлення, табу, що існує не в композиційно довершеній епічній формі, а без сталого словесного оформлення.

Політеїзм – поклоніння багатьом богам водночас.

Порівняння – словесний вираз, у якому уявлення про зображуваний предмет конкретизується шляхом зіставлення його з іншим предметом, таким, що містить у собі необхідні для конкретизації уявлення ознаки в більш концентрованому вигляді (наприклад: чорні очка, як терен).

Приказка – стійкий афористичний вислів, що стисло висловлює думку про певні життєві явища, реалії дійсності, людські риси, вчинки у їхніх характерних ознаках. Часто є складовою прислів’я.

Прислів’я – довершений за змістом вислів, який становить граматично й інтонаційно оформлене судження.

Притча – короткий розповідний твір повчального характеру, орієнтований переважно на алегоричну форму доведення змісту етичних цінностей буття.

Ретардація – художній прийом уповільнення розгортання сюжету між кульмінацією і розв’язкою, яке досягається в творі через використання повторів і ліричних відступів.

Ритуал – вироблений звичаєм або запроваджений порядок здійснення чого-небудь.

Родинно-обрядова творчість – система ритуально-обрядових дій у пісенно-музичному супроводі, які виконуються з нагоди основних етапів життя людини.

Родинно-побутова пісня – ліричний поетично-музичний твір, у якому відбиті почуття, переживання, думки людини, пов’язані з її особистим життям, подіями в сім’ї, родинними стосунками.

Русальні пісні – літні календарно-обрядові твори, що супроводжували святкування Русалій.

Сатира – художній прийом, який передбачає гостре, різке, осудливе висміювання негативного.

Символ – умовне позначення якого-небудь предмета, поняття або явища; художній образ, що умовно відтворює усталену думку, ідею, почуття (наприклад: «мали повернутися з рушниками (згода на одруження), але повернулися – з гарбузами (відмова)»).

Синкретизм – поєднання різнорідних елементів; наприклад, сполучення пісні, танцю, рухів у обряді.

Собіткові пісні – жанр календарно-обрядових творів літнього циклу, яким супроводжували обряд собітки, що відбувався біля купальського жертовного вогнища і являв собою спалення жертовних солярних тварин - коня, kota, півня.

Старцівські пісні – пісні легендарного характеру біблійного або апокрифічного змісту.

Суспільно-побутові ліричні пісні – ліричні пісні, в яких відбилися почуття, роздуми не окремих людей, а певних соціальних груп (козаків, чумаків, рекрутів, наймитів та ін.), викликані подіями чи обставинами суспільного життя народу, характерними рисами станового побуту.

Тавтологія – стилістична фігура, що ґрунтується на однокореневому повторі попереднього слова (диво-дивне, тьма-тьмуша).

Тотемізм – сукупність уявлень та вірувань у надприродний зв'язок між людьми (племенем, общиною, родом) та окремими видами рослин, птахів і звірів.

Фетишизм – система уявлень про надприродні властивості предметів і поклоніння їм.

Фольклор (в укр. фольклористиці) – художнє відображення дійсності у словесно-музично-хореографічних і драматичних формах колективної народної творчості, нерозривно пов'язаної з життям і побутом.

Фольклористика – наука, що вивчає закономірності та особливості розвитку фольклору, його характер і природу, сутність та тематику творчості, її специфіку та спільні риси з іншими видами мистецтва; особливості побутування та функціонування текстів усної словесності на різних етапах розвитку; жанрову систему і поетику.

Чукикалка – словесний віршований ритмічний твір, який виконується дорослим під час підкидання маленької дитини на коліні або нозі.

Щедрівка – поетично-пісенний твір зимового календарно-обрядового циклу, який виконується з нагоди святкування Нового року або свята Василя (14 січня за новим стилем), пов'язаного з величанням місяця.

Джерела:

1. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
2. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 591 с.
3. Левкиевская Е.Е. Славянский оберег. Семантика и структура. – М.: Индрик, 2002. – 336 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
5. Новий тлумачний словник української мови в 3-х томах / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконіт, 2001.
6. Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Ред. Толстой Н.И. – М.: Институт славяноведения РАН, 1995. – Т. 1, 2.
7. Теорія літератури: Підручник / За ред. О. Галича. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.

Притулик Наталія Валеріївна
Практикум з українського фольклору

Відповідальний редактор **Ю.А. Русанов**

Технічний дизайн **В.М.Лозовий**

Авторська коректура

Підписано до друку ..2011.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Cug.

Ум. друк. арк. 15,5. Ум. фарб.-відб. 15,5. Обл.-вид. арк. 14,42.

Зам. 0021. Тираж 100 прим.

Видавець

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія від 2011 року

Тел. (0462) 972-661

У оформленні обкладинки використано репродукцію
картини К. Трутовського «Колядки в Малоросії» (1864 р.)